

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Datames ve Büyük Satrap İsyanları:
Anadolu Akdenizi'nde Akhaimenid Hâkimiyetinin Dejenerasyonu

Emre SALMAN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Murat ARSLAN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

Datames ve Büyük Satrap İsyanları:
Anadolu Akdenizi'nde Akhaimenid Hâkimiyetinin Dejenerasyonu

Emre SALMAN

DANIŞMAN
Prof. Dr. Murat ARSLAN

Akdeniz Eskiçağ Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya 2019

AKADEMİK BEYAN

T.C

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ;

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Datames ve Büyük Satrap İsyanları: Anadolu Akdenizi’nde Akhaimenid Hâkimiyetinin Dejenerasyonu” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Emre SALMAN

İÇİNDEKİLER

METİNDE KULLANILAN TERİMLERE İLİŞKİN KISALTMALAR LİSTESİ.....	III
METİNDE KULLANILAN HELLENCE HARFLERE İLİŞKİN TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI) LİSTESİ.....	III
METİNDE KULLANILAN STANDART VE SÜRELİ YAYINLARA İLİŞKİN KISALTMALAR LİSTESİ.....	IV
ÖZET	V
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
A. BÜYÜK SATRAP İSYANLARI VE DATAMES'E İLİŞKİN ANTİK KAYNAK VE MODERN LİTERATÜRÜN DURUMU	1
B. YÖNETİMSEL ARKAPLAN: SATRAPLIK SİSTEMİ VE KÜÇÜK ASYA SATRAPLIKLARI	9
C. TARİHSEL GELİŞİM: PERS HÂKİMİYETİNİN KURULMASI VE DİRENİŞLER	19

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. ARTAKSERKSES'İN YÖNETİMİNDE PERS İMPARATORLUĞU.....	39
1.1. GENÇ KYROS'UN İSYANI.....	39
1.2. SPARTALILARIN KÜÇÜK ASYA SEFERLERİ.....	45
1.3. MİSİR VE KIBRIS İSYANLARI	52
1.4. II. ARTAKSERKSES'İN OĞULLARI ARASINDA TAHT KAVGASI.....	59

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜYÜK SATRAP İSYANLARI	61
2.1. DATAMES (MÖ 407/405?-362)	61
2.1.1. <i>Datames'in Soyu ve Ailesi</i>	61
2.1.2. <i>Kappadokia Satrapı Olarak Datames</i>	63
2.1.3. <i>Datames'in İsyanı</i>	67
2.1.4. <i>Datames'in Kişiliği</i>	74
2.2. ARIOBAZANES VE İSYANI.....	76
2.3. LIMYRALI PERİKLE VE İSYANI.....	85
2.4. ORONTES VE İSYANI.....	89
2.5. II. ARTABAZOS VE İSYANI.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜÇÜK ASYA'DA PERS HAKİMİYETİNİN ÇÖKÜŞÜ	100
SONUÇ	114
KAYNAKÇA	118
EKLER	135
EK 1: PERS KRALLARI.....	135
EK 2: AKHAİMENİDLER DÖNEMİNDE KÜÇÜK ASYA SATRAPLARI, <i>DYNASTESLERİ</i> VE <i>SYENNESİSLERİ</i>	136
EK 3: HARİTALAR VE GÖRSELLER LİSTESİ.....	137
ÖZGEÇMİŞ	138

METİNDE KULLANILAN TERİMLERE İLİŞKİN KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	adı geçen eser	n°	numara
aşğ.	Aşağıda	NN	<i>nomen nescio</i>
bk.	Bakınız	<i>op. cit.</i>	<i>opera citatum</i>
böl.	Bölüm	<i>Pars</i>	kısım, parça
Ç.	Çap	p.	<i>pagina</i> = sayfa
çev.	Çeviren	res.	resim
cm	Santimetre	Sa.	satır aralığı
dn.	Dipnot	str.	satır
D.	Derinlik	s.v.	<i>sub voce</i>
Ed.	editör, edisyon	suppl.	supplement
Env. n°	envanter numarası	<i>vac.</i>	<i>vacat</i>
fig.	Figür	vb.	ve benzeri
fot.	Fotoğraf	v.d.	ve diğerleri
fr.	Fragman	vd.	ve devamı
			ve devamının de-
G.	Genişlik	vdd.	vamı
Hy.	harf yüksekliği	vs.	ve sayre
MÖ	Milattan önce	vol.	<i>volumen</i>
MS	Milattan sonra	Y.	yükseklik
krş.	Karşılaştırınız	yak.	yaklaşık
km	Kilometre		
lev.	Levha		
m	Metre		

METİNDE KULLANILAN HELLENCE HARFLERE İLİŞKİN TRANSKRİPSİYON (ÇEVİRİYAZI) LİSTESİ

α	= a	ε	= e	μ	= m	σ, ς	= s
αι	= ai	ει	= ei	ν	= n	τ	= t
αυ	= au	ευ	= eu	ξ	= ks	υ	= y
β	= b	ζ	= z	ο	= o	φ	= ph
γ	= g	η	= ē	οι	= oi	χ	= kh
γγ	= ng	θ	= th	ου	= u	ψ	= ps
γκ	= nk	ι	= i	π	= p	ω	= ō
γχ	= nkh	κ	= k	Ρ, ρ, ϱ	= r, rh	ϛ	= h
δ	= d	λ	= l				

METİNDE KULLANILAN STANDART VE SÜRELİ YAYINLARA İLİŞKİN KISALTMALAR LİSTESİ

AArch	<i>Acta Archaeologica</i>
ABC	<i>Assyrian and Babylonian Chronicles (Texts from Cuneiform Sources 5)</i> . Ed. A. K. Grayson. New York 1985.
AH	<i>Achaemenid History</i> . Leiden 1983-.
AHB	<i>The Ancient History Bulletin</i> . Calgary.
AMI	<i>Archaologische Mitteilungen aus Iran</i> . Berlin.
ANET	<i>Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament</i> . Ed. J. B. Pritchard. Princeton 1969 ³ .
ANSMN	<i>American Numismatic Society Museum Notes</i> . New York.
ATL I	<i>W. Meritt and M. Gery, Athenian Tribute Lists, I</i> . Princeton 1939.
BP	<i>E. Kraeling, The Brooklyn Museum Aramaic Papyri: New documents of the fifth century B.C. from the Jewish colony at Elephantine</i> . New Haven 1953.
CAH	<i>The Cambridge Ancient History</i> . Eds. J. B. Bury, S. A. Cook. I-XII. Cambridge, London 1923-1996.
Cedrus	<i>Cedrus</i> . Akdeniz Uygarlıkları Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mediterranean Civilisations Studies. Antalya.
CHI	<i>The Cambridge History of Iran, II. The Median and Achaemenian Periods</i> . Ed. I. Gershevitch. Cambridge.
CJ	<i>The Classical Journal</i> . Athens, Ga., Univ. of Georgia.
CPh	<i>Classical Philology</i> . Chicago.
CRAI	<i>Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres</i> .
CQ	<i>The Classical Quarterly</i> . Oxford.
EncIr	<i>Encyclopaedia Iranica</i> . Londra/Costa Mesa.
FHG	<i>Fragmenta Historicorum Graecorum</i> . C. Müller. Paris: Didot, 1841-1870.
FGrHist	<i>Die Fragmente der griechischen Historiker</i> . F. Jacoby. 1-XV. Berlin-Leiden 1923–1958.
Historia	<i>Zeitschrift für alte Geschichte</i> . Stuttgart.
HSCP	<i>Harvard Studies in Classical Philology</i> .
IG	<i>Inscriptiones Graecae, consilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae ed. maior: I-IV., VII., IX., XI., XII., XIV</i> . Berlin 1873-1939.
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i> . London.
JNES	<i>Journal of Near Eastern Studies</i> . Chicago.
NC	<i>Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society</i> . London
OGIS	<i>Orientis Graeci Inscriptiones Selectae</i> . Ed. W. Dittenberger. I-II. Leipzig 1903-1905.
Olba	<i>Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları</i> . Mersin.
RA	<i>Revue Archéologique</i> . Paris.
REA	<i>Revue des Études Anciennes</i> . Bordeaux.
RSN	<i>Schweizerische numismatische Rundschau = Revue suisse de numismatique = Rivista svizzera di numismatica</i> . Zurich.
TADAE I	<i>Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt: Letters (newly copied, edited and translated)</i> B. Porten and A. Yardeni. Jerusalem, 1986.
TL	<i>N. Vismara, Monetazione arcaica della Lycia. II. La collezione Winse-mann Fulghera</i> . Milano 1989.

ÖZET

Persler MÖ VI. yüzyılın ortalarında Eski Yakındoğu'nun en büyük imparatorluklarından birisini kurarak günümüzde İran, Mısır, Suriye, Anadolu ve kısmen Trakya olarak isimlendirilen coğrafyalarda yak. 220 yıl boyunca hüküm sürmüşlerdir. Bu politik birliktelik tarihin her döneminde olduğu gibi bölgeler arasındaki ilişkilerin gelişmesinde başat rol oynamış ve tıpkı Roma İmparatorluğu'nda (*Pax Romana*) ya da Osmanlı İmparatorluğu'nda (*Pax Ottomana*) olmasına benzer şekilde Pers İmparatorluğu'nda da *Pax Persia* dönemi yaşanmıştır. Ancak nasıl ki bu görece barış döneminde tam teşekküllü askeri ve sivil organizasyon büyük rahatlık sağlamışsa II. Artakserkses ve halefleri döneminde de çözülmeye başlamış; nihayetinde Büyük İskender'in seferiyle son bulmuştur. Bununla beraber askeri ve sivil idareyi birleştirip hem merkezi yönetimle hem de bölge halklarıyla uyumlu bir yönetim kurma gayesiyle ortaya çıkan satraplık sistemi sonraki imparatorlukların geniş bir coğrafyayı yönetmeleri için örnek teşkil etmiştir.

Sağlam bir merkezi idareyle Pers hâkimiyetinin Avrupa kıtasına kadar taşınmasında rolü olan satraplık sistemi merkezi idarenin zayıflamasıyla birlikte ise imparatorluğu iç savaflara sürükleyebilecek; hatta dış tehditlere karşı savunmasız bırakabilecek bir potansiyele sahipti. Bu bağlamda II. Artakserkses döneminde Genç Kyros'un isyanıyla başlayan ardından Spartalıların Küçük Asya'ya düzenledikleri seferlerle ve Kıbrıs ile Mısır'ın Pers hâkimiyetinden çıkmasıyla devam eden karışıklıklardan sonra Küçük Asya'da "Büyük Satrap İsyanları" olarak isimlendirilen isyan harekâtları meydana gelmiştir. Bu isyanların içerisinde Kappadokia satrapı Datames'in isyanı diğerlerine nazaran daha organize ve Pers İmparatorluğu merkeziyle Küçük Asya'yı birbirine bağlayan kilit bir coğrafyada olması nedeniyle önemli görülmektedir. Bu yüzden Sardeis satrapı gibi belki de Küçük Asya'nın en önemli satrapının tüm uğraşlarına ve kral II. Artakserkses'in Sardeis satrapına sağladığı yardımlara rağmen isyan bastırılmamıştır. Kappadokia satrapının askeri başarıları hem Daskyleion satrapları Ariobarzanes ile II. Artabazos'un hem de Mysia satrapı Orontes'in isyanı için fırsat sağlamıştır. Diğer taraftan Datames isyanıyla aynı zamanda, satraplık sistemiyle yönetilmemesine rağmen Lykia'da Limyra *dynastesi* Perikle de Pers yanlısı Ksanthos *dynastes*lerini ortadan kaldırarak Lykia'yı Pers hâkimiyetinden kurtarmak için çaba göstermiştir.

Tüm askeri harekâtlara rağmen iki satrapın da (Datames ve Ariobarzanes) ancak suikast sonucu ortadan kaldırılması; Orontes'in isyanının anlaşmayla; II. Artabazos'un isyanının II. Philippos'a sığınmasıyla son bulması ve Perikle'nin Mausolos tarafından ortadan kaldırılması

Pers askeri gücünün, isyancı satrapların etkili bir şekilde kullandığı Hellen paralı askerleri karşısındaki yetersizliğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu profesyonel askerler sonradan Makedonya birlikleriyle mobilize olarak Büyük İskender'in ordusunun bir kısmını oluşturmuş ve Pers İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir. MÖ 360'lı yılların başından MÖ 350'li yılların ortasına kadar devam eden; yozlaşan satraplık kurumunu ve görevini kendi kişisel çıkarları için kullanmaya çalışan satrapların çıkardıkları isyanlar Pers imparatorluğu'nun çökmesinde en önemli rolü oynayan faktör olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Datames. Büyük Satrap İsyanları. Ariobarzanes. Limyralı Perikle. Orontes. II. Artabazos. II. Artakserkses.

ABSTRACT

DATAMES AND THE GREAT REVOLT OF THE SATRAPS:

THE DECLINE OF ACHAEMENIDIAN DOMINANCE IN THE ANATOLIAN MEDITERRANEAN

The Persians after founding one of the greatest empires of the ancient Near-East in 6th century BCE reigned for approximately 220 years upon the lands today we call as Iran, Egypt, Syria, Anatolia and partially Thrace. The administrative unification under the banner of the empire played a decisive role for the development of relations between different geographical areas. Just as *Pax Romana* of Romans and *Pax Ottomana* of Ottomans, Persians had their *Pax Persia*. Although all the military and social benefits of this relative period of tranquillity, it started to disintegrate during the reign of Artaxerxes II and his successors and was brought to an end with the conquests of Alexander the Great. Nevertheless the administrative system of satrapy created to merge military and social administrative systems in favour of bringing forth a coordinated local and central government structure served as an example for the next generations of empires to follow.

The very system of satrapy which took the limits of the Persian Empire to the continental Europe, proved to have the potential to lead the empire into civil wars with the decline of its central government and leaving its borders vulnerable for external threats to come. In this sense, the revolt of the Cyrus the Young and the empire's losing Cyprus and Egypt after the raids of Spartans on Asia Minor were the chain of events leading to the infamous tumults and upheavals in Asia Minor under the name of "The Great Revolt of the Satraps". Of these series of revolts, Datames' are worthy of attention, the very Satrap of Cappadocia, for his were much more organized and held on a location of paramount concern: a trespassing and connection point right between Asia Minor and the central government of the empire. For the aforementioned reasons, despite all the efforts of the king Artaxerxes II, for instance his conjoining forces with Sardeis, the possibly most powerful satrap of the Asia Minor and reinforcing him, the empire failed to suppress the revolt. The military success of the rebel satrap of Cappadocia paved the way for the rebellions of Ariobarzanes an Artabazus II, satraps of Dascylium, and Orontes, the satrap of Mysia. Along with that, the rebellious movement had started with the revolt of Datames, had

echoes even in Lycia even though they were not governed by any system of satrapy: the *dynasteia* of Limyra in Pericle tried to remove the Persian-supporting *dynasteia* of Xanthos, in an attempt to throw off the Persian yoke.

The unfortunate events fell upon the empire are of utmost importance in the sense that the Persian military was proven to be impotent when faced with rebellious entities employing the Hellenic mercenaries: despite all the military operations taken, the satraps Datames and Ariobarzanes had only been managed to be killed via assassinations; the Orontes' revolt came to an end via an agreement, Artabazus' by his taking refuge by Philip II and Pericle' after being defeated by Mausolus. These mercenaries were to be a huge part of the Alexander's army after being employed together with the Macedonian troops, only to bring the end of the Persian Empire. The office of satrapy played a critical role in bringing the end of the empire with its degeneracy and the corruption of the satraps resulting in the great revolts for their personal interests, starting with early 360s BCE and ending with mid 350s BCE.

Keyword: Datames. Revolt of the Great Satraps. Ariobarzanes. Pericle of Limyra. Orontes. Artabazus II. Artaxerxes II.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Sicilyalı tarihçi Diodoros'un *Tarih Kitaplığı* (= Βιβλιοθήκη ιστορική) isimli eserinin XV. kitabının 90. paragrafında bahsettiği, MÖ 360'lı yılların karışıklığı olan ve modern araştırmacılar tarafından Büyük Satrap İsyanları olarak adlandırılan Pers İmparatorluğu Tarihi'nin son dönemlerine damgasını vurmuş isyanların filolojik, epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler ışığında ele alınması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte Büyük Satrap İsyanları içerisinde Kappadokia satrapı Datames'in diğer isyan eden satraplara nazaran askeri stratejileri ve başarılarıyla sıvıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ana problematiğini Datames'in Pers kralı yanlısı Sardeis satrapı Autophradates ile savaşı; ayrıca diğer satraplarla kurduğu müttefiklik bağları oluşturmaktadır.

Bilim dünyasında XX. yüzyılın son çeyreğine kadar antik Hellence metinlerin son derece kısıtlı eleştirilere maruz bırakılmasından dolayı *Hellenmerkezci* bakış açısı Pers Tarihi araştırmalarına yön vermiştir. Öyleki Pers Tarihi için antikçağ tarihyazım geleneğinin ne denli önemli olduğuna 1961-1962 tarihli konferanslarında değinen Arnaldo Momigliano (1908-1987), gençliğine dair bir anekdotu paylaşarak şöyle demektedir: “*Gençken dahil olduğum son derece saygıdeğer çevrelerde, Pers tarihi çalışmak istiyorsanız Hellence, Hellen tarihi çalışmak istiyorsanız da Almanca bilmeniz gerektiği tartışmasız bir kaideydi*”. Ancak yaklaşık son elli yıllık dönemde, Pers Tarihi'ne yönelik araştırma metodolojilerinde *Hellenmerkezci* bakış açısı terkedilerek özellikle epigrafik, nümismatik ve arkeolojik veriler ışığında Pers Tarihi, tarihsel olarak yeniden kurgulanmıştır. Pers Tarihi araştırmalarındaki bu dönüşüm çalışmamızın odağındaki Datames ve Büyük Satrap İsyanları'na yönelik tartışmaları da yeniden alevlendirmiştir. M. Weiskopf, S. Hornblower ve R. A. Moysey'in 1980'li ve 1990'lı yıllardaki çalışmalarıyla Büyük Satrap İsyanları'na ilişkin antik kaynaklar ciddi edisyon/kritik ve yeniden yorumlara maruz bırakılmış; hem herbir isyancı satrapın hem de genel olarak Büyük Satrap İsyanları'nın tarihsel portresi yeniden çizilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda adı geçen araştırmacıların hem yeniden yorumlamaları hem de görüşlerindeki eksik noktalar üzerinde durularak Datames ve Büyük Satrap İsyanları, geç dönem Pers Tarihi perspektifine oturtulmaya çalışılmış; ayrıca bundan sonra yapılacak araştırmalara kaynaklık etmesi amaçlanmıştır.

Daha lisans eğitimim sırasında kendisinden aldığım *Antikçağ Tarihi* dersleriyle ufku mu genişletip yeni bakış açıları kazanmamı sağlayan; Yüksek Lisans eğitimim sırasında beni yönlendiren, ayrıca bu tezin gerek belirlenmesinde gerekse ilk cümlesinden son cümlesine kadar yapılan *corrigendum et addendum* (düzeltme ve ekleme) sürecinde emeği geçen değerli danışman hocam Prof. Dr. Murat Arslan'a en içten duygularıyla teşekkür ederim. Tez konumuyla ilgili

bulmakta güçlük çektiğim kaynaklara ulaşmamdaki yardımları için Dr. Öğr. Üyesi Sevgi SARIKAYA ayrıca bir teşekkürü hak etmektedir. Yüksek lisans eğitimim sırasında öğrenmeye başladığım Hellence ve Latince eğitimleri; ayrıca gerektiğinde bana gösterdikleri tolerans ve destekleri için Doç. Dr. Nihal Tüner Önen'e; Prof. Dr. Eda Akyürek Şahin'e; Dr. Öğr. Üyesi Nuray Gökalp Özdil'e; Doç Dr. Burak Takmer'e ve son olarak Doç. Dr. Ebru N. Akdoğu Arca'ya; kendi akademik çalışmalarının yoğunluğuna rağmen daha ilk üniversite yıllarımdan itibaren her daim yanımda olan ve dostluklarıyla beni zorluklar karşısında bir başıma bırakmayan Erkan Kurul ve Mahmut Demir'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Ayrıca bu tezin İngilizce özetini (Abstract) gözden geçirerek önerileriyle yardımcı olan Oğulcan Şimşek'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

A. Büyük Satrap İsyanları ve Datames'e İlişkin Antik Kaynak ve Modern Literatürün Durumu

Satrap isyanlarına değinmemesine rağmen MÖ 411 yılından başlayıp MÖ 362 Mantinea Muharebesi ile sonlanmakta olan Ksenophon'un *Hellenika*'sı Hellas ve Küçük Asya'nın batı kıyılarındaki siyasi ve askeri gelişmeler için en önemli antik kaynak olması yanında ayrıca satrap isyanları öncesi Küçük Asya satrapları hakkında Hellen-Pers ilişkileri çerçevesinde kısa bilgiler sunmaktadır. Eserde Datames, Orontes ve II. Artabazos hakkında herhangi bir anlatı bulunmazken Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in erken kariyerine dair kısa anekdotlar mevcuttur (I. 4. 7; V. 1. 28; VII. 1. 27). Ksenophon'un bir diğer önemli eseri *Anabasis*'tir. Büyük bölümü her ne kadar Hellen paralı askerlerinin eve dönüş yolculuğunu anlatmış olsa da -özellikle ilk kitap- isyan etme niyetindeki bir satrapın yaptığı hazırlıkları ve izlediği stratejiyi örnekleme açısından önemlidir. Bununla birlikte metni isyan hazırlığına dair yeniden değerlendirirken Genç Kyros'un isyanının satrap isyanlarından daha büyük ölçekli ve krallığın tamamına yönelik olduğu unutulmamalıdır.

Pseudo-Aristoteles'in *Oikonomika*¹ adlı eserinde ekonomik faaliyet türleri arasında satraplık ekonomisine de değinilmektedir. Her ne kadar Hellen bakış açısının bir yansıması olsa da Pers satraplıklarının ekonomik işleyişi üzerine önemli bilgiler içermektedir. Diğer taraftan bu eserde ayrıca Datames'in sikke darbı üzerine kısa bir anekdot yer almaktadır (II. 24. a-b)². Ne var ki bu anekdotu Datames'in biyografisinde bir yere eklemek kolay değildir. Bununla birlikte *Oikonomika*'nın ilgili pasajındaki anlatım Polyainos'un *Stratejiler* isimli eserinde de mevcuttur. Pseudo-Aristoteles bu eserde Datames'in isyanına ise yer vermemiştir (VII. 21. 1).

---

¹ Modern araştırmacılara göre *Oikonomika*, sorunsuz bir şekilde Aristoteles Külliyyatı (= *Corpus Aristotelicum*) içerisine dâhil edilememektedir (Aristoteles Külliyyatına'na ilişkin ayrıca bk. Takmer, 2016: 21-23; 194-237; Modern araştırmaların tarihçesi için bk. Zoepffel, 2006: 209-213). *Oikonomika* başlığına dâhil edilen üç kitap mevcuttur. Bunlardan özellikle ilkinin Aristoteles'in ekonomi hakkındaki düşüncelerine aykırı olmamakla birlikte anlatım biçimi olarak Aristoteles'in diğer eserleriyle arasında fark olduğu yönünde tartışmalar mevcuttur. *Oikonomika*'nın Aristoteles külliyyatına dail edilmesine dair daha ayrıntılı tartışmalar için bk. Takmer, 2016: 26-41.

² Her ne kadar *Oikonomika*'nın el yazmalarının ilgili pasajlarında "Didales" (Latince versiyonlarda "Dandalus") olarak nakledilmiş olsa da bahsedilen kişinin Kappadokia satrapı Datames olduğu anlaşılmaktadır (Takmer, 2016: 479).

Satrap isyanları üzerine yazan antikçağ yazarlarından belki de en önemlisi Sicilyalı Diodoros'tur³ (XV. 90. 1-4; 91. 1-7; XVI. 22. 1-2; 34. 1-2). Zira bizzat tarihçi ilgili anlatısının başında “*Atina’da Molon arkhon; Roma’da Lucius Genucius ve Quintus Servilius consul seçilmişken...*” (XV. 90. 1) diye olayların başladığı tarihi synkronize ederek satrap isyanlarını tarihlememize yardımcı olacak bilgiler sunmakta; ayrıca isyanların bir bütün teşkil ettiğini; bu yüzden birbirinden bağımsız ele alınamayacağını vurgulamaktadır. Her ne kadar belirttiği tarihler MÖ 362/361 yıllarına denk gelse ve bütün ayaklanmaların bu bir yıllık süreçte ortaya çıkıp sonlandığını ima ederken hata yapsa da Küçük Asya’da, Kıbrıs’ta, Fenike’de ve Mısır’da meydana gelen olayların bir bütünün parçaları olduğunu sezinleyebilmiştir. Diodoros’un ortaya attığı bu bütünlük sonradan göreceğimiz gibi modern çalışmalar için en önemli fenomen olarak kalmıştır. Öyle ki modern araştırmacılar Pers imparatorluğunun çözülmesi sürecinde bu fenomenin başat etki yaptığı yönünde sarsılmaz bir yargıya ulaşacaklardır⁴. Bununla birlikte Diodoros (XV. 90. 1) ilgili pasajındaki olayları birbirine karıştırmış ve MÖ 360’lı yılların karmaşasında adı geçen tüm satrapların kral II. Artakserkses’e karşı ayaklandığını vurgular görmektedir. Bunlar arasında Sardeis satrapı Autophradates ile Karia *dynastes*’i Mausolos da yer almaktadır. Ancak -Mausolos tartışmalı olmakla birlikte- Autophradates’in kraliyet yanlısı olduğu diğer antik metinler aracılığıyla anlaşılabilir. Aynı pasajda (Diod. XV. 90. 3) Küçük Asya’daki halklar sayılarak (“... *Ionialılar, Lykialılar, Pisidialılar, Pamphyialılar, Kilikalılar, Suriyeliler, Fenikeliler ve bütün kıyı halkları ...*”) isyanların bölgelerin yerel halklarını da içerdiğine dair atıflar mevcuttur. Ne varki diğer antik kaynaklar isyancılar arasında Küçük Asya halklarını saymamaktadır.

Genel olarak bakıldığında Sicilyalı tarihçinin eserindeki XV. ve XVI. kitaplar satrap isyanları için önem arz etmektedir. XV. kitap genel olarak MÖ 386 ile 361 yılları arasında Hellas, Trakya, Küçük Asya, Mısır, Fenike, Kıbrıs, Sicilya bölgelerindeki olayları anlatırken satrap isyanları üzerine dağınık bilgiler vermektedir. XVI. kitabın (22. 1-2; 34. 1-2) ilgili paragrafları

---

³ Sicilyalı Diodoros yak. MÖ 90 ile MS 20 yılları arasında yaşamış *Tarih Kitaplığı* (= Βιβλιοθήκη Ιστορική) isimli kırk kitaptan oluşan eserinden sadece onbeş kitap (I-V; XI-XX) tam olarak bugüne kalırken diğer kitaplardan ise fragmanlar kalmıştır. *Tarih Kitaplığı* mitolojik hikâyelerden başlayıp MÖ 60 yılına kadar gelen olayları konu edinmektedir. Diodoros’un belirttiğine göre, eserini yazarken kendisi bizzat Asya ve Avrupa’da seyahatler yapmış ve otuz yılını eserini oluşturmak için harcamıştır (Diod. I. 4. 1)

⁴ Bu konuda modern araştırmalara yönelik eleştirisi için ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 9-10.

ise Daskyleion satrapı II. Artabazos'un isyanına odaklanmaktadır. Bunun dışında MÖ IV. yüzyılın ilk yarısı, XIV., XV. ve XVI. kitaplarda bir antikçağ yazarının bakış açısından ele alındığı için önem arz etmektedir. Modern araştırmacılar tarafından Diodoros'un eserinin bu kısımlarında Ephoros, Timaios gibi tarihçilerinden fazlasıyla faydalandığı; *Hellenika Oksyrhynkhia*, ile birlikte Demophilos, Diyllos, Theopompos ve Samoslu Douris'in eserlerinden ise kısmen yararlandığı iddia edilmektedir (Hau, 2009: 174-175, dn. 12; 14).

Roma edebiyatında yazdığı biyografilerle bilinen ve kendi yaptığı işi de bu sıfatla tanımlayan⁵, MÖ I. yüzyılda yaşamış olan Cornelius Nepos (MÖ 100-24) *Ünlü Kişilerin Yaşamları* (= *De Viris Illustribus*) adlı on altı kitaptan oluşan eserinde Hellen, Kartacalı ve kendi döneminin önemli Romalı yazarlarının (Marcus Cato ve Titus Pomponius Atticus) yaşamlarını ele almıştır. Ayrıca "barbar" (*Tim. XII. 4. 5*) diye nitelendirdiği Persler arasından sadece birisini; kral II. Artakserkses'e karşı isyan eden Datames'in biyografisini de yazmıştır. C. Nepos'un Datames gibi kendi çağının ve kültürünün son derece dışında bir karakteri neden incelediği tartışmalıdır. Ancak muhtemelen çağdaşlarından üstün bir komutan ve taktisyen olarak Latin yazarın beğenisi ve hayranlığını kazandığı için yazdığı söylenebilir (Weiskopf, 1982: 198). Biyografinin ele aldığı diğer yaşamlarla kıyaslandığında *Datames'in Yaşamı*'nın aralarındaki en uzunlarından birisi olduğu görülür. Özellikle Datames'in kökeni, isyandan önceki biyografik ayrıntıları ve kişiliği üzerine modern tarihçiler için tek ve en önemli kaynak olma özelliği taşımaktadır. Cornelius Nepos'un bu biyografisinden dolayı MÖ erken IV. yüzyılda yaşamış olan diğer Küçük Asya satrapları hakkında bilinenlerden daha fazlası Datames hakkında bilinmektedir. Bu dönemde Datames'in yaşamı kadar ayrıntılı olarak sadece Pharnabazos ile Tissaphernes'in yaşamları ve faaliyetleri bilinmektedir. Bununla birlikte biyografinin Datames'in edimlerini abarttığı söylenebilir. Zira Cornelius Nepos'un anlattıkları diğer yazarlar tarafından notedilmemiştir; bunları tarihlendirmek ve kaynaklarına ulaşmak oldukça zordur. *Datames'in Yaşamı* dışında isyan sırasında Atinalıların ve Spartalıların Küçük Asya satraplarıyla ilişkilerini açıklamamızı sağlayan Hellen komutanlarının yaşamlarının ayrıntılarını da Cornelius Nepos sunmaktadır; Daskyleion satrapı Ariobarzanes'e yardıma gelen *Timotheos'un Yaşamı* ve *Agésilaios'un Yaşamı* bunlar arasındadır. Muhtemelen bugün kayıp olan Kolophonlu Dinon'un *Persica* adlı eseri *Datames'in Yaşamı*'nın temel kaynağı olduğu genel kabul görmektedir⁶.

---

⁵ "... bir biyografi yazarı gibi değil, tarih yazarı gibi görüneceğimden kaygılanıyorum" (Cor. Nep. Pelop. I). Ayrıca bk. Titchener, 2003: 86 vd.

⁶ Zira Latin biyograf başka bir eserinde Pers meselelerini aktarırken Kolophonlu Dinon'a çok şey borçlu olduğunu belirtmektedir (Sekunda, 1988: 35).

Latin tarihçi Pompeius Trogus (MÖ 30-MS 14), adından da anlaşılacağı ölçüde Makedonya tarihine odaklandığı fakat aslında Asurlardan başlayıp Medler, Persler, Hellenistik krallıklar ve Roma'yı kapsayan *Philippos Tarihi* (= *Historiae Philippicae*) isimli evrensel dünya tarihinde Perslere özellikle Hellenlerle ilişkili oldukları ölçüde değinmiştir. Bu bağlamda eserinin Pers tarihini anlatan kısımlarından birisi olan X. kitabında muhtemelen satrap isyanlarına da değinmekteydi. Zira onun eseri günümüze dek sağlam bir şekilde ulaşmadığı için X. kitabın içeriği tam olarak bilinemese de sonraki yüzyıllarda yaşayan Iustinus (MS III. yüzyıl) tarafından kaleme alınan özette (= *epitome*) Pompeius Trogus'un satrap isyanları üzerine de bilgiler verdiği görülmektedir (Howatson, 2015²: 958-959). Her ne kadar bu synopsis tek paragraftan ibaret olsa da isyan eden satrapların doğru sıralamasını verdiği için güvenilirliği tartışılmamakta ve Ariobarzanes ile Orontes isyanlarının sonuçlanmasına ilişkin bilgileri önem arzetmektedir.

Sextus Iulius Frontinus (MS 30-103), Domitianus (MS 81-96), Nerva (MS 96-98) ve Traianus (MS 98-117) dönemlerinde yaşamış; *praetor urbanus* (Tac. *Hist.* VI. 39), Britania valiliği (Tac. *Agr.* XVII. 3) gibi önemli devlet memurluklarında görev almış bununla birlikte askeri, teknik ve stratejik konularda kaleme aldığı metinlerle bilinmektedir (Plin. *Epist.* IV. 8. 3; IX. 19. 6; ayrıca bk. Sallmann 2004, 562-563). Bu manuskriptler arasında dört kitartan oluşan *Stratejiler* (= *Strategemata*) isimli Latince yazılmış eseri konumuz açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın ikinci kitabındaki kısa bir paragrafta Frontinus (II. 7. 9), Datames'in Autophrades karşısında savaşa girdiğini belirtmiş; ancak Pers kralına karşı olan eylemleri hakkında herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

Plutarkhos⁷ (MS yak. 46-120) tarih, biyografi ve ahlak felsefesi üzerine yazılarıyla bilinmektedir. Boiotia doğumlu yazarın günümüze iki eseri ulaşmıştır: *Paralel/Koşut Yaşamalar* (= *Bioi Paralleloi*) ve *Moralia*. *Paralel/Koşut Yaşamalar* içerisindeki tekli biyografilerden birisi

---

⁷ Bu eserlerinde -özellikle *Paralel/Koşut Yaşamalar*'da- her ne kadar siyasal ve tarihsel konulara değinse de aslında Plutarkhos'un amacı okurlarına ahlaki mesajlar vermektir. *Moralia* ahlaki konularda denemevari çeşitli konuları içeren yazılarından oluşur. Tezimiz açısından önemli olan eseri ise antikçağın önemli kişilerini ele aldığı biyografileri içeren *Paralel/Koşut Yaşamalar* isimli eseridir. Plutarkhos bu eserinde yirmi üçü karşılaştırmalı; dört tanesi ise müstakil toplam elli yaşamı inceler. Karşılaştırmalı olanlar Hellen dünyasında önemli olarak bilinen komutan, kral veya kahramanın Plutarkhos tarafından Roma dünyasındaki karşılığı olarak düşünülen karakterlerle karşılaştırmasından ibarettir. Kendisinin de belirttiğine göre biyografilerinde tarihçi gibi olayları teker teker ele alıp açıklamaktansa karakter analizlerine daha çok önem verir (*Aleks. I.* 1-2). Zira ona göre kişilerin yaşamlarındaki basit bir olay kazandığı pek çok zaferinden veya başarısından daha çok karakterini belli eder

de II. Artakserkses'e aittir. Burada kendi yöntemine⁸ sadık kalarak II. Artakserkses'in hükümlerlik yıllarındaki siyasi tarihi anlatmaktan ziyade dönemin önemli konularını ön plana çıkartmıştır (özellikle kardeşi Kyros ile olan savaşı ya da Parysatis'in saraydaki komploları gibi). Ayrıca kralın karakterini analiz etmeye çalışmıştır. Boiotialı biyograf bu çalışmasında Kolophonlu Dinon, Knidoslu Ktesias, Kymeli Herakleides ve Ksenophon gibi daha önceki tarihçilerden faydalanmış gözükmektedir (Sekunda, 1988: 38). Plutarkhos ne yazık ki bu biyografisinde satrap isyanlarına değinmez. Bununla birlikte satrap isyanları öncesinde imparatorluğun genel bir görünümünü sunması bakımından dikkate değerdir.

Polyainos, MS II. yüzyılda yaşamış Makedon kökenli bir yazardır (*strat. praef. I*). Hellence olarak yazdığı eseri *Stratejiler* (= *Strategemata/Strategika*) imparator Marcus Aurelius (MS 121-180) ile Lucius Verus'a (MS 130-169) adanmış; MS 162 yılında patlak veren Roma-Parth savaşında stratejik ve taktiksel açıdan yardımcı olmak maksadıyla yazılmış sekiz kitaptan oluşmaktadır. Kendisi bizzat belirttiğine göre Polyainos bu eserinde 900 *stratejiyi* (*strat. praef. XII*) tanımlayıp açıklamış ancak bunların ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir (VI. ve VII. kitapların bir kısmı kaybolmuştur) (Woelfflin – Melber, 1887: V-VI⁹). Üstün komuta ve taktik yetenekleriyle antik yazarları etkilemiş olan isimlerden birisi olan Datames, Polyainos'un eserinde incelenen karakterlerden birisidir. Ne yazık ki Makedon yazar ele aldığı stratejiyi bütünlüklü bir anlatımdan ziyade önemli gördüğü anekdotlarla anlatmayı tercih etmiştir. Bu anekdotları Datames'in biyografisine yerleştirmek her ne kadar zor olsa da Datames'in edimlerine dair verdiği ayrıntılar önemlidir. Bunlar Sinop kuşatmasına (VII. 21. 2; 5), Euphrates'in geçilmesine (VII. 21. 3) ve Autophradates'le savaşımına (VII. 21. 6-7) dairdir. Polyainos, Datames dışında diğer isyancı satraplar *Ariobarzanes* (VII. 26. 1), *Orontes* (VII. 14) ve *Artabazos*'un (VII. 33) stratejilerini de incelemektedir. Ariobarzanes hakkında sadece Autophradates tarafından Adramyttion'da kuşatılmasına; Orontes hakkında erken kariyerine (VII. 14. 1) ve Autophradates

---

⁸ Plutarkhos'un (*Aleks. I. 1-3*) belirttiğine göre, kendisi bir tarih kitabından ziyade yaşamlarını ele aldığı kişilerin karakterini ele veren belli başlı olayları anlatmaktaydı.

⁹ Eserin ele aldığı karakterleri etnik kökenlerine göre ayırdığımızda: I. ktaptan V. kitaba kadar mitsel dönemi de içeren Hellen kahraman, kral ve komutanlarını; VI. kitap Sicilyalılarla birlikte çeşitli kişileri; VII. kitap Medler, Persler, Mısırlılar, Trakyalılar, İskitler ve Keltler arasındaki çeşitli komutan, satrap ve kralı; VIII. kitap ise Romalılarla birlikte antikçağda ön plana çıkmış kadın kahramanların stratejilerini içermektedir.

ile savaşına (VII. 14. 2-4)¹⁰; II. Artabazos¹¹ hakkında ise sadece Pammenes'i hapsedmesine (VII. 33. 2) dair kısa değinlemeler yer almaktadır. Bununla birlikte kral II. Artakserkses (VII. 16) ile kraliyet yanlısı satrapların -*Mausolos* (VII. 23), *Autophradates* (VII. 27)- stratejileri de Polyainos tarafından ele alınmıştır. Polyainos'un anlatısında II. Artakserkses incelemesinde satrap isyanlarına dair herhangi bir atıf bulunmazken Autophradates incelemesinde Sardeis satrapının kraliyet karşıtlarına karşı yuruttuğu operasyonlara değinilmekte; Mausolos bۆlümünde ise satrap isyanları sırasında Karia *dynastes*'inin durumundan söz edilmemektedir. Bunlar dışında ayrıca Kharimenes'in (V. 42) ele alındığı tek cümlede Limyralı Perikle'nin Phaselis'i elinde bulundurduğuna ve hatta kıyı şeridini kontrol altında tutabilecek bir filoya sahip olduğuna dair bilgiler vardır. Satrap isyanlarına dair Polyainos'un eserinde geçen bir diğer anekdot ise Mithradates'in (VII. 29. 1) Datames'i öldürmesine ilişkin anlatımdır.

Pers tarihi üzerine antikçağda yazılmış metinlerin Hellenmerkezci bakış açısını yansıttığı söylenebilir. Bu bakış açısı uzun bir dönem modern eserlere de yansımıştır. Satrap isyanları da Hellenmerkezci bakış açısının süzgecinden geçerek modern çağlara kadar geldiği için uzun bir dönem eleştirden uzak ve büyük oranda Diodoros'un ilgili anlatısından hareketle yorumlanmıştır. Ancak XX. yüzyılın son çeyreğinde arkeolojik, epigrafik ve numismatik verilerden hareketle antik metinlerde yeralan Pers tarihine ciddi eleştiriler ve yeniden yorumlar getirilmiştir. Satrap isyanları da bu konuda yeniden ele alınarak antik metinlerdeki anlatıların çarpıklığına dikkat çekilmiş; epigrafik ve numismatik verilerle yeniden yorumlanmıştır.

Pers tarihine dair ilk modern araştırmalardan G. Rawlinson'un 1870 yılında yayımlanan *The Seven Great Monarchies of the Ancient Eastern World* (= Eski Doğu Dünyasının Yedi Büyük Monarşisi) isimli eseri satrap isyanlarına da değinmektedir. Ancak eser büyük oranda antik metinlerin kabaca özetinden ibarettir. G. Rawlinson'un kurgusu modern çalışmalar için standartlaşmış ve sonraki yazarlar anlatı üzerinde kısmi değişiklikler yaparak mevcut tarihsel kurguyu iyileştirmeye çalışmışlardır. Bunlardan birisi olan W. Judeich (1892, *Kleinasiatische Studien*) MÖ 360 ile 350 yıllarındaki isyanları/karışıklıkları ele alırken kurgusunu epigrafik ve numismatik verilerle de desteklemeye çalışmıştır. W. Judeich'in birincil kaynakları kullanmaya

---

¹⁰ Autophradates ile Orontes arasındaki savaşlara dair Polyainos'un verdiği bilgiler diğer kaynaklarda bulunmasından dolayı isyanın askeri evreleri için son derece önemlidir.

¹¹ Polyainos'un (VII. 33. 1; 3) ilgili anlatısında I. Artabazos'un yaptıklarına değinmesinden dolayı I. Artabazos (MÖ 478-468?) ile II. Artabazos'u karıştırdığı anlaşılmaktadır.

çaba gösteren yaklaşımı sonraki çalışmaları da etkilemiş ve araştırmacılar artık W. Judeich'in metni üzerinden geliştirmeye başlamışlardır¹². Bu çalışmalar arasında K. Beloch (1923², *Griechische Geschichte. III*), Olmstead (1948, *History of the Persian Empire*), J. Cook (1983, *The Persian Empire*) ve Dandamaev (1989, *A Political History of the Achaemenid Empire*) tarafından yazılmış çalışmalar yer almaktadır. Bunlar dışında ayrıca J. Wiesehöfer, (1994, *Das antike Persien von 550 v. Chr. bis 651 n. Chr.*= Çev. 2003, *Antik Pers Tarihi*), P. Briant (1996, *Histoire de l'Empire perse*= Çev. 2002, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*) ve *The Cambridge Ancient History*'nin VI. cildi içerisindeki Hornblower tarafından kaleme alınmış iki bölüm (2006⁵, '3 Persia'; '8a Asia Minor') daha modern yaklaşımlardan faydalanılarak oluşturulmuştur. Son dönemlerde K. İren, Ç. Karaöz ve Ö. Kasar editörlüğünde hazırlanmış olan çalışma (2017, *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem [The Persians Power and Glory in Anatolia]*) ile S. Sarıkaya (2019, *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*) tarafından hazırlanmış doktora tezinin kitaplaştırılmış hali içerisinde de kısmen satrap isyanlarına dair bilgiler bulunmaktadır.

Modern araştırmalarda uzun bir süre satrap isyanları Pers imparatorluğunun dejenarasyonundaki en büyük etken olarak tanımlanmıştır. Ancak XX. yüzyılın son çeyreğinde isyanlara yönelik farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan birinde Osborne "Athens and Orontes" (*Historia* 22/4 1973 515-551) isimli makalesini yazıtlardan yola çıkarak Orontes'in biyografik ayrıntılarına yoğunlaşmış ve burada Orontes'in isyanın zamansal uzunluğunu da düzeltecek yeni çıkarımlarda bulunmuştur. Bununla birlikte 1989 yılında M. Weiskopf'un *The So-Called "Great Satraps' Revolt"* isimli kitapçığı yayımlandığında satrap isyanlarına bakış açısı büyük bir değişime uğradı¹³. Weiskopf'un ortaya koyduğu bu çalışması ile daha önceki tek ve iyi organize olmuş bir isyan yerine bazıları eşgüdümlü olmakla birlikte aslında II. Artakserkses'in tahtını tehdit edebilecek hiçbir ciddi tehlikenin oluşmadığı; bir takım yerel istikrarsızlığın ortaya çıktığı görüşü MÖ 360 ile 350 yılları arasındaki karışıklıkları tanımlarken kullanılmaya başlandı. Zira ona göre Diodoros kralın gücüne karşı isyancıları büyük bir komplo içerisinde gösterdiğinde hata yapıyordu. M. Weiskopf'un hipotezi Akhaimenidler üzerine çalışan araştırmacılar çevresinde yankı bulup S. Hornblower ve R. A. Moysey tarafından ciddi eleştiriler aldı.

---

¹² Judeich'in kurgusu XX. yüzyılda üretilen birçok araştırmada standart olarak korunmuştur (Weiskopf, 1082: 198; Meloni, 1951: 5-27.).

¹³ M. Weiskopf'un bu kitapçığın yayımlanmasından önce 1982 yılında tamamladığı -ancak ne yazık ki kitaplaştırılmamış- doktora tezi (*Achaemenid System of Governing in Anatolia*) Pers imparatorluğunun dejenarasyonu perspektifinden satrap isyanlarını değerlendirmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Ertesi yıl yayımlanan tanıtım/eleştiri yazısında S. Hornblower, nedensiz bir şekilde Diodoros'u görmezden geldiğine vurgu yaparak M. Weiskopf'un hipotezi sorguladı (Hornblower, 1990: 363). Diğer taraftan R. A. Moysey ise M. Weiskopf'u, Takhos'u isyana bağlayan delilleri görmezden gelmesinden dolayı eleştirdi. R. A. Moysey'in bir diğer eleştiri ise M. Weiskopf'un isyanı yeniden kurgularken numismatik verileri kullanmamasıydı (Moysey, 1991: 115; 120). Bu tezde her iki yaklaşımdan da faydalanmakla birlikte ne M. Weiskopf tarafından ne de S. Hornblower ve R. A. Moysey tarafından savunulan görüşlere yaslanılmamış; daha ziyade her hipotezin arasında bir yerde isyan incelenmiştir.

MÖ IV. yüzyılın en bilinen Pers satraplarından birisi olan Datames üzerine ne yazık ki antik metinlerdeki hatalarla eksiklikleri arındıracak ve düzelterek çalışmalar modern dönemlerde de yapılmamıştır. Bu konuda S. Reinach'ın "Datames". (*RA* 20 1924 165-177) adlı çalışması mevcuttur. Ayrıca Kappadokia satrapı Datames'in soyuna ve isyan öncesi kariyerinin ayrıntılarına değinen Sekunda'nın "Some Notes on the Life of Datames". (*Iran* 26 1988 35-53) isimli makelesi en önemli çalışmalardan birisi olarak bilinmektedir. Bunlar dışında kısmen de olsa Datames'e dair bilgiler içeren çalışmalar şunlardır: J. Daniel Bing, "Datames and Mazaeus: The Iconography of Revolt and Restoration in Cilicia". (*Historia* 47/1 1998 41-76); Datames lejantlı sikkeler ve yorumlanması için: E. S. G. Robinson, "A Find of Coins of Sinope". (*NC* IV/20 1920 1-16); B. Simonetta, "Notes On The Coinage of The Cappadocian Kings". (*NC* VII/1 1961 9-50); C. M. Harrison, "Persian Names on Coins of Northern Anatolia". (*JNES* 41/3 1982 181-194); R. A. Moysey, "The Silver Stater Issues of Pharnabazos and Datames From The Mint of Tarsus in Cilicia". (*ANSMN* 31 1986 7-61); R. A. Moysey, "Observations on The Numismatic Evidence Relating to The Great Satrapal Revolt of 362/1 B.C.". (*REA* 91 1989 107-139). Satrap isyanlarına dair diğer çalışmalar şunlardır: H. A. Troxell, "Orontes, Satrap of Mysia". (*RSN* 60 1981 35-37); R. A. Moysey, "Plutarch, Nepos and the Satrapal Revolt of 362/1 B.C.". (*Historia* 41/2 1992 158-168).

B. Yönetimsel Arkan: Satraplık Sistemi ve Küçük Asya Satraplıkları

Eski Persçe’de *xšaçaṛāvan* kelimesinin Klasik Dönem ve sonrasındaki yazarlarca Hellece’ye aktarılmasıyla oluşan *satrapes* (= σατράπης)¹⁴ terimi birebir çevrildiğinde “krallığın koruyucusu” veya “kralın himayecisi” anlamına gelmektedir. Zira anlamıyla da uyumlu olarak tarihsel süreç içerisinde baktığımızda antikçağda Pers satrapı olarak nitelendirilen yöneticilerin eyaletlerde hem krallığın hem de kralın koruyucusu olarak belirlediği görülecektir. Satrapın idaresinde bulunan krallığın alt yönetim organizasyonuna ise satraplık denilmektedir (Wiesehöfer, 2008: 20).

Xšaçaṛāvan kavramı ilk olarak MÖ 522 yılına tarihlenen kral I. Dareios’un Behistun Yazıtı’nda (*col.* III. 56) görülmesine rağmen pratik/uygulama örneği olarak Pers hâkimiyetinden daha önceki Mezopotamya devletlerine dayanmaktadır. Modern araştırmacılar satraplık sisteminin kökeninin Yeni Asur Dönemi’nde devletin idari birimlere bölünmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedirler¹⁵. Ancak muhtemelen Akhaimenid döneminin başlarında bu sistem son şeklini almış ve başarılı bir şekilde iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca imparatorluğun merkezi yönetim dışındaki en önemli güç odağı olmuştur. Doğduğu coğrafya bakımından Perslere adeta idari bir kalıtım gibi intikal eden bu sistem Hellenistik Döneme dek defalarca reforma uğramıştır. İlk olarak II. Kyros tarafından imparatorluğun eyaletlere ayrılması ve bu eyaletlerden hediyelerin alınması şeklinde uyarlanmış; ardından I. Dareios imparatorluğun diğer kurumlarında olduğu gibi satraplık sisteminde de değişikliğe gitmiştir (Meyers, 1996: 298). II. Dareios döneminde Genç Kyros’un Sardeis’e geniş yetkilerle atanması ve Sardeis’in yanında Büyük Phrygia ve Kappadokia satraplıklarını da idaresine alarak sanki yekpare bir Küçük Asya satraplığı oluşturulmuştur (Ksen. *Anab.* I. 9. 7; ayrıca bk. Bivar, 1961: 123, dn. 5; Dandamaev,

---

¹⁴ Terimin Hellece’de farklı formlarda kullanıldığını belgeleyen çeşitli yazıtlar için ayrıca bk. *CIG* 2919; *LBW* 1651; *IK Tralleis* 3; *Syll*² 573 ‘έξσατραπεύοντος’; *LBW* III 1888 ‘έξσατράπης’; *Syll*³ 134 ‘έξαιτράπης’; *CIG* 2691c; *LBW* III 377-379; *Syll*² 95; *Syll*³ 167 ‘έξαιθραπεύοντος’; *IG* XII 2, 645; *CIG* II 2166; *OGIS* 4 ‘σαδράπαν’; *SEG* XIII 550; XIX 874; XX 108 ‘σαδράπησιν’; *Arr. hist. fr.* XXV. 235. 4-1; 235. 5. 2 ‘ζατράπης’; *Hes. lex.* ζ 66. 1 ‘έξατράπη’; ‘ζατράπης’.

¹⁵ Bihustun Yazıtında geçen *xšaçaṛāvan* teriminin karşılığı olarak savunulan ^{li}*pīhātu/bēl pīhāti* ifadesi Yeni Asur Dönemi’ne tarihlenen çivi yazılı tabletlerde geçmektedir. Muhtemelen Medler daha sonradan benzer bir sistemi uygulamış ve onlar vasıtasıyla uygulama Perslere geçmiştir. Persler ise imparatorluğun seleflerine göre çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmasından dolayı uygulamayı geliştirmişlerdir. Konuya ilişkin ayrıca bk. Radner, 2007: 213-230.

1989: 266; Briant, 2002: 600). Genç Kyros'un satraplık sistemi açısından bu olağanüstü gücünü abisi II. Artakserkses'e karşı isyan etmek için kullanması muhtemelen eski sisteme dönüşmesini gerekli kılmıştır¹⁶. Son olarak satrap isyanlarından sonra Kappadokia satraplığının ikiye ayrılması ya da Daskyleion satraplığını bir yüzyılı aşkındır yöneten Parnakhos hanedanının görevden uzaklaştırılması gibi bazı yeni düzenlemelerin meydana getirildiğini görmekteyiz.

Xšaçapāvan'ın Hellence karşılığı olan σατράπης/σατραπεία terimleri antik kaynaklarda ilkin Herodotos'un *Historia* (I. 192 'σατραπήην'; III. 89 'σατραπείας') adlı eserinde iki defa geçmektedir. Muhtemelen Herodotos'tan (III. 120) etkilenen diğer antik kaynaklarda -Ksenophon (*Kyr.* VIII. 6. 7-8), Ktesias (*FGrHist* III C 1 688 F 9 [8]), Zonaras (*epit. hist.* I. 260. 1-16)- ve Yahudi geleneğine ait olan Ezra (I. 7-8) kitabında satraplık uygulamasının ilk olarak II. Kyros'un başlattığı söylenmektedir. Zira II. Kyros MÖ 535 yılında "*Babil ve Euprates'in ötesine*" Gubaru (Gobryas) isimli satrapını atamıştır (Stolper, 2006: 227). Ölümünden kısa bir süre önce ise -sonradan II. Dareios'un Genç Kyros'u Sardeis'e atamasına benzer- küçük oğlu Bardiya'yı (Smerdis/Tanyoksarkes) Baktria, Khoramnioi, Parthioi ve Karmanioi bölgelerinin satrapı olarak atamıştır (*FGrHist* III C 1 688 F 9 [8]). Üvey oğulları Spitakes'i Derbikes; Megabernes'i ise Barkanioi satraplıklarına atamıştır (*FGrHist* II A F 66 [10]). Herodotos'un anlatına istinaden Büyük Kral, Küçük Asya'da ise MÖ 546 yılında Lydia Krallığı'nı yıktıktan sonra Sardeis¹⁷ ve Daskyleion satraplıklarını kurmuştur. Bununla birlikte Pers satraplık sisteminin en erken örneklerinden olan Sardeis satraplığının organizasyonu, ilk dönem satraplık sistemi ve bu sistemin sonradan nasıl bir sisteme evrildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Herodotos'un (I. 153. 1) metninden anlaşıldığı kadarıyla Büyük Kyros, Sardeis'ten ayrılmadan önce yönetimi iki yetke alanına bölmüştü: bunlardan ilki Tabalos askeri işlerle ilgilenen garnizon komutanı;

---

¹⁶ Bununla birlikte Genç Kyros'un yetkilerine benzer yetkilerin sonradan Tissaphernes'e verildiği de olmuştur (Ksen. *Hell.* III. 2. 13).

¹⁷ Herodotos (III. 120; 122; 125-126) Sardeis satraplık sınırlarının Ionia'yı da kapsadığını belirtir. Ayrıca atanmış satrap Oroites'in Sardeis ile birlikte zaman zaman Magnesia ad Meandrum'da ikamet ettiğini belirtir. Sonraki antik yazarların da -Ksenophon (*Kyr.* VIII. 6.7-8), Zonaras (*epit. hist.* I. 260) Sardeis ile Ionia'yı birlikte saymaları Sardeis satraplığının Ionia Bölgesi'ni de kapsadığını doğrulamaktadır.

ikincisi sivil idari meselelerden sorumlu olan Paktyes'ti¹⁸. Ancak bu durum ilerleyen tarihlerde değişerek askeri ve sivil idari meselelerle yetkili tek bir satrap atamasına geçilmiştir.

Küçük Asya satraplıklarının coğrafi sınırları şu ana kadar antik kaynaklar, epigrafik ve nümismatik verilerle ne yazık ki saptanamamasına (Weisehöfer, 2003: 101) rağmen Herodotos'un verdiği iki satraplığın teritoryumlarının bütün Küçük Asya'yı kapsamaları olası gözükmemektedir. Zira sonraki kaynaklarımızdan Ksenophon'un *Kyros'un Eğitimi* (VIII. 6. 7-8) adlı eserinde Küçük Asya satrapları sayılırken Sardeis ve Daskyleion'un¹⁹ yanı sıra Kappadokia, Büyük Phrygia ve Karia satraplıklarından da bahsedilir²⁰. Bununla birlikte önemi bakımından en önemlileri elbette Sardeis ve Daskyleion'du. II. Kyros satraplıklar dışında Paphlagonia'da ve Lykia'da yerel *dynastes*'lerin; Kilikia'da ise *Syennesis* isimli idarecilerin yönetimde bulunmalarına müsaade ederek bu bölgelerde özerk bir siyasal yapı sağlamıştır (Kuhrt, 2007b: 180). II. Kyros'un yönetsel organizasyona verdiği önemin altında yatan neden askeri edimlerinin yönetsel devamsızlığa kurban gitmesini önlemek; diğer taraftan satraplık bölgelerinin coğrafi ayırımında da görüldüğü gibi daha önceki gelenekleri bozmayıp sadece bu bölgeler üzerinde kendi otoritesi kurmaktır.

Ardılı Kambyes ise babasının bu uygulamasını devam ettirerek mevcut satrapların görevine devam etmesini sağlamış ve Mısır'ı fethettikten sonra buraya da Aryandes isimli satrapını atamıştır²¹. Kambyes kısa süren hükümlüğü sürecinde yönetsel organizasyonu imparatorluğun genişlemesine koşut olarak reforme etmek yerine sınırların genişletilmesine dair politikalar yürütmüştür. Muhtemelen bu durum İmparatorluğun doğu ve batı eyaletlerinde ekonomik çalkantıları da getiren idari/yetki problemlerine yol açmaktaydı. Bu yüzden meydana gelen Mag Ayaklanması'nda, isyancılar imparatorluk genelindeki vergilere 3 yıl süreyle af getirerek ekonomik buhranı kendi çıkarlarına kullanmak istemişlerdir (Hdt. III. 67). Ayrıca Küçük Asya'da Sardeis satrapı Oroites ile Daskyleion satrapı Mithrobates arasındaki çatışma birçok sorun yaratmaktaydı. Samos tiranı Polykrates'e karşı kraliyet çıkarlarını korumaktan uzak

---

¹⁸ Tabalos muhtemelen Sardeis'in ilk satrapı; onun ardılı ise Oroites'ti. Diğer taraftan Paktyes altının taşınmasından (κομίζειν) sorumlu görevliydi. Satraplığı koruyan ya da düzenlemeler yapan değil (Hdt. I. 153. 3; ayrıca bk. Asheri vd., 2007: 181).

¹⁹ Ksenophon, Daskyleion satraplığı yerine Hellespontos üzerindeki Phrygia ve Aiolis demektedir.

²⁰ MS XI. ve XII. yüzyıllarda yaşamış Doğu Romalı tarihçi ve din adamı Zonaras da (*epit. hist.* I. 260) aynı listeyi vermektedir.

²¹ Herodotos (IV. 166) anlatısında *σατράπης/σατραπεία* terimini değil *ὑπαρχος*'u kullanmıştır.

kendi aralarında yetke tartışmasına kapılan bu iki satrapın kavgası Sardeis satrapı Oroites'in Daskyleion satrapı Mitrobates ve oğlu Kranaspes'i bir suikast sonucu öldürmesine ve Daskyleion satraplığının hâkimiyet alanını Sardeis satraplığına ilhak etmesine kadar varan olaylara neden olmuştu. Kambyses'in ani bir şekilde MÖ 522 yılında ölmesi (Hdt. III. 64-66; Ksen. *Kyr.* VIII. 8. 2; Plat. *Leg.* III. 694d; 695b) Mag Ayaklanması'nı bastırmasına ve imparatorluk genelindeki yetke çatışmalarına çözüm bulmasına engel olmuştur. Dahası Sardeis satrapı merkezi otoritenin zayıflığını görerek Küçük Asya'da müstakil bir kral gibi davranmaya ve merkezi otoriteyi tanımamaya başlayacaktır²². Sonradan Pers önderlerinin de desteğini sağlayan Dareios bu tip sorunlara yaptığı reformlarla çözüm bulacaktır.

Pers imparatorluğu tarihi açısından, coğrafi genişlemenin doğurduğu siyasal bölünme idari reformlara gereksinimin derin bir şekilde hissedilmesine neden olmuştur. Zira soyluların bir kısmı Kambyses'i; bir kısmı Bardiya'yı desteklemişti. Kambyses öldükten sonra ise Dareios yine bir kısım önde gelen Akhaimenid'in desteğini alarak kral olmuştur (Kuhrt, 2017⁴: 379-380). Mag Ayaklanması'nı bastırıp Bardiya'yı ortadan kaldırdıktan sonra Pers kralı olan I. Dareios imparatorluğun genelinde olduğu gibi satraplık sisteminde de hem ekonomik hem askeri hem de idari reformlar yapmak için harekete geçmiştir. Muhtemelen satraplık kurumu I. Dareios'un yaptığı bu düzenlemelerle birlikte son ve en gelişmiş halini almıştır. Herodotos'un (III. 89-97) anlatısına göre satraplık sistemi bağlamında öncelikle tüm imparatorluk yirmi eyalete ayrılmış ve krala sadık yeni valiler atanmıştır. Ardından her bir satraplığın rahatça ödeyebileceği haraç ve vergiler toplanacakları bölgelerde yapılan piyasa araştırması neticesinde belirlenmiştir (Plut. *mor.* III. 172 *f.*: Regum 2; Polyain. *strat.* VII. 11. 3). Pers krallarının ve satraplarının bu miktarların belirlenmesinde son derece titiz bir çalışma yaptıkları ve belirlenen esaslar çerçevesinde son derece dikkatle uygulamaya koydukları anlaşılmaktadır. Zira Dareios'un bu düzenlemesinden sonra Akhaimenid hâkimiyeti boyunca imparatorluğun hiçbir eyaletinde vergilerin ağırlığından ya da uygulamadaki yozlaşmadan dolayı herhangi bir isyan hareketine rastlanmamıştır (Sarıkaya – Arslan, 2017: 82-83).

I. Dareios'un satraplık düzenlemelerinin hâkimiyet bölgeleri ve vergilendirme üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilgili anlatısında Herodotos, I. Dareios'un eyalet sınırlarını yeniden organize ettiğini; ayrıca daha önceden belli olmayan vergi miktarını belirlediğini belirtmektedir. Diğer taraftan satrapların yükümlülüklerine veya kralın satraplarına ve tebaasına karşı sorumluluklarına özel olarak değinmemektedir. Ancak *Historia*'dan ve sonraki antik metinlerden bu konuda çıkarımlar yapılabilir.

---

²² Oroites'in edimleri için ayrıca bk. Dandamaev 1989, 127.

I. Dareios'un satraplık düzenlemeleri üzerine antik kaynaklarda, dağınık ve Hellenmerkezli bakış açısına dayanan çıkarımlardan örülü anlatımlar mevcuttur. Herodotos *Historia*'nda Pers satraplıkları konusunda oldukça kapsamlı bir liste sunmaktadır. Ancak bu liste Akhaimenid döneminden kalma birçok epigrafik belge ile çatışma içerisindedir. Dahası Akhaimenid belgelerinin de kendi aralarında çelişki içerdikleri gözlenmektedir. Zira *DB*²³ yazıtında bağımlı halkların sayısı yirmi üç iken; *DPe*²⁴ yazıtında yirmi beş; *DNa/Dse*²⁵ yazıtlarında ise yirmi dokuzdur.

---

²³ *DB col. I. 6-7* (Kent, 1953: 119 *col. I. 1.12-20*): *Pārsa* (Persis), *Ūvja* (Elam), *Bābiruš* (Babil), *Aθurā* (Asur), *Arabāya* (Arabistan), *Mudrāya* (Mısır), *tyaiy drayahyā* (deniz kıyısındaki/kıyı kentler), *Sparda* (Sardeis), *Yauna* (Ionia), *Māda* (Media), *Armina* (Armenia), *Katpatuka* (Kappadokia), *Parθava* (Parthia), *Zraka* (Drangiana), *Haraiua* (Aria), *Uvārazmīy* (Khorasmia), *Bāxtriš* (Baktria), *Suguda* (Sogdiana), *Gadāra* (Gandara), *Saka* (Skythia), *θataguš* (Sattagydia), *Harauvatiš* (Arakhosia) ve *Maka* (Maka).

²⁴ *DPe 2* (Kent, 1953: 136 vd. 2. 5-18): Pers halkıyla birlikte sahip olduğum halklar/ülkeler bunlardır: Elam, Media, Babil, Arabistan, Asur, Mısır, Armenia, Kappadokia, Sardes, *Yaunā tyaiy uškahyā utā* (anakara/kıta İonialılar), *tyaiy drayahyā* (deniz kıyısındakiler/kıyı kentler) ve *dahyāva tyā para draya* (deniz karşısındaki/aşırı halklar/ülkeler), Sagartia, Parthia, Drangiana, Aria, Baktria, Sogdia, Khorasmia, Sattagydia, Arakhosia, Hindistan, Gandara, İskitler, Maka.

²⁵ *DNa 3*; *Dse 3. 14-27* (Kent, 1953: 137 vd. 3. 15-30; 141 vd. 3. 14-30): Media, Elam, Parthia, Aria, Baktria, Sogdiana, Khorasmia, Drangiana, Arakhosia, Sattagydia, Gandara, Hindistan, *Sakā haumavargā* (Amyrgia “haoma içen” İskitleri), *Sakā tigraxaudā* (Sivri Kulaklı İskitler), Babil, Asur, Arabistan, Mısır, Armenia, Kappadokia, Sardes, Ionia, *Sakā tyaiy paradraya* (deniz karşısındaki/ Avrupa İskitler), *Skudra* (Trakya), *Yaunā takabarā* (“Petasos?” giyen İonialılar “Makedonya?”), Libya, Etiyopyalılar, Maka insanları ve Karialılar.

Dse 3 yazıtında ise *DNa 3* yazıtında geçen listeye ek olarak: “tyaiy drayahya (deniz kıyısındakiler/kıyı kentler), tyaiy paradraya (deniz karşısındakiler), Skudra (Trakya), Libya, Etiyopyalılar ve Karialılar” yer almaktadır.

Küçük Asya konusunda ise Herodotos'un listesinde beş satraplığın/vergi bölgesinin/bağimli halkın adı geçmektedir²⁶. Herodotos'un listesiyle karşılaştırıldığında Akhaimenid dönemi yazıtları Küçük Asya konusunda imparatorluğun geneline oranla kısmen daha uyumludur. Zira

---

²⁶ Bunlardan ilki **Ionía Nomos**'u (= νομός Ἴωνικός [Eski Persçe'de *Yauna* ya da *Yaunā tyaiy uškahya* 'kıta/anakara Ioniası' (*DB col. I. 6-7* [Kent, 1953: 119 *col. I. 1.12-17*]; *DPe 2* [Kent, 1953: 136 2.5-18]; *DNa 3*; *Dse 3. 14-27* [Kent, 1953: 137 3.15-30]; ayrıca bk. Kent, 1953: 204; Asheri vd., 2007: 482) olarak isimlendirilen İonia, Asya Magnesia'sı, Aiolis, Karia, Lykia, Milyas ve Pamphyliyalıları kapsayan ve krala 400 talanta gümüş ödemekle mükellefti. İkincisi **Lydia Nomos**'u (= Λύδιος νομός [Eski Persçe'de *Sparda* (*DB col. I. 6-7* [Kent, 1953: 119 *col. I. 1.12-17*]; *DPe 2* [Kent, 1953: 136 2.5-18]; *DNa 3*; *Dse 3. 14-27* [Kent, 1953: 137 3.15-30; 141 3.14-30]) Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalia ve Hytennia'yı kapsayan ve 500 talanta ödemekle mükellefti. Üçüncüsü **Phrygia Nomos**'u (= νομός Φρύγιος [Eski Persçe belgelerde muhtemelen "deniz kıyısındakiler ya da kıyı kentler" anlamına gelen *tyaiy drayahyā*'ya tekabül etmektedir. Herodotos'un ilgili pasajında geçmesi de bu bölge muhtemelen Daskyleion satraplığına bağlı idi. Ayrıca bk. Sarıkaya, 2019: 458]) Hellespontos'un güneyindekilerle birlikte Phrygia, Asya Trakya'sı, Paphlagonia, Marindynia ve Suriye'yi (= 'Kappadokia' Hdt. I. 72; V. 49; VII. 72) kapsamaktaydı ve 360 talanta öderlerdi. Dördüncüsü **Kilikia** (Asurca: *Khliakku*; Aramca: *Khik/Khylyky*) Halys'ün ötesinden Pamphylia'ya (Hdt. I. 72); doğuda ise Euphrates'e kadar uzanmakta (Hdt. V. 52) ve 360 beyaz at ile 500 talanta gümüş ödemekteydi. Beşincisi **Armenia** (Babil küneiform belgelerinde *Úraaštu* [Urartu]) Bölgesi'ni kapsamaktaydı. Son olarak ise bazı Küçük Asya halklarını kapsayan ve yıllık 300 talanta ödeyen Moskhoi ve Tibaranoi/Tibarenoi ile Kolkhis'te oturan **Mares, Mossynoikoi ve Makrones halklarından** ibaretti (Hdt. III. 94).

Diğer taraftan Kserkses'in Hellas Seferi esnasında, güzergâhı üzerindeki Trakya Doriskos'ta yaptırdığı ordu sayımını Herodotos piyade, süvari ve donanma olarak üç ana bölüme ayırmış ve bunları etnik kökenlerine göre listelemiştir. Herodotos'un listesi satraplıkların idari yapılanması hakkında bilgi sunmamasına rağmen satraplıklara dâhil olan halk kitlelerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Kserkses'in ordusundaki halklar için ayrıca bk. Hdt. VII. 59-100.

DB, *DPe*, *DNa* yazıtlarında farklı şekilde adlandırılmış olsalarda toplamda dört satraplığın/vergi bölgesinin/halkın Küçük Asya’da yer aldığı anlaşılmaktadır²⁷. Genel olarak değerlendirildiğinde Akhaimenid Dönemi’nin Küçük Asya satraplıkları Sardeis²⁸, Daskyleion²⁹, Kappadokia³⁰ ve Armenia’dan ibaretti. Kilikia’da MÖ 401 yılına dek yerel *Syennesis* isimli yöneticiler tarafından yönetilmiş; bu tarihten sonra ise diğer satraplıklar gibi merkeze bağlı müstakil

²⁷ <u>Hdt.</u>	<u>DB</u>	<u>DPe 2</u>	<u>DNa 3</u>	<u>Dse 3</u>
Ionia	Yauna	<i>Yaunā tyaiy uškahyā utā</i>	Yauna	Yaunā
Lydia	Sparda	Sparda	Sparda	Sparda
Phrygia	<i>tyaiy drayahyā</i>	<i>tyaiy drayahyā</i>	-	<i>tyaiy drayahyā</i>
Kilikia	-	-	-	-
Armenia	Armina	Armina	Armina	Armina
-	Katpatuka	Katpatuka	Katpatuka	Katpatuka
-	-	-	Karkâ	Karkâ

Bu listelerin tümünde ayrı sayılmasına rağmen Ionia (= Yauna/Yaunā tyaiy uškahyā utā) ile Sardeis (= Sparda/Lydia) aslında tek bir satraplık olarak ve başşehri eski Lydia Krallığı’nın merkezi olan Sardeis kentiydi. Herodotos’un eserinde Phrygia olarak geçen *nomos* bölgesi muhtemelen Pers belgelerinde *tyaiy drayahyā* olarak zikredilen halkları kapsamakta ve bugün Daskyleion dediğimiz satraplığı oluşturmaktaydı. Sadece Herodotos’ta geçen Kilikia satraplığıyla eşleştirilebilecek bir adlandırma Pers belgelerinde yer almamaktadır. Armenia (= Armina) Hem Herodotos’ta hem de yazıtlarda benzer isimlendirmeye geçmektedir. Herodotos’un eserinde “*Mares, Mossynoikoi ve Makrones halkları*” olarak geçen insanlar Pers belgelerinde geçmemektedir. Kappadokia, Halikarnososlu historiografin eserinde Phrygia Nomos’una (= Daskyleion) bağlı bölgeler arasında zikredilse de Pers belgelerinde *Katpatuka* adı altında ayrı bir satraplık birimi olarak yer almaktadır. Karia (= Karkâ) satraplığı ise sadece *DNa 3* ve *Dse 3* yazıtlarında geçmektedir. Sonraki dönem kaynakları olan Ksenophon ve Zonaras’ın listeleri için bk. Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 7-8; Zonar. *epit. hist.* I. 260.

²⁸ Akhaimenid döneminde Küçük Asya’nın en önemli yönetim merkezlerinden birisi olan Sardeis satraplığı, MÖ VI. yüzyılda hâlihazırda Küçük Asya’nın en büyük ve varıl devletlerinden birisi olan Lydia Krallığı’nın topraklarından ibaretti. Dolayısıyla Büyük Kyros, Lydia Krallığı’nı ele geçirdiğinde Sardeis’e kral yerine kendisine bağımlı bir satrap atamak dışında idari sistemde fazla değişiklik yapmadan Sardeis satraplığını da oluşturmuş oldu (Cahill, 2017: 308). Sardeis satraplığı ekonomik refahıyla Akhaimenid döneminde de en zengin bölgelerden birisi olmuştur. Satraplığın bu konuma gelmesinde kuşkusuz Kral Yolu olarak adlandırılan Susa’yı Sardeis’e bağlayan yolun en batı ucunda olan merkez olmasının büyük önemi vardı. Bu yol Perslerin batıya yaptıkları seferlerde kullanılmış ve ayrıca Sardeis kenti önemli bir durak işlevi görmüştü. Sardeis satraplığı, satrap isyanları sırasında kraliyet yanlısı bir politika izleyecek olmasına rağmen Akhaimenid hâkimiyetinin ilk yıllarında merkeze karşı isyanlarıyla hayli problemlili bir satraplıktı. Daha Sardeis’in ele geçirilmesinin akabinde, Büyük Kyros döneminde Paktyas isyanı çıkmıştı (Hdt. I. 154-157). Sonraki yıllarda da satrap Oroetes’in I. Dareios’un hükümranlığını kabul etmediğinde yine merkezi hükümetle ters düşmüştü. Satrap Pissouthnes de II. Dareios’a karşı ayaklanmıştı. Elbette

bir idari yapılanmaya gidilmiştir (Sekunda, 1991: 89³¹). Aslına bakılırsa II. Artakserkses dönemi, Küçük Asya'daki Akhaimenid yönetim organizasyonunun reforme edilmeye çalışıldığı bir dönem olarak da okuyabiliriz. Zira bu dönemin başlarından itibaren, daha önceden yerel dynastesler tarafından yönetilen bölgeler kraliyetin diğer satraplıklarına benzer bir yapıda birer birer tekrar organize edilmiştir. Lykia sözde Büyük Kyros döneminde Pers krallığı teritoryumuna katılmış olmasına rağmen I. Dareios'un son yıllarından veya Kserkses'in hükümranlığının ilk yıllarından itibaren yerel dynastes'lerin etkisinde kalmıştır. Kaynaklarda Lykia'nın Akhaimenidlerle ilişkilerine dair hemen hemen hiç kayıt olamamasına rağmen muhtemelen MÖ

Sardeis satraplarının çıkardığı isyanların en ünlüsü ve önemlisi Genç Kyros'un MÖ V. yüzyılın sonundaki Kral II. Artakserkses'e karşı olan isyanıydı (Cahill, 2017: 308-310).

²⁹ Akhaimenidlerin genellikle fethedilen krallıkların başkentini satraplık merkezi olarak kullanmaları alışagelmıştır. Örneğin, Mısır'da satraplık merkezi Memphis'te, Media'da Ektabana, Lydia'da Sardeis kentindeydi. Bazı geniş satraplıklar ise bölünmek suretiyle Daskyleion gibi müstakil satraplıklar oluşturulduğu örnekler de vardı. Ancak bu genelleme Daskyleion satraplığı için geçerli değildir. Zira Daskyleion'un daha önceden herhangi bir idari yapılanmaya başkentlik yaptığı bilinmemektedir. Dahası Phrygia ve Lydia krallıkları döneminde önemsiz bir uç kale olarak varlığını sürdürmüştür. II. Kyros döneminde Pers Krallığı'na ilhakından kısa bir süre sonra ise muhtemelen Troas, Propontis ve Hellospontos Phrygiası bölgelerine hâkim bir noktada olmasından dolayı satraplık olarak kullanılmıştır (Daskyleion Bölgesi'nin stratejik durumuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Sarıkaya, 2019: 1-7). MÖ 478 yılından sonra Daskyleion satraplığına Parnaka/Pharnakos ailesinden satrap atamaları yapılmıştır. Bu durum Daskyleion'un Pers kralları nezdinde ne derecede önemli bir bölge olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Daskyleion satraplığı ekonomik olarak diğer Küçük Asya satraplıklarından daha güçsüz olmasına rağmen Sardeis ile birlikte politik etkinlik olarak -özellikle Hellas meselelerinde- çok daha etkindi. Hellas kentleriyle kurulan bu iletişim sayesinde Daskyleion satrapları, isyanlar sırasında Atina ve Sparta'dan önemli yardımlar sağlamıştır.

³⁰ II. Kyros'un Küçük Asya seferi sonrasında Pers krallığına dâhil edilen Kappadokia Bölgesi her ne kadar Herodotos'un listesinde Phrygia Nomos'u içerisinde zikredilse de aslında müstakil bir satraplıktı. Herodotos Kappadokia ile Phrygia bölgelerinin toplamda 360 talant gümüş verdiğini kaydederek her iki bölgenin de ekonomik olarak güçsüz olduğunu belirtmektedir. Zira Küçük Asya'da bulunan Kilikia Bölgesi'nden bile 360 talant gümüş toplanırken Kappadokia ve Phrygia gibi oldukça büyük ve Kral Yolu gibi işlek bir güzergâhta bulunan satraplıkların bu kadar az ödeme yapmaları bunu ortaya koymaktadır.

³¹Bununla birlikte Casabonne (1995: 147-148) Kunaksa Muharebesi'nden sonra Kilikia'nın konumunda değişiklik olmadığını; yerel Syennesislerin yönetimine devam edildiğini savunmaktadır.

IV. yüzyılın ilk yarısına kadar Akhaimenid yanlısı yerel *dynastes*lerce yönetilmeye devam etmiştir³². Bununla birlikte MÖ IV. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta Lykia Bölgesi'ndeki *dynastes*lerin Sardeis satrapı Autophradates tarafından belirlendiğine yönelik bir aktarım vardır (TL 61; ayrıca bk. Bryce, 1986: 112). Bundan dolayı MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Lykia Bölgesi'nde Sardeis satraplarının etkilerini artırdıkları düşünülebilir³³. Karia Bölgesi muhtemelen uzun süre Ionia gibi Sardeis satraplığının alt birimi olarak yönetilmiş; MÖ IV. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hekatomnidlerin idaresinde ayrı bir satraplık olmuştur (Duran, 2012: 21). I. Dareios'un son şeklini verdiği satraplıkların II. Artakserkses döneminde yeni bir yapıya kavuştuğu kesinlikle söylenebilir. MÖ 407 yılında Genç Kyros'un Sardeis'e atanmasıyla yeni bir organizasyon denemesine gidilmiştir³⁴. Fakat Genç Kyros'un isyanı ve ardından yerine atanan Tissaphernes'in Hellenlerle olan savaşta belirsiz tutumundan sonra II. Artakserkses merkezin otoritesini sarsacak güç odaklarını ortadan kaldırmak için satraplık sisteminde hâkimiyet bölgesinin sınırlandırılması şeklinde çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Zira Tissaphernes'ten sonra Küçük Asya'daki satraplık bölgelerinin tekrar ayrıldığı ve bir daha birarada yönetilmediğine dair kanıtlar vardır³⁵. MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinde Kral II. Artakserkses'e karşı isyan eden Datames'in yönetiminde bulunan Kappadokia satraplığı, Datames öldürülüp isyan bastırıldıktan sonra ikiye ayrılmıştır.

I. Dareios'un düzenlemeleriyle son şeklini almış olan satraplık sisteminin başında bulunan satraplar eyaletlerde hem askeri komutan olarak hem de sivil bürokrasinin lideri olarak ortaya çıkmışlardır (Meyers, 1996: 298). Sivil bürokrasinin lideri olarak satrapın en nemli görevleri hâkimiyet bölgesinden topladığı vergileri emrinde çalışan asker ile memur kadrosunun

---

³² Bu dönemde Lykia'nın en önemli kentinin Ksanthos olduğu görülmektedir. Lykia'nın Ksanthos dışındaki diğer kentleri de gerek geleneksel olarak gerekse dilsel nedenlerden ötürü birbiriyle doğal/gayri resmi ittifak içerisinde görünmektedir. Ksanthos'un konumu muhtemelen diğer kentlerin üzerinde bir yerde; Akhaimenidler ile diğer Lykia kentleri arasındaydı (Mellink, 2006⁶: 224-225).

³³ Lykia'daki Autophradates etkisine dair Payava Lahti de ayrıca önemlidir. Klasik Lykia lahitleri içerisinde boyutu ve bezemeleriyle en gözcü lahitlerden birisi olan bu lahitin uzun yüzlerinden birindeki betimlemede (bk. Resim: 3) Autophradates'in kabul sahnesi yer almaktadır (Işık, 2016: 178).

³⁴ Benzer bir yapı sonradan Tissaphernes emri altında da oluşturulmuştur (Ksen. *Hell.* III. 2. 13; Diod. XIV. 26. 4).

³⁵ Örneğin Kappadokia'da Datames'in babası Kamisares bu dönemde Tissaphernes'ten bağımsız bir satrap olarak yönetimde bulunmaya başlamıştır.

giderlerini sağladıktan sonra daha önceden belirlenen miktarını kraliyet hazinesine göndermektedir³⁶. Geriye kalan kısmı ise satraplık hazinedarının koruması altında satraplıkta saklanır ve kralın izni olmadan kullanılmazdı (Briant, 1982: 29). Satrapların isyan durumunda bu hazineyi kendi emelleri için kullanmamalarının önünde çok az engel vardı. Satraplıkların karmaşık fakat ekonomik anlamda iyi organize edilmiş olmaları, merkezi otoriteyle çıkar çatışması yaşayan satrapların elini son derece rahatlatmaktaydı. Bu bağlamda kimi satraplar zaman zaman satraplık ekonomisinden sağlanan mali kazançla ordu mevcudunu artırarak merkezkaç güç odağı olarak ortaya çıkmaktaydı. Satraplar emirlerinde bir ordu bulundururarak olası herhangi bir saldırıya karşı satraplık teritoryumunu korumakla görevliyidiler³⁷. Bununla birlikte Genç Kyros örneğinde görüldüğü üzere kraliyet çıkarları için bazen birkaç satraplığın tek elden yönetilmesi gerekmiştir. Ancak Genç Kyros'un isyanı neticesinde bu uygulamadan uzaklaşmış ve satrapların merkezi otoriteye karşı hareket etme cesaretini artıracak ölçüde geniş yetkilerin verilmesine çaba gösterilmiştir.

İmparatorluk merkezinden çok uzak seferleri yönetmek merkezi otoriteyi sarsabileceği endişesiyle Akhaimenid kralları hâkimiyetlerinin nişaneleri olabilecek savaşlar dışındaki seferlere katılmaktan imtina ediyorlardı. Daha küçük ölçekli seferleri eyaletlerde kraliyet otoritesinin bir numaralı savunucuları olarak satraplar yönetmekteydi³⁸. Bu durum bazen satraplık teritoryumlarında ya da sınırında bulunan bölgelere satrapların kısa vadeli ani saldırıları olabileceği

---

³⁶ Akhaimenid dönemi satraplıkların vergi sistemine ilişkin veriler oldukça kısıtlıdır. Satraplık bölgelerinden vergileri toplamak için tahsildarlar (Eski Elamca: *da-sa-zí-ya*/Eski Persçe: *daθačiya*) satrapın emri altında çalışmaktaydı (Sarıkaya, 2019: 467-469). Satraplar değerli madenler üzerinden vergi topladıkları gibi kimi zaman yerel garnizonların bakımı ve gıda temini için aynı olarak da vergi toplamaktaydı (Khurt, 2017⁴: 414). Ps. Aristoteles'in *Oikonomika* (II. 1345b-1346a) adlı eserinde belirtildiğine göre en kapsamlı ve zor ekonomik uygulamaların olduğu satraplık sisteminde gelirler altı kategoride sınıflandırılmaktadır: ilki ve en önemlisi onda bir vergisi/ürün vergisi (= δεκάτη/ἐκφόριον), ikincisi altın, gümüş ve bakır gibi madenlerden elde edilen kazançların özel vergisi, üçüncüsü bütün yabancı mallardan alınan liman pazarı vergisi, dördüncüsü Pazar vergisi, beşincisi ilk ürün vergisi ve sonuncusu da kelle vergisidir.

³⁷ Zira bir satrap için kendi bölgesinin yağmalanması/yakılması savaşa girmekten bile daha kötüydü. Örneğin MÖ 334 yılındaki Granikos Muharebesi öncesinde Hellespontos Phrygia'sı satrapı Arsites bölgesinin yakılıp yıkılmasını öneren Rhodoslu Memnon'a şiddetle karşı çıkmıştır (Bosworth 2005, 57; Lending 2009, 82 vd).

³⁸ I. Dareios'un Skythia Seferi ya da I. Kserkses'in Hellas Seferi geniş ölçekli ve krallar için adeta bir prestij meselesine dönüşmüş seferlerdi. Diğer taraftan Datames'in Aspis'e karşı yürüttüğü operasyon kralın katılmasına gerek olmayan küçük ölçekli bir seferdi. MÖ IV. yüzyılda Kadusia Seferi, krallığa uzun zamandır problem çıkararak

gibi; Hellas, Kıbrıs veya Mısır'a düzenlenen ve kraliyet merkeziyle çeşitli satraplıklardan toplanan askerlerle desteklenen geniş ölçekli seferleri şeklinde de görülmekteydi³⁹. Dolayısıyla satrapların emrinde ciddi miktarda ordu mevcudu bulunmaktaydı. Bu orduları genellikle Akhaimenid düşmanlarına karşı kullandıkları gibi zaman zaman diğer satraplara karşı hatta nadir olmakla birlikte Büyük Krala karşı da kullanmaktaydılar. Özellikle MÖ IV. yüzyılda Doğu Akdeniz hinterlandında paralı askerlerliğin oldukça yaygın bir mesleğe dönüşmesi ve birçok askerin Küçük Asya satraplıklarında istihdam edilmesi (Head, 1992; 8-9) satraplar için askeri anlamda özgüven oluşturmaktaydı.

C. Tarihsel Gelişim: Pers Hâkimiyetinin Kurulması ve Direnişler

Günümüzde Doğu Akdeniz, Anadolu ve Mezopotamya olarak adlandırılan bölgelerin siyasal ve kültürel tarihinde MÖ VI. yüzyılda dikkate değer değişim ve dönüşümler meydana geldi. Bu değişiklikler o zamanlar sadece siyasi ve coğrafi anlamda yeni bir devletin ortaya çıkmasıyla takip eden yüzyıllarda -daha önemli olarak- sosyo-politik, kültürel ve tarihsel anlamda yeni bir imparatorluğun doğuşuna denk gelmekteydi. Değişim Pers devletinin kurulmasıydı. Dönüşüm ise Perslerin hâlihazırda dönemin önemli güç odakları olan Medler⁴⁰, Babilliler, Lydialılar ve Mısırlıları birbiri ardına fethederek tek bir merkezden yönetmeyi başarması ve Doğu Akdeniz Havzası'nda kozmopolit yapıda kültürel kaynaşmaya önyak olmalarıydı.

En erken Perslerin yaşadığı bölge vaktiyle Elam Krallığı'na bağlı Khuzistan'dan Farsa kadar, Zagros Dağları boyunca uzanan ve iki önemli merkeziyle -Susa ve *Anşa*- yönetilen bir coğrafyaydı (Brosius, 2006: 6). Persler burada yaklaşık yüz yıl boyunca Med Krallığı'na bağlı bir eyalet olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ardından Medlere karşı isyan ederek bağımsızlıklarını kazanmışlar ve hatta Medleri kendi hakimiyetlerine alarak krallık sınırlarını Mezopotamya'nın tamamına yaymışlardır. Medlerle Persler arasındaki bu hiyerarşik dönüşüm aslına

---

bir halka karşı II. Artakserkses'in katılımıyla gerçekleşen ve kraliyet topraklarının refahını güvence altına almak isteyen seferlerden birisi olarak I. Dareios ya da I. Kserkses'in seferlerine benzemektedir.

³⁹ Bu tip daha büyük seferler için genellikle kraliyet ailesinden komutanlar seçilmekteydi. Bu duruma en uygun örnek kuşkusuz MÖ 492 yılında I. Dareios tarafından Hellas seferine önce Gobryas oğlu Mardonios ardından Datis ve Artaphrenes'in atanmasıydı (Hdt. VI. 43; 94; ayrıca bk. Hammond 2006, 491-517).

⁴⁰ Antikçağ Ön Asya Tarihi açısından Med devletinin varlığı büyük problem oluşturmaktadır. Her ne kadar Herodotos, *Historia*'sında onlar hakkında bilgi verse de arkeolojik veriler Halikarnasoslu tarihçinin anlattığıyla çelişmektedir. Bu konu hakkında ayrıntılar ve tartışmalar için bk. Young, 2006a⁶: 16-20; Rollinger, 2007: 8-18; Kuhrt, 2017⁴: 360-366.

bakılırsa Mezopotamya’da daha önceden de örnekleri görülen bir durumdu. Zira Medler bağımsız bir krallık olmadan önce Yeni Asurluların bağlaşıklık bir halkı olarak varlıklarını sürdürmekteydiler. Ancak MÖ VII. yüzyılın son çeyreğinde bilinmeyen bir nedenle siyasi sahneden silinen Yeni Asur Krallığı’nın toprakları bir zamanlar bağlaşıklık toplulukları olan Babilliler ve Medler arasında paylaşılmıştır (Hdt. I. 96; ayrıca bk. Kuhrt, 2017⁴: 213-214). Kısa sürede gerçekleşen bu siyasi değişimlerin adeta birbirini tekrar eder şekilde gerçekleşmesinden görüldüğü kadarıyla bölgede kurulan devletlerin otoriter sorunları yaşadığı anlaşılmaktadır. Ne Yeni Asurlular ne de Medler otorite sorununu aşamadıkları için kısa sürede yerlerini yeni siyasi girişimlere bırakmışlardır. Pers devleti ise zaman zaman uyrukların çıkardığı isyanlarla sarsıntılar geçirmesine rağmen yaklaşık 230 yıl boyunca en azından devletin merkezinde otoritesini korumayı başarabilmiştir.

Pers devletinin ve bu devletin kurucusu olan Akhaimenid Hanedanlığı’nın ortaya çıkışı hakkında tarihsel anlamda pek az bilgi mevcuttur⁴¹. Hanedana ismini veren Akhamenes’in⁴² torunu olan II. Kyros (MÖ yak. 559-530) MÖ 559 yılında Pers halkının⁴³ yöneticisi olarak Medlere karşı mücadele vermeye başlamıştır. Herodotos’a (I. 125) göre Kyros bu sırada Medlerin kralı Astyages’in vassalı olarak bilinmekteydi. Persia’da gücünü sağlamlaştırdıktan sonra nihayetinde MÖ 550 yılında Astyages’i (MÖ yak. 585-550) alt ederek Medleri boyunduruğu altına aldı⁴⁴. Herodotos (I. 130) II. Kyros’un bu zaferinden sonra Med Krallığı’nın varisi olarak

---

⁴¹ II. Kyros öncesinde Akhaimenidlerin durumuna ilişkin bk. Cook, 1983: 1-10; Hansman, 1985: 25-34; Dandamaev, 1989: 1-10; Balcer, 1995: 43-47; Stronach, 1997: 35-53; Briant, 2002: 16-23; Wiesehöfer, 2003: 19 vd; Potts, 2004: 309-314; Curtis ve Stewart, 2005: 8-28.

⁴² Akhaimenid hanedanının erken evresine ait -bizzat hanedan üyeleri tarafından- kaydedilmiş iki soy ağacı mevcuttur. Bunlardan birisi Kyros Silindiri’nde (*str.* 20-22 [ANET 315-316; Khurt, 2017⁴: 293-295]) diğer ise Dareios’un Behistun Yazıtı’ndandır (*DB col.* I 1-2 [Kent, 1953: 119 *col.* I. 1.1-6]). İlk belgede kral II. Kyros soyunu Teispes’e dayandırırken; ikinci belgede ise I. Dareios soyunu Akhaimenes’e kadar götürmektedir.

⁴³ En erken Pers halkı hakkındaki bilgilerin çoğu eksik ve büyük oranda varsayımlara dayanmaktadır. Bazı araştırmacılar tarafından, o zamanlar yaşadıkları bölge olan ve Perslerin anayurdu olarak belirtilen Persia’ya Orta Asya’dan göç etmiş oldukları kabul edilmektedir (Young, 2006a⁶: 6-10; Kuhrt, 2017⁴: 360).

⁴⁴ Med Krallığı’nın Kyros tarafından devrilmesine dair bk. *Sippar Silindiri* I. *str.* 28-33 (Lagdon, 1912: 219-230; Smith, 1924: 44; Tadmor, 1965: 351-354); *Nabonidos Kroniği* II. *str.* 1-4 (Smith, 1924: 111; 115; Pritchard, 1969²: 305; Grayson, 1975: 104-106; Glassner, 2004: 235 no 26; Kuhrt, 2007⁴: 122). Konuya ilişkin ayrıca bk. Hdt. I. 123; 124-127; 130; Ksen. *Kyr.* VIII. 5. 18-20; Polyain. *strat.* VII. 7 ‘*Harpagos*’; VII. 6. 1 ‘*Kyros*’; Dion. Hal. *Dem.* 41; Iust. *epit.* I. 5. 8; 10; 6. 1-17; Const. Porph. *de Insid.* p. 23. 23.

Perslerin hâkimiyet sahasını İran'ın doğusundan Halys'a (= Kızılırmak) kadar uzattığını belirtir. Dolayısıyla bu durum Halys'ün batısındaki son derece güçlü ve zengin bir kral tarafından yönetilen ve Lykia ile Kilikia hariç Batı Anadolu'nun tamamına hâkim olan Lydia Krallığı'yla çatışmayı kaçınılmaz kıldı. Askeri ve yönetsel organizasyonu ile yeni ortaya çıkmış bir devletin muhtemelen kendisine karşı koyamayacağını düşünen Lydia kralı Kroisos (MÖ yak. 560-546), eniştesi Astyages'in haklarını savunmak amacıyla doğuya yürüyünce dinamik Pers Krallığı karşısında hayatı hariç her şeyini kaybetti. Pteria'da (Kerkenes Dağı/Akalan?) yapılan sonucu belirsiz savaşın ardından Lydia Kralı, müttefiklerinden daha kapsamlı yardım alıp yeni bir saldırı başlatmak amacıyla başkenti Sardeis'e geri çekilmiştir (Hdt. I. 77-78; Ksen. *Kyr.* VI. 2. 10; Diog. Laert. I. 25). Diğer taraftan Pers kralı II. Kyros, Kroisos'u gizlice izleyerek Sardeis önlerine kadar gelmiş ve Kroisos daha müttefiklerinden yardım alamadan kenti kuşatmıştır. 14 günlük kuşatmanın ardından Sardeis ele geçirilmiş⁴⁵ ve yağmalanmıştır (Greenewalt 1992, 254; Cahill 2017, 301). Perslerin bu zaferi Küçük Asya'nın batı kıyısındaki İonia ve Aiolis; güneybatı kıyısındaki Karia kentleri üzerinde de Pers egemenliğinin kurulmasının önünü açtı. II. Kyros, Küçük Asya kentlerine boyun eğdirme görevini Pers general Tabalos'a; diğer taraftan Sardeis'teki mali düzenlemeleri yapma görevini ise Lydialı Paktyes'e⁴⁶ bırakarak kendisi -Kroisos'u da kraliyet kafilesine dâhil edip- MÖ 546 yılı ilkbaharında Ekbatana'ya doğru yola çıktı (Hdt. I. 153). Ancak yolda Paktyes'in kendisine ihanet ettiğini öğrendi. Pers hakimiyetinin kurulmaya başladığı yıllarda gerçekleşen bu isyan hakkında yeterince bilgi yoktur. Herodotos'tan (I. 154) öğrendiğimiz kadarıyla hazineyi elinde bulunduran Paktyes'in, kıyı kentlerinden topladığı paralı askerlerle Sardeis'i ele geçirdiğini ve şehirdeki Pers garnizonunu kuşattığını söyleyebiliriz. İsyân sırasında Paktyes hem Lydialıları hem de batı sahillerindeki İoni-

---

⁴⁵ Herodotos (I. 79-80) ve Polyainos (*strat.* VII. 6. 6 'Kyros') bu savaş sırasında II. Kyros'un develeri kullanma stratejisinin Kroisos'un atlı birliklerini dağıttığını söylerler. Çünkü develer atları korkutmuşlardı. Diğer taraftan Ksenophon (*Kyr.* VII. 1. 47-49) II. Kyros'un zaferini Pers müttefiklerinin gayreti ve Pers atlıları ile oraklı savaş arabalarının sağladığını belirtir. Sardeis'in ele geçirilmesi hakkında ayrıca bk. Hdt. I. 80-84; Ksen. *Kyr.* VII. 2. 1-4; ayrıca bk. Zonar. *epit. hist.* III. 23b; Polyain. *strat.* VII. 6. 10 'Kyros'; Parthen. *amat.* 22; Strab. XV. 3. 24 c. 736; Favorin. *fort.* 22; Iust. *epit.* I. 7. 3-10; Diog. Laert. II. 3; Tzet. *chil.* I. str. 90-103. Ayrıca bk. *Nabonidos Kroniği* (Smith, 1924: 112; 116 II str. 15-18; Pedley, 1972: 83; Grayson, 1975: 104-107 II str. 15-17; Kuhrt, 2007: 123). Konu hakkındaki modern çalışmalar için bk. Olmstead, 1948: 38-41; Dandamaev, 1989: 20-30; Briant, 2002: 36-37; Young, 2006a⁶: 33-36.

⁴⁶ Pers tarihinde ele geçirilen bölge halklarının başına yerel aristokratların tayin edilmesi bir gelenektir. Bu politikanın nedeni Perslerin yerel değerlere saygı göstermesinden ziyade yönetsel sürekliliği sağlam temellere oturtmak istemesi ve yerel yönetici sınıfla müttefik olmayı amaçlamasıydı (Briant, 2002: 79-80)

alıları Perslere karşı direnme konusunda ikna etmiştir. Büyük Kyros'un Sardeis'i ele geçirdikten ve Kroisos'u esir aldıktan sonra muhtemelen kendi hallerine bıraktığı Lydia Krallığı'ndan geriye kalan askerlerle birlikte İonialı paralı askerler isyanda önemli rol oynamışlardır (Hdt. I. 154). Perslerin bu aşamada karşı karşıya kaldıkları sorun sadece isyancı bir halk değil aynı zamanda yeni oluşmaya başlayan imparatorlukta bağımlı halkların askeri konumları hakkında da tartışma yaratmış olmalıdır. Ele geçirilen bölgelerdeki askerlerin tasviye edilmeden bırakılmalarının sorun yaratabileceği anlaşılmıştır. Zira Herodotos'un (I. 155-157) aktarımıyla bu sorunun önüne geçebilmek için Büyük Kyros isyan bastırıldıktan sonra yeni bir isyan dalgasının çıkmaması için Lydialı askerlerin silahsızlandırılmasını istemekteydi. Böylece boyunduruk altına alınan halkların askeri birlikleri kesinlikle Perslerin kontrolünde olacaktı (Briant, 2002: 37). Paktyes, Kyros'un kendisine karşı Med Mazares komutasında bir ordu gönderdiğini haber alınca Kyme kentine sığınmıştır (Hdt. I. 157). Mazares, Sardeis'i yeniden ele geçirdikten sonra diplomatik yollarla Paktyes'i canlı bir şekilde ele geçirmeyi düşünmüş ve ardından isyana destek veren kentler üzerine seferler düzenlemiştir (Hdt. I. 161). Böylece isyanı Pers emperyalizminin bahanesi olarak kullanmıştır. Kymeliler olası bir Pers kuşatmasından çekindikleri için Paktyes'i Mytilene'ye sürmüşlerdir. Mytileneliler ise kendi çıkarlarına Paktyes'i Perslere vermek üzereyken Paktyes, Kymeliler tarafından kaçırılıp Khios'a götürülmüştür. Ancak burada Lesbos karşısındaki Atarneus'un Khioslulara bırakılması karşılığında Perslere teslim edilmiştir (Hdt. I. 160). Aslına bakılırsa Paktyes'in isyanı sonradan İonia İsyanı'nda da görülecek olan Pers yönetimine karşı gerçekleşen Küçük Asya'daki ayaklanmaların ilkiydi. Ancak hem Mytilenelilerin hem de Khiosluların Paktyes'e karşı tavırlarından dolayı Küçük Asya'da ve Adalarda Pers karşıtı cephe için yeterince görüş birliği olmadığı anlaşılmıştır.

Mazares, isyanı bastırıp Priene ve Magnesia dâhil olmak üzere tüm Menderes Ovası'nı ele geçirdi; ancak nedenini bilmediğimiz bir sebepten ötürü kısa bir süre sonra öldü (Hdt. I. 161). Sonrasında büyük kral, Mazares'in yerine görevi tamamlamak amacıyla Harpagos, Hytaspes ve Adousios isimli komutanları gönderdi. Harpagos görevine İonia kent devletlerini Pers hâkimiyetine alarak başladı⁴⁷. Ardından adalardaki halk Perslerin nihayetinde kendi üzerlerine

---

⁴⁷ İonia kentlerinden Phokaia (Foça) için bk. Hdt. I. 163; Strab. VI. 1. 1 c. 252; Gell. X. 16. 4; diğer kentler için bk. Hdt. I. 164-168; ayrıca bk. Aiskh. *Pers.* str. 770; Thuk. I. 16; Ksenoph. *fr.* 22 (metin ve yorum için bk. Leshner, 2001²: 30-31; 71-73; Llewellyn ve Robson, 2010: 46); Paus. X. 8. 6. Detaylı bilgi için bk. Asheri vd., 2007: 183 vd.

de yürüyeceğini düşünüp -muhtemelen birtakım ayrıcalıklar elde etmek için- Pers hâkimiyetini kendiliklerinden kabul ettiler (Sarıkaya, 2019: 232-233). Karia halkı da Adusios'un becerikli politikasıyla sorunsuz bir şekilde Perslerin yönetimine girmiştir⁴⁸. Ardından Harpagos, Lykia üzerine sefere çıkarak bölgeyi güç kullanarak Pers egemenliğine sokmuştur (Hdt. I. 176⁴⁹). Diğer taraftan Hytaspes ile Adusios ise Büyük Phrygia ve Hellespontos Phrygiasında Pers hâkimiyetini kesinleştirmişlerdir (Aiskh. *Pers.* str. 770; Ksen. *Kyr.* VII. 4. 8-9; Zonar. *epit. hist.* I. 252-253). Bu seferlerle birlikte Küçük Asya'nın neredeyse tamamında Pers hâkimiyeti kurulmuş oldu. II. Kyros bundan sonra MÖ 539 yılında Opis Savaşı'yla birlikte Babil'i fethedip kral ünvanını aldı⁵⁰. Böylelikle ele geçirilen bölgelerin güvenliğini ve idari devamlılığını sağlamak amacıyla bir kısmını satraplıklara; diğer kısımları ise *dynastes*lik sistemi çerçevesinde yerel yöneticilerin emrine vererek ilk yönetsel reformunu gerçekleştirmiştir (Sarıkaya ve Arslan, 2017; 80). Küçük Asya'da -sonradan Akhaimenid çıkarlarının en büyük savunucuları olacak olan- Lydia ve Daskyleion satraplıklarını teşkil ettirdi. Bu bağlamda Lydia'ya (başşehri Sardeis [Sart]) Oroites atanırken diğer taraftan Daskyleion'a (Hisartep) Mitrobates'i⁵¹ satrap olarak atadı. Ayrıca Karia'ya Adusios yerel halkın isteğiyle atandı (Ksen. *Kyr.* VIII. 6. 7; VII. 4. 1).

---

⁴⁸ Pedasesliler kısa süreli direniş gösterebilir de neticede Pers hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır (Hdt. I. 175). Ayrıca Kaunoslular da tıpkı Lykia'daki Ksanthoslular gibi destansı bir direnişle yok olma pahasına Perslere karşı koysalar da boyunduruk altına alınmaktan kurtulamamışlardır (Hdt. I. 176).

⁴⁹ Halikarnasoslu tarihçinin anlatısına göre Lykia'nın metropollerinden birisi olan Ksanthos kentinin sakinleri Perslere karşı son derece cesurca karşı koymuşlardır. Ksanthos Ovası'ndaki çarpışmayı kaybettikten sonra çocukları, kadınları, hazineleri ve köleleri bir kaleye doldurup yaktılar; ardından birbirlerine yeminler ederek Perslere saldırdılar ancak yenilerek yok oldular.

⁵⁰ Yeni Asurluların yıkılmasından sonra onların hâkim olduğu coğrafyanın batıdaki bölümünü Babilliler; doğudaki kısmını ise Medler ele geçirmişlerdi. Bu iki krallık arasında Yeni Asurlulardan sonra dostane ilişkiler gelişmişti (Cline ve Graham, 2011: 81 vd). Diğer taraftan son Med kralı Astyages ile Lydia kralı Kroisos (babası Alyattes döneminden kalma) arasında da akrabalığa dayanan bir ittifak mevcuttu (Hdt. I. 74). Dolayısıyla Persler ortaya çıkmadan evvel Lydia, Media ve Babil arasında müttefiklik bağları mevcuttu. Büyük Kyros önce Med devletini ardından Lydia krallığını yıktıktan sonra üçlü ittifakın son üyesini de ortadan kaldırarak Mezopotamya'da Perslere karşı sorun yaratabilecek herhangi bir unsura izin vermemiştir.

⁵¹ Herodotos'un (III. 120) anlatısında Mitrobates'i atayanın II. Kyros olduğu belirtilmese de atamayı yapanın II. Kyros olduğu anlaşılmaktadır. Mitrobates'in atanmasının Kambyzes tarafından yapıldığına yönelik görüşler ve konu hakkında daha fazla ayrıntı için bk. ve krş. Briant, 2002: 64; Sarıkaya, 2015a: 180 vd.; 2019, 236 dn. 961.

Satrap atanmayan Küçük Asia'nın diğer bölgelerine; Kilikia⁵², Paphlagonia ve Kappadokia'da yerel *dynastes*lerin yönetimine müsaade edilmiştir⁵³. Böylece Küçük Asya'nın idari taksimatı gerçekleştirilmiştir. Baktria, Khoramnia, Parthia ve Karmania bölgelerinin satraplığına ise oğlu Bardiya'yı getirmiştir⁵⁴. Babil ele geçirildikten sonra buraya Gobryas'ı satrap olarak atamıştır (Kuhrt, 2006⁶: 125). II. Kyros'un kurduğu bu düzen sonrasında I. Dareios'un reformlarına kadar sorunsuz bir şekilde uygulanmıştır.

Büyük Kral II. Kyros'tan sonra tahta geçen oğlu Kambyses (MÖ yak. 530-522), babasının fetih politikasını devam ettirerek Mısır'a saldırdı⁵⁵. MÖ 525 yılında Mısır, Perslerin eline geçti ve Pers kraliyet ailesi olan Akhaimenidler kendilerini XXVI. hanedan olarak ilan ettiler. Ancak sınırların bu denli hızla genişlemesi imparatorluk genelinde huzursuzluklar yaratmaktaydı: Yönetim hiyerarşisinin coğrafi büyümeye oranla belirsizleşmeye başlaması yönetsel krizlere neden oluyordu. Bu kriz Mısır'ın ele geçirilmesini takip eden yıllarda son derece belirginleşmeye başladı. Nitekim Kambyses, Mısır seferindeyken Küçük Asya'daki Sardeis ve Daskyleion satrapları arasında büyük bir çekişme mevcuttu⁵⁶. Bu yüzden hakimiyetini adalara

---

⁵² Kilikia Asur İmparatorluğu'nun yıkılmasından MÖ VI. yüzyılın ortalarında Pers hâkimiyetine girene kadar Syennesis isimli yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Persler tarafından ele geçirildikten sonra da bu idari düzen merkezi hükümete vergi verilmesi kaidesiyle devam etmiştir. MÖ V. yüzyılın sonunda ise Syennesislerin yönetimine son verilip merkezden satrap atanmasıyla yeni bir satraplık oluşturulmuş oldu. Konuya ilişkin ayrıca bk. Jones, 1971²: 196; Ünal ve Girginer, 2007: 208. Kilikia'nın *dynastes*likle yönetilmesinde Karia'ya gönderilen Adusios'a gönüllü olarak takviye göndermeleri önemli etken olmuştur (Ksen. *Kyr.* VII. 4. 1).

⁵³ Hdt. I. 74; V. 118; VII. 98; Aiskh. *Pers.* str. 326; Ksen. *Anab.* 1. 2. 12; Diod. XIV. 20. 1-3. Konuya ilişkin modern çalışmalar için ayrıca bk. Tuplin, 1987a: 114 dn. 23; Briant, 2002: 63 vd.; Wiesehöfer, 2003: 101; Sarıkaya ve Arslan, 2017: 80.

⁵⁴ *FGrHist* III C 1 688 F 9 (7-8) '*Ktesias*'; ayrıca bk. ve krş. Ksen. *Kyr.* VIII. 7. 11.

⁵⁵ Bu sefer sırasında Pers hâkimiyetindeki tüm bölgelerden olduğu gibi Küçük Asya satraplıklarından da asker sağlamıştır (Hdt. III. 1). Mısır seferine ilişkin bk. Briant, 2002: 52 vdd. Ayrıca Samos tiranı Polykrates'in (MÖ yak. 533-523/522) de Perslerle iş birliğinde bulunduğundan dolayı 40 gemilik donanma gönderdiği bilinmektedir. Daha fazla bilgi için bk. Hdt. III. 44; ayrıca bk. Mitchell, 1975: 77-78; Barron, 1964: 212 vd.; How ve Wells, 1975⁸: 266 vd.; Asheri vd., 2007: 438 vdd.

⁵⁶ Bu durum Samos tyranı Polykrates'in hakimiyetini adalara ve Küçük Asya kentlerine yayma hedefi için fırsat yaratmaktaydı. Herodotos (III. 122) Polykrates'in amacının adalar ve Ionia üzerinde hâkimiyet kurmak olduğunu belirtir. Bu bağlamda etkisini Kyklad Adaları'na -Delos yakınındaki Rheneia Adası'na- kadar yaymıştı. Ionia kentleri üzerinde hakimiyet kurmak için hazırlıklar yapmaktaydı (Ayrıca bk. ve krş. Dio Khryso. *Orat.* XVII. 15. 1). Bunlar dışında Mısır firavunu Amasis ile Perslere karşı bir ittifak meydana getirmişti (Hdt. III. 39). Anlaşıldığı

ve Küçük Asya kentlerine yaymayı hedefleyen Samos tyranı Polykrates'e karşı nasıl hareket edileceği noktasında iki satrap arasında ayrılıklar yaşanmaktaydı. Herodotos (I. 120) iki Küçük Asya satrapının Polykrates konusunda yaşadığı kararsızlığı anlatırken merkezi bir müdehaleden bahsetmemesi satrapların bu konuda yalnız bırakıldığına işaret etmektedir. Neticede Sardeis satrapı Oroites, Polykrates'i ortadan kaldırdıktan sonra Küçük Asya'da gücünü artırmak için girişimlerde bulunmaya başlamış ve bu maksatla Daskyleion satrapı Mitrobates ile oğlu Kranaspes'i ortadan kaldırmıştır⁵⁷.

Diğer taraftan MÖ 11 Mart 522 yılında Gaumata/Smerdis isyanının başlamasıyla imparatorluğun birçok eyaletinde merkezi otorite karşıtı hareketler meydana gelmeye başladı. Hem Akhaimenidlerin resmi kayıtlarında hem de büyük oranda bu kayıtlara dayanan Hellen tarih yazımında Gaumata isyanı bu isyanlar arasında en önemlisi olarak öne çıkmaktadır. Antikçağ Hellen tarihçileri Kambyes'in Mısır Seferi'ne çıkmadan evvel kardeşi Bardiya'dan (Smerdis/Tonyaksarkses) şüphelendiği için en güvendiği adamlarından birisi olan Preksaspes'e ortadan kaldırttığını belirtmektedirler (Hdt. III. 30⁵⁸). Ancak Kambyes Mısır'dayken bizzat kendisinin devlet idaresi için geride bıraktığı bir Mag -Bardiya ile benzerliğini kullanarak- öldürülen kardeş Bardiya'nın yerine geçerek isyan başlatmıştır⁵⁹. Günümüze kadar gelen Akhaimenid

---

kadarıyla Polykrates, Ege Denizi havzasında ve Küçük Asya'da Lydia kralı Kroisos'tan sonraki politik boşluğu doldurmak istemekteydi (Briant, 2002: 52).

⁵⁷ Polykrates'in ortadan kaldırılması konusunda bk. Hdt. III. 125; Strab. XIV. 1. 16 c. 638; Ael. *An.* VII. 11; Ath. *Deip.* XII. 540 c-f; Val. Max. 6. 9. ext. 5; Zen. *Epit.* VI. 15. 3; Anak. *fr.* 348. Ayrıca bk. Cole, 1912: 13-15; Olmstead, 1948: 110 vd; Tölle, 1960: 17 vd.; Walser, 1987: 160 vd.; Balcer, 1995: 118-121; Abramenko, 1995: 48-54; Carty, 2015: 208-220. Oroites'in Mitrobates ve oğlunu ortadan kaldırması hakkında bk. Hdt. III. 126-127; ayrıca bk. Briant, 2002: 64-65.

⁵⁸ Herodotos'a göre kralın Bardiya'yı öldürmesinin iki önemli nedeni vardı: bunlardan birisi Ethiopia kralı tarafından gönderilen, germinin hükümlerlik alameti olarak anlaşılacağı yayı bir tek Bardiya'nın gerebilmesiydi; diğeri ise Kambyes'in rüyasında kardeşinin kraliyet tahtına oturduğunu görmesiydi. Bardiya'nın ortadan kaldırılmasında Knidoslu Ktesias'a (*FGrHist* III C 1 688 F 13 [11-15] 'Ktesias') göre Mag Shpandadates'in kızgınlığı önemli rol oynamıştır. Zira Bardiya önemsiz bir meseleden dolayı Spandadates'i cezalandırınca Spandadates kralı kardeşine karşı kıskırtmış ve itaatsizlikle suçlamıştır. Kral kardeşinin kendi emirlerine itaat etmediğine ikna olunca onu boğa kanı içirterek öldürmüştür.

⁵⁹ Bununla birlikte modern tarihçiler arasında isyanın Kambyes'in öz kardeşi Bardiya tarafından çıkarıldığına dair bir görüş daha vardır. İsyanın destek bulmasının ve başarısının nedeni olarak Kambyes'in sert politikaların-

belgelerinde imparatorluğun çoğu bölgesi Mag Gaumata'yı destekleyerek Kambyes'e karşı çıkarılan bu isyana katılmıştır (*DB col. I. 10* [Kent, 1953: 119-120 *col. I. 1.26-35*]; *DB col. I. 11* [Kent, 1953: 120 *col. I. 1.35-43*]). Herodotos'a (III. 67) göre Mag Gaumata imparatorluk genelindeki vergilerin 3 yıl süreyle kimseden alınmayacağını duyurarak kendisine taraftar toplamak istemekteydi. İmparatorluk genelinde elde ettikleri destek vergi muafiyeti politikasının karşılık bulduğunu göstermektedir. İsyanın nedenleri arasında şüphesiz kralın merkezden uzak kalmasıyla oluşan otorite boşluğu en önemlisiydi. Ancak vergi muafiyetinin imparatorluk genelinde karşılık bulması kısmi bir ekonomik krizin varlığına işaret etmektedir. Büyük Kyros'un ölümüyle sonuçlanan Merkez Asya'ya yönelik seferden (Hdt. I. 201-214) sonra Kambyes'in tahta çıkmasıyla yaklaşık 5 yıllık bir askeri hazırlıktan sonra Mısır'a sefer düzenlenmişti. Dahası Mısır ele geçirilmesine rağmen Pers ordusu sonraki Etiopia (Hdt. III. 25) ve Ammonlulara (Hdt. III. 26) karşı başarısız olarak büyük kayıp vermişti. Ayrıca bu dönem Fenikeliler liderliğindeki Pers donanmasının oluşum aşaması olması sebebiyle yoğun harcamaların görüldüğü bir dönemdi. Harcamalara kaynak yaratması beklenen vergilendirmenin kesin kaidelerinin belirsiz olması adaletsizliklerin yaşanmasına neden olmuş olabilir⁶⁰.

Kambyes isyanı haber alıp derhal Mısır'dan ayrılmasına rağmen yolda, Syria Ekbatana'da atının eyerinden aldığı yaranın ağırlaşması sonucu geride halef bırakmaksızın hayatını kaybetmiştir (MÖ 1 Temmuz 522). Beraberindeki soylulardan bir kısmı Mag Gaumata'nın gerçek kimliğini bildiklerinden dolayı onu tahttan indirmek için kendi aralarında organize olmuşlardır. Ancak Mag Gaumata üzerine ordu sevk etmekten ziyade gizli bir komplo kurarak onu ortadan kaldırmayı düşündüler. Akhaimenidlerden kalma epigrafik belgelerde ve Antikçağ Hel-

---

dan rahatsız olan insanların Akhaimenid ailesine ihanet etmeden daha ılımlı bir kralı desteklemeleri olarak göstermektedirler. Bu görüşlere ilişkin ayrıca bk. Dandamaev, 1989: 83; 90 vd.; Balcer, 1995: 111; Briant, 2002: 110; Kuhrt, 2017⁴: 378 vdd.

⁶⁰ İsyanın nedenleri için ayrıca bk. Sarıkaya, 2014: 43-44. Bununla birlikte Behistun Yazıtı'ndaki "*insanların meralarını, sürülerini, kölelerini ve Gaumata'nın onlardan aldığı evlerini iade ettiğini*" (*DB col. I. 14* [Kent, 1953: 120 *col. I. 1.61-71*]) ifadesinden Mag Gaumata'nın birtakım kişilerin mallarını ellerinden aldığı anlaşılmaktadır. Bu kişiler muhtemelen Pers önde gelenlerinden olduğu için isyan sırasında belirgin olmasa da etnik köken de etkili olmuştur.

len yazarlarının eserlerinde isimleri geçen bu soylu grubu Yediler (Hdt. III. 70: Otanes, Intaphernes, Gobryas, Megabyzos, Aspathines, Hydarnes ve Dareios⁶¹) olarak bilinmektedir. Yedileri ilkin Otanes yönlendirse de sonradan Hytaspes oğlu Dareios ön plana çıkmıştır. Vergi muafiyetinin sağladığı memnuniyetten ya da Dareios'un Behistun Yazıtı'nda belirttiği gibi "kor-kudan" (DB col. I. 13 [Kent, 1953: 120 col. I. 13. 1.48-61]) kimse Maglara karşı gelmeye cesaret edemezken Yediler saraya girip Gaumata'yı ortadan kaldırdılar ve yönetim biçimi hakkındaki kısa bir tartışmadan⁶² sonra Dareios'u yeni kral olarak tanıdılar (Hdt. III. 86; FGrHist III C 1 688 F 13 [17] 'Ktesias'). Böylece Gaumata/Smerdis isyanı son bulmuş oldu. Ancak I. Dareios hükümlerinin ilk yıllarında Magların isyanı gibi imparatorluğun birçok bölgesinde - Persia, Elam, Media, Assyria, Mısır, Küçük Asya, Parthia, Margiana, Sattagydia ve Skythia-meydana gelen isyanlarla uğraşmak zorunda kaldı. Kralın imparatorluk genelindeki isyanları bastırması ve asileri cezalandırması hem kendisinin bizzat yaptığı seferlerle hem de kendisinin görevlendirdiği komutanlarının seferleriyle yaklaşık bir yıl boyunca devam etmiştir.

Bu dönemde Pers imparatorluğunun yaşadığı otorite zafiyetini belirten en önemli göstergelerden birisi MÖ 522 yılı içerisinde Pers tahtında üç kral görülmüş olmasıydı: II. Kambyzes, Gaumata/Smerdis ve I. Dareios. Dareios'un Bisutun Yazıtı'nda bizzat belirttiği tarihe göre 29 Eylül'de Mag Gaumata'yı öldürmüş birkaç gün sonra da Ahura Mazda'nın inayetiyle kral olmuştu (DB col. I. 13 [Kent, 1953: 120 col. I. 13. 1.48-61]). Yeni krala karşı ilk tepki tahta çıkar çıkmaz Elam ve Babil'de meydana gelen isyan oldu: Elam'da Upadarma oğlu Âçina; Babil'de ise Ainaira oğlu Nidintu-Bel isyan etmişti. Her iki isyancı da kendisini kral ilan etmiş; ayrıca Nidintu-Bel kendisini daha önceki kral hanedanına dayandırarak Nabonidus oğlu Nabukhadrezzar (III) olduğunu iddia etmiştir. Babil halkının isyana iştirak etmesi ve Nidintu-Bel'i yeni kralları olarak tanınması I. Dareios için kabul edilebilecek bir durum değildi. Bu yüzden

---

⁶¹ Yukardaki sırasıyla Bihustun Yazıtı'nda (DB col. IV. 68 [Kent, 1953: 132 col. IV. 4.80-86]): Өuxra'nın oğlu Utāna, Vāyaspāra'nın oğlu Vidnafarnā, Marduniya oğlu Gaubaruva, Dātuvahya oğlu Bagabuxša, Vahauka oğlu Ardumaniš, Bagābigna oğlu Vidarna ve Dārayavaush; Knidoslu Ktesias'ta (FGrHist III C 1 688 F 13 [16] 'Ktesias'): Onaphas, Ataphernes, Barisses, Mardonius, Norondabates, Idernes ve Dareios şeklinde geçmektedir.

⁶² Herodotos, (III. 80-84) Yedilerin Mag Gaumata'yı devirdikten sonra kurulacak yeni yönetim biçimine dair tartışmalarını aktarmaktadır. Her ne kadar bu tartışmanın dönemin Hellen dünyasının politik ikliminden etkilenerek Halikarnasoslu tarihçi tarafından not edildiği düşünülse de genel olarak Pers önderlerinden bir kısmı demokrasiyi (Otanese), bir kısmı oligarşiyi (Megabyzos), bir kısmı ise monarşiyi (Dareios) savunmuştu. Ancak neticede Dareios'un savunduğu monarşi kabul edilmiş ve yeni yönetim için bazı ön kabuller oluşturulmuştu: Otanes ve ailesi yürürlükteki yasalara uymakla birlikte diğer Perslerin yükümlülüklerinden muaf olacak ayrıca her yıl armağanlarla onurlandırılacaktı; Yedilerden herhangi birisi kralla (eşyle yatak odasında olmadığı taktirde) istediği zaman görüşebilecekti; Pers kralının eşleri sadece bu yedi aileden seçilecekti.

derhal harekete geçerek bizzat kendisinin komuta ettiği orduyla birlikte Babil üzerine sefere çıkmıştır (*DB col. I. 18* [Kent, 1953: 120 *col. I. 18* 1.83-90]). Yolda Elamlılara bir elçi göndererek Âçina'nın öldürülmesini talep etti. Elamlılar krala sadık kaldıklarından dolayı buradaki isyan son buldu (*DB col. I. 17* [Kent, 1953: 120 *col. I. 1.81-83*]; ayrıca bk. Young, 2006b⁶: 58). Diğer taraftan Nidintu-Bel, Tigris (Dicle) Nehri üzerinde kral I. Dareios'a karşı bir savunma duvarı oluşturmuştu. Buradaki çarpışmada I. Dareios birlikleri galip gelmiş; Nidintu-Bel ise ikinci bir direniş hazırlamak için Babil yakınlarındaki Zagana kentine kaçmıştır. Buradaki çarpışmayı da kaybettikten sonra Nidintu-Bel birkaç atlı adamıyla birlikte kaçmıştır. Muhtemelen MÖ 522 yılının son aylarında Babil, I. Dareios'a sadık Pers ordusu tarafından ele geçirildikten sonra Nidintu-Bel de yakalanmış ve idam edilerek cezalandırılmıştır (Young, 2006b⁶: 57-58).

Kral I. Dareios, Babil'deki isyanı büyümeden çok kısa bir süre içerisinde bastırmışken diğer satraplıklar kralın gücünün henüz imparatorluk geneline yayılmadığını anladıklarından olsa gerek birer birer ayaklandılar ve zaman zaman kraliyet birliklerinden dahi destek buldular. (*DB col. II. 21* [Kent, 1958: 123 *col. II. 2.5-8*]). Bunlar arasında Media'da Phraortes'in isyanı ve Persia'da Vahyazdata'nın isyanları en tehlikelileriydi. Tıpkı Babil'de Nidintu-Bel'in kendisini kral ilan etmesi gibi bu iki isyancı da kendisini kral ilan etmiş ve kralın buyrultularını açıkça dikkate almamaya başlamışlardı. Phraortes kendisinin Kyakseres'in soyundan Khshathrita olduğunu söyleyerek taraftar toplamaya çalışıyordu. Bu söylem Med soyundan insanlar üzerinde ciddi bir etki yaratmış olacak ki kralın ordusundaki Med kökenli askerlerin bir kısmı isyana katıldı (*DB col. II. 24* [Kent, 1958: 123 *col. II. 2.13-17*]). Kral I. Dareios'un bizzat kendisinin aktardığına göre Phraortes'in emrindeki ordu öylesine güçlenmişti ki kendisinin emrindeki birlikler isyancılar karşısında daha güçsüz kalmıştır. Bunun üzerine Hydernes isimli komutanına yeni bir ordu oluşturmasını ve bu orduyla Phraortes üzerine yürümesini emretmiştir (*DB col. II. 25* [Kent, 1953: 123 *col. II. 25.18-29*]). Hydernes Media'ya hareket ederken I. Dareios da bu sırada ikinci kez isyan etmiş olan Elamlılar (Persiadaki isyanla bağlantılı) üzerine yürümekteydi. Elamlılar kralın yaklaştığını duyunca isyanın lideri olan Martiya'yı teslim ederek isyanı sonlandırdılar (*DB col. II. 22-23* [Kent, 1953: 123 *col. II. 2.8-13*]). Diğer taraftan Hydernes, Media'yaki Maru adlı kentte isyan eden Phraortes'in askerlerinden bir kısmını liderlerinden ayrıken hazırlıksız yakalayarak yenmiştir. Hydernes bundan sonra Media'daki isyanı bastırmak için bir süre bölgede kalmıştır (*DB col. II. 25* [Kent, 1953: 123 *col. II. 2.18-29*]). Kralın da Media'ya gelmesiyle Phraortes'e karşı Kundura isimli kentte büyük bir zafer kazanılmıştır. Muhtemelen yanındakilerin kendisini terketmeye başladığını gören Phraortes, emrindeki birkaç güvendiği adamıyla kaçmaya çalışsa da yakalanmış ve krala teslim edildikten sonra, önce sakat bırakılarak sonra da kazığa vurdurularak cezalandırılmıştır (*DB col. II. 32* [Kent, 1953: 124 *col.*

II. 2.70-78]). Bihistun Yazıtı'nda Phraortes'in en önde gelen takipçilerinin de liderleriyle aynı kaderi paylaştığı vurgulanmaktadır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla isyan Media dışındaki bölgelerde de taraftar bulmuştu. Zira bir süre sonra Parthia ve Hyrkania'da Phraortes taraftarı olduğu söylenen bir grup isyan başlatmıştı. I. Dareios'un babası Hystaspes, Parthia satrapı olduğundan isyana derhal cevap vermiş ve bastırılmasını sağlamıştır (*DB col. II. 35; III. 36* [Kent, 1953: 124 *col. II. 2.92-98; 127 col. III. 3.1-9*]). Kral ve kendisine sadık adamları Phraortes isyanıyla uğraşırken Armenia'da bir başka isyan dalgası görülmektedir. İsyanı bastırmak üzere kral I. Dareios iki komutanını görevlendirmiştir: Dadarshi ve Vaumisa. Öncelikle görevlendirilen Dadarshi Armenia'lıları üç kez yenilgiye uğratmasına rağmen isyan bastırılmamıştır (*DB col. II. 26-28* [Kent, 1953: 123-124 *col. II. 2.29-49*]). Armenialı isyancıların Media ya da Parthia'daki isyancılarla birleşmemesi kraliyet için son derece önemli olduğundan Armenia üzerine Vaumisa komutasında ikinci bir ordu daha gönderildi (*DB col. II. 29-30* [Kent, 1953: 124 *col. II. 2.49-63*]). Nihayetinde Vaumisa, Armenia'da sükûneti sağladığı sıralarda Phraortes de yakalanmış; böylece isyanların birleşmesi gibi büyük bir tehlikenin önüne geçilmiştir.

Kral I. Dareios'un Pers tahtını ele geçirdikten sonra meydana gelen isyanlar arasında merkezi Persia olan ancak Arakhosia'ya kadar yayılan Vahyazdata'nın isyanının önemli bir yeri vardır. Zira Vahyazdata isyancı eylemlerine başladığında etrafındakilere kendisinin Büyük Kyros'un oğlu Smerdis olduğunu söylemişti. Bu iddia Persler üzerinde öyle etkili olmuştu ki imparatorluğun kalbi olan Anşa'daki Pers ordusu dahi kral I. Dareios'a isyan ederek Vahyazdata'nın birliklerine katılmıştı (*DB col. III. 40* [Kent, 1953: 127 *col. III. 3.21-28*]). Pers tahtına geçmesini takip eden aylarda Babil ve Media'daki isyanları bastırmak üzere kuzeybatıda askeri operasyonlar yapmakta olan kralın merkezdeki otoritesi son derece zayıf kalmıştı. Bu yüzden isyanı bastırmak üzere Persia üzerine Artavardiya komutasında bir ordu gönderilmiş; Arakhosia'da ise satrap Vivana isyancılara karşı yapılacak operasyonlarda görevlendirilmiştir. İki eyaletteki isyan güçlkle bastırılmış ve Vahyazdata kazığa vurularak idam edilmiştir (*DB col. III. 41-48* [Kent, 1953: 127-128 *col. III. 3.28-76*]). Bu sırada Babil'de kendisini Babil kralı Nabonidus'un soyuna bağlayan ikinci bir isyan dalgası daha meydana gelmiştir (*DB col. III. 49-50* [Kent, 1953: 128 *col. III. 3.76-92*]). Yedilerden birisi olan Intaphrenes bu isyanı bastırarak kral I. Dareios'un hakimiyetini kesinleştirmiştir.

İmparatorluğun doğu eyaletleri böylesine bir karmaşa yaşarken batıdaki eyaletler de Pers hakimiyetinden çıkmak için fırsat kollamaktaydılar. Bu isyanlardan birisi de Samos tiranı Polykrates'i öldürdükten sonra Daskyleion satrapı Mitrobates ve onun oğlu Kranaspes'i öldüren; ardından Küçük Asya'nın tamamında hâkimiyet kurarak kral I. Dareios'un hükümlerini tanımayan Sardeis satrapı Oroites tarafından çıkarılmıştı (Hdt. III. 126-127). Kral I. Dareios'un

gücü zaten doğu eyaletlerindeki isyanlarla son derece meşgul bir durumdayken Sardeis satrapı üzerine ayrıca bir ordu göndermesi oldukça zordu. Bu yüzden Bagaios isimli adamını komplo kurması için görevlendirdi. Bagaios'un becerisi ve Sardeis satraplığındaki Pers muhafız birliklerinin krala bağlılıkları sayesinde Oroites ortadan kaldırılmıştır (How ve Wells, 1975⁸: I 296; Olmstead, 1948: 110 vd.; Balcer, 1995: 118-120; Asheri vd., 2007: 509 vd). Diğer taraftan çok kısa bir süre önce Pers hakimiyetine giren Mısır da Dareios'un krallığını tanımayarak açıkça isyan etmiştir. Ancak Kambyses'in Mısır'ı ele geçirdikten sonra bölgeye satrap olarak atadığı Aryandes'in isyanı ekonomik alanda görülmekteydi. Herodotos'un (IV. 166) anlatısına göre kralın en saf altından bir sikke darp ettirmek için uğraştığını duyunca kendisi de I. Dareios'a özenerek saf gümüşten bir sikke darp ettirmişti. Kral ise bu durumu kendi egemenliği için bir tehdit olarak yorumlamış ve Aryandes'in öldürülmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Herodotos'un anlatımı eleştiriye açıktır. Zira Akhaimenid tarihi boyunca sırf sikke bastırıldığı için isyan etmiş gözüyle bakılan başka bir satrap yoktur; ayrıca Aryandes'in bastırıldığı sikkelerden günümüze ulaşan hiçbir kanıt olmadığı gibi Akhaimenid dönemi Mısırından günümüze kadar ulaşan sikkeler MÖ IV. yüzyıldan daha eskiye tarihlenmemektedir (Howgego, 2013: 66). İsyanın nedeni ve ayrıntıları ne yazık ki kaybolmuştur. Sadece Aryandes'in isyan suçlamasına uğramasının asıl nedeni muhtemelen imparatorluğun diğer bölgelerindeki isyanlarda görüldüğü gibi I. Dareios'u kral olarak tanımak istememesi olduğu söylenebilir⁶³.

Son dönemlerdeki isyanlar nedeniyle imparatorluğun sosyo-ekonomik ve idari yozlaşmasının önüne geçebilmek için I. Dareios askeri, iktisadi ve siyasi reformlar yapmış; özellikle satrapların görev sorumlulukları temel kaidelere bağlanarak bir daha Gaumata/Smerdis ya da sonraki isyanların yaşanmasının önüne geçilmek istenmiştir⁶⁴.

---

⁶³ Polyainos ise Aryandes'in halkına zulüm ettiğinden Mısırlıların isyan ettiğini ancak Dareios'un bizzat Mısır'a yürüyerek isyanı bastırıldığını söylemektedir. Ancak Dareios'un Mısır'a karşı sefer açtığı yönünde diğer kaynaklarda herhangi bir veri yoktur. Konuyla alakalı ayrıca bk. Young, 2006⁶: 64-65.

⁶⁴ Bu bağlamda pek çok yazıtta bağlaşıklık halkların/ülkelerin temel vazifelerinin "itaat etmek" ve elbette "vergi/haraç/bāci" ödemek olduğu vurgulanır (*DB col. I. 6-7* [Kent, 1953: 119 *col. I. 1.12-17*; *DPe 2* [Kent, 1953: 136 5-18; *DNa 3*; *DSe 3 14-27* [Kent, 1953: 137-138 3 15-30]). Diğer taraftan Kral I. Dareios satraplık ve vergi düzenlemelerini yaparken adil bir düzen kurmak istemiş; bu maksatla da tebaasının ödeyebileceği miktarı titizlikle belirlemiştir (Hdt. III. 89; Plat. *Leg. III. 694a-695c*; Plut. *mor. III. 15. 172 f. Dareios 2*; Polyain. *strat. VII. 11. 3*). Ayrıca bu sırada Daskyleion satraplığını daha önceden olduğu gibi müstakil bir satraplık haline getirmişti (Sarıkaya ve Arslan, 2017: 84). Diğer taraftan Kappadokia ve Armenia satraplıklarını da bu düzenlemeler esnasında kurmuştu (*FGrHist III C 1 688 F 13 [20-21] 'Ktesias'*)

İmparatorluk içerisindeki istikrarsızlığın önüne geçip gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra I. Dareios da tıpkı selefleri Büyük Kyros ve Kambyzes gibi hâkimiyet alanını genişletmeye odaklanmıştı. Bu maksatla MÖ 517 yılında Samos'u (Hdt. III. 139-140; krş. Strab. XIV. 1. 17 c. 639) imparatorluğa bağlamış ve MÖ 512 yılında ise İskitlere karşı sefer açmıştır (Hdt. IV. 1). Kral I. Dareios sefer için muazzam hazırlıklar yapmasına rağmen İskitlerin savaş taktiğinden dolayı sefer başarısızlıkla sonuçlanmış; ancak özellikle Daskyleion satrapı Megabazos'un gayretiyle Pers hâkimiyeti Trakya, Hellespontos ve Bosporos kentleri üzerine kadar uzanmıştır (Aiskh. *Pers.* str. 865-895). Kral, Asya'ya Sestos (Akbaş Burnu) ile Abydos (Nara) arasındaki deniz yolunu kullanarak ulaşmış ve Sardeis'e gelmiştir. Burada MÖ 511 kışını geçirdikten sonra Susa'ya dönmeden önce Sardeis'e kardeşi Artaphrenes'i; Daskyleion'a ise Megabazos oğlu Oibares'i satrap olarak atamıştır. Daha önceden Megabazos'a verdiği Trakya, Hellespontos ve Bosporos kentlerine sefer düzenleme görevini Otanes'e bırakarak kendisi kafilesiyle birlikte Pers merkezine doğru yola çıkmıştır. Bu seferler esnasında Bosporos'un önemli noktalarından Byzantion ve Kalkhedon ele geçirilmiştir (Hdt. V. 26; Dion. Byz. II. 2 *fr.* 9; ayrıca bk. Arslan 2010, 64).

MÖ 499 yılına gelindiğinde Küçük Asya'da -özellikle İonia'da- Pers hâkimiyetine karşı büyük bir coğrafyaya yayılan ve yak. 5 yıl boyunca devam eden İonia İsyan'ı meydana gelmiştir (Hdt. V. 99-102). Ancak isyanın coğrafi büyüklüğünden ziyade sonraki dönem Pers-Hellen ilişkilerinde önemli bir milat olması daha önemliydi. Liderliğini Miletos tiranı Aristagoras'ın üstlendiği isyan Sardeis kentinin yakılmasıyla zirve noktasına ulaşmış; çok geçmeden Pers boyunduruğundan kurtulma ve tiranlığa son verme ideolojisi çerçevesinde İonia'nın hemen hemen tamamıyla Troas, Bosporos, Hellespontos, Trakya Khersonessosu, Karia hatta Kıbrıs Adası'na kadar yayılmıştır⁶⁵. Küçük Asya'daki Pers otoritesi için son derece hassas bir ortam oluşmuştu. Sardeis satrapı tüm çabalarına rağmen isyanları bastırmakta çaresiz kalınca merkezden yardımcı birlikler gönderildi. MÖ 494 yılında 600 gemilik devasa Pers donanması Miletos açıklarındaki Lade Adası'nda İonia müttefiklerini bozguna uğratarak isyanı bastırdı (Hdt. VI. 7-16; ayrıca bk. Murray, 2006⁶: 487-489). İsyan sırasında Pers hâkimiyetinden ayrılmış bulunan kentler yeniden ele geçirilmiş ve Küçük Asya'daki Akhaimenid otoritesinin yeniden tesis edilmesinden sonra kral I. Dareios isyancılara yardım ettiklerini öne sürerek Atina ve Eretria'yı ele

---

⁶⁵ İsyanın yayılımı için ayrıca bk. Arslan, 2010: 67-70; Sarıkaya, 2019: 158-161.

geçirmek amacıyla hazırlıklara başlamıştır (Sarıkaya, 2019: 167). Ancak Hellas'a saldıran Datis ve Artaphrenes komutasındaki Pers ordusu MÖ 490 Marathon Savaşı'nda bozguna uğramıştır⁶⁶. I. Dareios sonrasında daha büyük bir orduyla sefer düzenlemek için geniş çaplı hazırlıklara girişmiştir. Ancak Marathon Savaşı'nın yeningisinin haberinin imparatorluk genelinde yayılmasıyla birlikte Mısırlılar bu mağlubiyetten güç alarak Perslere karşı MÖ 487 yılında isyan ettiler⁶⁷ (Hdt. VII. 1; ayrıca bk. Ruzicka, 2012: 27). Bu yüzden kral I. Dareios hem Mısır'a hem de Hellas'a sefer düzenlemek için devasa hazırlıklara girişmiştir. Ancak MÖ 486 yılında ölmesiyle bu iki büyük seferi yapma görevi tahta geçen oğlu Kserkses'e miras kaldı (Hdt. VII. 4. Plat. *Leg.* III. 698b-e; 699a-d; ayrıca bk. Young, 2006⁶: 72). Herodotos (Hdt. VII. 5) Kserkses'in Mısır İsyanı'na öncelik vererek Hellas Seferi'ni ötelediğini belirtmektedir. Bunun nedeni muhtemelen deniz güvenliği için kritik bir önemde olan Mısır'ın elden çıkmasıyla Pers donanmasının Hellas Seferi için Ege Denizi'nde kullanılmasının sakıncalı olduğunu düşünmesidir. Bununla birlikte isyanın bastırılmasına yönelik ciddi operasyonların yapıldığına dair herhangi bir anekdot yoktur. Herodotos (VII. 7) sefere ilişkin sadece Kserkses'in bir ordu göndererek MÖ 385 yılında Mısır'ı tekrar ele geçirdiğini aktarmaktadır. İsyanın bastırılmasından sonra ise Mısır'ın öncekinden daha ağır koşullarda boyunduruk altına alındığını ve Mısır'a satrap olarak kralın kardeşi Akhaimenes'in atandığını belirtmektedir (Hdt. VII. 7). Herodotos'un belirttiği ağır koşulların Mısır'daki Pers garnizonun sayısının artırılması ve kraliyet ailesinden birisinin

---

⁶⁶ Hdt. VI. 94-117; VII. 8; Thuk. I. 18. 1; *FGrHist* III C 688 F 13 (22) 'Ktesias'; Plat. *Leg.* 698c; *Men.* 240a; *Gorg.* 516d-e; Isok. *Paneg.* 91; *Panath.* 195; *de Pac.* 38; *Antid.* 306; *Phil.* 147; Corn. *Nep. Milt.* I. 4-6; Diod. X. 27. 1-3; Plut. *Arist.* V. 1-2; *Thes.* XXXV. 8; *Them.* III. 5; *mor.* XI. 861e-f; 862 b-c; *De Herod.* 25-26; Dio *Khrys. Orat.* XII.1.147-150; Plin. *nat.* XXXV. 34; Polyain. *strat.* VII. 11 'Dareios'; Diog. Laert. I. 56. 3; Ael. *Arist.* XII. 128. 26; XLVI. 174. Marathon Savaşı'na ilişkin epigrafik belgeler için bk. *IG I² 609= I³ 784*; *SEG XII 54* 'Aphidnalı Kallimakhos'; ayrıca bk. *IG II² 2788= SEG XXXVI 237*; Tod, 1985: II 16-26. Konuya ilişkin daha detaylı bilgi için bk. Hammond, 1968: 13-57; Dandamaev, 1989: 173-178; Balcer, 1995: 207-224; Doenges, 1998: 1-17; Briant, 2002: 160 vdd.; Sekunda, 2002: 7-93; Scott, 2005: 597-647. Young, 2006⁶: 72; Hammond, 2006⁶: 491-517.

⁶⁷ Mısırlıların Perslere karşı utku kazanacaklarına dair inançlarını artıran bir diğer etken ise Dareios'un son yıllarında oğulları arasındaki taht kavgasıydı (Taht kavgası için bk. Hdt. VII. 2-4). Herodotos (Hdt. VII. 1) üç yıllık karmaşa döneminden bahsederek Marathon yenilgisinin imparatorluk genelinde nasıl etkili olduğunu açıklamaktadır. Zira uyruklar tarafından bu yenilgi merkezi otoritenin zayıflığına yorularak kısmi bir kaos döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca Ruzicka (2012: 28) kral I. Dareios'un baskıcı olmayan Mısır politikasından dolayı Mısır'daki Pers garnizonunun sınırlı düzeyde bırakıldığını; bunların da isyanı bastırabilecek kapasitede olmadığını belirtir.

satrap yapılarak Akhaimenid hanedanına aidiyetin sağlanmasının amaçlandığı söylenebilir. Bu ağır koşullar Mısır'ın Hellas Seferi'ne kaynak sağlamak amacıyla sömürülmesi için de gerekli görülmüş olabilir (Ruzicka, 2012: 28).

Mısır kontrol altına alındıktan sonra bizzat Kral Kserkses'in komutasında gerçekleştirilen Hellas Seferi büyük bir yenilgiyle sonuçlanmıştır⁶⁸. Bu yenilgi Pers-Hellen ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Zira takip eden yıllarda artık Persler batıya doğru yayılma politikalarını terketmek zorunda kalırken Hellenler ise Küçük Asya'ya çeşitli saldırılar yaparak Pers kralının hâkimiyeti altında bulunan toprakları özgürleştirmeye başlamışlardır (Balcer, 1995: 299). Dolayısıyla Pers krallığının yeni stratejisi mevcut toprakların korunmasına yönelik diplomatik manevraların ortaya konulmasına ve sağlıklı bir şekilde uygulanmasına dayanacaktı. Bu tip faaliyetleri yönlendirmede Küçük Asya satrapları özellikle Lydia ve Daskyleion -sonraları Karia *dynastesleri*- etkin rol alacaklardı.

Kserkses'in Asya'ya dönmesi ve ardından Perslerin Platai ve Mykale yenilgilerinden sonra Hellas kentleri birleşerek ilkin Sparta öncülüğünde; sonrasında ise Atina öncülüğünde Küçük Asya ve Doğu Akdeniz'deki Persler üzerine seferler düzenlediler⁶⁹. Hellas kentlerinin

---

⁶⁸ Hellas Seferi'nin kaderini belirleyen MÖ 480 yılındaki Salamis Savaşı ve MÖ 479 yılındaki Plataia ve Mykale (Samsun Burnu) savaşları için bk. Hdt. VIII. 100-104; 107; 113; 114; Aiskh. *Pers.* str. 490-510; 736; Dem. *Neaer.* LIX. 96; Diod. XI. 19. 5-6; Corn. Nep. *Them.* II. 5; Plut. *Them.* IV. 6; XVI. 1; *Arist.* X. 1; *mor.* XI. 870 a; *De Herod.* 38; Schol. Aesch. *Per.* 720; Schol. Ael. *Arist. Pan.* 143. 10; Zen. *Epit.* V. 63. Kserkses'in izlediği rota hakkında daha fazla bilgi için bk. Tuplin, 2003: 385-409.

⁶⁹ Bu bağlamda ilk hedefleri Daskyleion satraplığının territoriumuna bağlı Hellen kentleriydi. Atinalıların da desteklediği Sparta kralı Pausanias'ın komutanlığında Hellenler, Hellespontos kentlerinden Byzantion'u zorlu bir kuşatmanın ardından ele geçirmiştir (Thuk. I. 94. 1-2; 128. 5; Diod. XI. 44. 3; Corn. Nep. *Paus.* IV. 2. 2; Plut. *Kim.* VI. 1-3; ayrıca bk. Balcer 1995, 305 vd.; 309). Bu sırada Daskyleion satraplığına Pharnakes (Elamca = *Parnaka*) oğlu Artabazos (I) atanmıştır (MÖ yak. 478). Kral Kserkses muhtemelen Daskyleion satraplığının Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan geçitler (Trakya Bosporosu ve Hellespontos) üzerinde konumlandığından dolayı Hellenler tarafından ilk saldırıya uğrayacak bölge olarak görüp satraplığı askeri yeteneğine güvendiği bir komutana emanet etmiştir. Pausanias'ın sonraki faaliyetleri ve Sparta'nın izlediği politika konusunda ayrıca bk. Arslan 2010, 78 vdd.

Atinalılar MÖ V. yüzyılın ilk yarısında Küçük Asya'daki Pers hâkimiyetinin altını oyacak en önemli girişime öncülük ederek Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurdular (MÖ 477). Birlik, Küçük Asya'daki Hellenleri özgürleştirmek dışında özellikle Akdeniz ile Karadeniz arasındaki ticaret yolunu kontrol altına alıp müttefik kentlerin ticari faaliyetlerini güvenli bir şekilde yapmalarını sağlamayı görev edinmişti. Bununla birlikte Balcer'e (1995: 303-304) göre birliğin amacı Perslerin egemenliğindeki Doğu Hellen kentlerinin özgürleşmelerini sağlamaktan ziyade

Doğu Akdeniz'deki Pers otoritesini sarsma yönündeki politikaları doğrultusunda imparatorlukta meydana gelen isyanlara da destek sağladıkları görülmektedir. Bu bağlamda MÖ 463-454 yılları arasında gerçekleşen, Mısır'da patlak veren Psammetikos oğlu Inaros'un isyanı örnek olarak verilebilir.

MÖ 460'lı yıllarda Pers sarayındaki karışıklıklar hadım Artabanos'un Kral Kserkses'i suikastla öldürmesiyle had safhaya ulaşmıştır. MÖ 464 yılında yeni kral Artakserkses I. Longimanos'un (MÖ 464-424/423) tahta çıkmasıyla ise son bulmuştur. Saraydaki karışıklıklar Pers tarihinin her döneminde olduğu gibi yine satraplıklarda bağımsızlık yanlısı güçlerin öne çıkmasına neden olmuştur. Zira bu satraplıklardan birisi olan Mısır MÖ 463 yılında Kserkses'in kardeşi Akhaimenes'in Psammetikos oğlu Inaros tarafından öldürülmesiyle ayaklanmıştır (Thuk. I. 104; Diod. XI. 74. 1-6⁷⁰). Inaros aslında Libya'nın geleneksel hanedanlarından birisine mensuptu; ancak babasının isminin Psammetikos olarak belirtilmesi sebepsiz değildi. Zira Inaros böylece kendi soyunu daha önceki Mısır firavunlarına kadar dayandırabiliyordu (Ray, 2006⁶:

Pers garnizonlarının bu kentlerden uzaklaştırılmasını sağlayarak birliğin müttefiği yapmaktı. Böylece kendi güvenliklerini de sağlayacaklardı. Bu maksatla öncelikle MÖ 476/475 yılında kuzeyde Atinalı Kimon'un liderliğinde birlik adına Strymon (Struma/Karasu) Irmağı kıyısındaki Eion'a askeri harekât düzenlendi (Diod. XI. 54-60; Plut. *Kim.* VII. 1; *FGrHist* II A 70 F 191 (6) 'Ephoros'= *Oxyrh. Pap.* XIII. 100, 1610 F 6). Ardından Amphipolis, Skyros, Karystos ve Naksos sırasıyla ele geçirildi (Plut. *Kim.* VIII. 2-7; *Thes.* XXXVI. 1-2; Corn. Nep. *Kim.* V. 2. 2; Diod. XI. 60. 1-2; Thuk. I. 98; ayrıca bk. Gomme, 1971: 281-283; Balcer, 1995: 310). Bu bölge Perslerden temizlendikten sonra MÖ 468 yılında bu sefer yine Kimon komutasındaki Hellenler Pamphylia'daki Eurymedon'da (Köprüçay) bekleyen Pers donanmasını büyük bir bozguna uğratarak Perslerin Akdeniz'deki askeri gücüne ciddi bir darbe indirdi (Thuk. I.100). Bu sırada kraliyet merkezinde kral Kserkses'in Hellenlerin atakları karşısındaki tutumunu bilmiyoruz. Ancak birkaç yıl sonra suikasta kurban gittiği düşünülürse otoritesinin hanedan içerisinde bile tartışılmaya açıldığı anlaşılmaktadır. Zira saray hadımlarından Artabanos, Kserkses'i öldürmüş ve yerine I. Artakserkses Longimanos geçmiştir. Diğer taraftan Hellen ataklarını durdurma görevini Sardeis satrapı Pissouthnes ve Daskyleion satrapı I. Artabazos'un üstlendiği görülmektedir (Sarıkaya, 2019: 317-323). Zira Trakya ve Hellespontos bölgelerinde Attika-Delos Birlikleri ciddi bir üstünlük kurup Byzantion gibi önemli kentleri ele geçirmelerine rağmen Küçük Asya'daki Pers satrapları onları engellemek için savaşa devam etmekteydiler. Bu bağlamda MÖ 465/464 yılına tarihlenen bir yazıtta Attika-Delos müttefik birlikleriyle Persler arasındaki çarpışmalarda hayatını kaybeden müttefik askerlerinin isimleri listelenmiştir (*IG* I² 928= *IG* I³ 1144). Konuya ilişkin ayrıca bk. Arslan, 2010: 95 vd.

⁷⁰ Diodoros (*loc. cit.*) ayrıca ilkin Akhaimenes'in üç yüz bin kişilik bir orduyla Mısır üzerine sefere çıktığını belirtir. Ancak Herdotos'un bildirdiği gibi Akhaimenes aslında MÖ 385 yılındaki isyandan sonra Mısır satraplığına atanmıştır. Dolayısıyla Mısır satrapı olarak Inaros'a karşı ilk askeri harekâtı o başlatmıştı.

276). Inaros isyan için yerel halktan asker toplamış; ancak bu askerlerin yetersiz olduğunu düşünmüş olacak ki bir süre sonra Atina'dan yardım istemek için elçiler göndermiştir (MÖ yak. 459). Diodoros'un belirttiğine göre eğer Atina, Mısır'a yardım ederse ve Mısır bu yardımlar sayesinde Pers boyunduruğundan kurtulursa onların yardımları misliyle karşılığını bulacaktı. Atinalılar bu yardım isteğini halihazırda içerisinde buldukları Perslerle savaşları açısından değerlendirdiler: Persler olabildiğince aşağılanmalıydı ve eğer Mısır bağımsız olabilirse Perslerle sonraki savaşlarında oldukça zengin bir müttefik kazanmış olacaktı. Bu yüzden Mısır'a derhal 300 *trieres* dolusu paralı asker gönderdiler. Batı Delta üzerindeki kentler isyanın merkezi konumundaydı ve Atinalılardan sağladıkları yardımla⁷¹ Pers garnizonunun savunduğu iç kale haricinde Memphis'i ele geçirerek etkilerini Mısır'ın tamamına yaymak için önemli bir adım attılar (Diod. XI. 77. 1). Diğer taraftan kral I. Artakserkses, Atinalılara karşı hamle olarak Spartalılara rüşvet vererek Atina'ya saldırımları için başvurmuş; ancak Spartalılar bu teklifi reddetmişlerdir (Diod. XI. 74. 5-6). Bunun üzerine isyanı bastırmakla görevlendirilen Syria satrapı Magabyzos ve Daskyleion satrapı (?) Artabazos'un emrine hem kara hem de donanma birlikleri verildi. Donanma ve kara birliklerinin saldırısında Diodoros'un (XI. 74. 6) aktardığına göre ilkin komutanlar iç kalede kuşatma altında bulunan Pers garnizonunun kuşatmasını kırdılar ve Memphis'ten isyancıları geri attılar. Ardından Prosopitis Adası yakınlarındaki Atina donanmasını ağır bir yenilgiye uğrattılar (Thuk. I. 109). Böylece isyan son buldu ve kısa bir süre sonra isyanın lideri Inaros da ele geçirilerek kral tarafından idam edildi (Ray, 2006⁶: 276; ayrıca bk. Balcer, 1995: 321); diğer taraftan büyük çoğunluğu yok edildikten sonra geriye kalan Atina donanması hiçbir şey elde edemedi Hellas'a dönmüştür (Thuk. I. 110).

Inaros liderliğinde çıkan Mısır İsyanı böylece bastırılmış; ancak Mısır'daki iç karışıklıklar sonraki birkaç yıl boyunca devam etmiştir⁷². Persler, Mısır İsyanı esnasında Atina ve müttefiklerinin yardımının Mısır'ı Pers hakimiyetinden çıkarabilme tehlikesini görmüşlerdir. Ayrıca Salamis ve Mykale yenilgilerinden bu yana müttefik Hellen kentlerinin saldırıları devam etmekteydi (Arslan, 2017: 87). Bu yüzden kral I. Artakserkses MÖ 449/448 yılına gelindiğinde birtakım tavizler karşılığında Atina ve müttefiklerinin Küçük Asya ve Doğu Akdeniz'deki Pers

---

⁷¹ Atinalılar bu yardım dışında Kıbrıs üzerine sefer düzenleyen Kimon'un emrindeki 200 Attika-Delos Deniz Birliği *trieres*inden 60 tanesini daha Inaros'a yardım için göndermişlerdir (Thuk. I. 104).

⁷² Bu karışıklıklar için ayrıca bk. Ray, 2006⁶: 276-278.

karşıtı faaliyetlerini durdurabilmek için Hellen kentleriyle barış yapılmasını kabul etmiştir. Hel- lenlerin görüşmelerde elçiliğini yapan Kallias'ın ismine atfen anlaşmanın ismi Kallias Barıştı olarak bilinmektedir⁷³. Böylece batı sınırlarını güvenceye alan I. Artakserkses imparatorluk ge- nelinde kısmi bir barış ortamı sağlamış oldu. Bu ortam I. Dareios döneminden beri krallığın el değıştirdiği her dönemde olduğu gibi yine bir taht değışikliği esnasında bozuldu. 41 yıllık kral- lığından sonra I. Artakserkses ve eşi Damaspia aynı gün ölmüşler; ardlarında ise krallığın tek yasal varisi olarak (II.) Kserkses isimli oğullarını bırakmışlardı. Knidoslu Ktesias'ın (*FGrHist* III C 1 688 F 18 [47]) anlatısına göre başka eşlerinden Kserkses dışında I. Artakserkses'in bir- çok oğlu vardı. Bunlardan birisi olan Sogdianos (Sekyndianos) yeni kralı tanımayarak isyan etmişti. II. Kserkses 45 günlük krallığından sonra sarayında içki içerken suikasta kurban gitmiş ve Sogdianos kendisini kral ilan ettirmiştir (*FGrHist* III C 1 688 F 18 [48-49] 'Ktesias'). Ancak çok kısa bir süre sonra I. Artakserkses'in Babilli bir anneden doğan ve babası tarafından üvey kardeşi Parysatis ile evlendirilip Hyrkania'ya (Parthia'nın alt satraplık bölgesi) satrap olarak atanan Okhos, Sogdianos'un emirlerine itaat etmeyi red etmiş; ayrıca saray çevresindeki Pers elitlerinin desteğini sağlayarak ve Sogdianos'u tahttan indirerek yeni kral olmuştı. Babil tab- letleriyle de kanıtlanan bu çekişmeler bir yıl içerisinde sonuçlansa da Pers tahtı yönetici sınıf tarafından yasal olarak tanınan peşpeşe dört kral (I. Artakserkses, II. Kserkses, Sogdianos, Ok- hos [II. Dareios]) görmüştür (Briant, 2002: 588-589). Her ne kadar Kambyses'ten sonraki sü- reçte olduğu gibi yeni kral konusunda böylesi tartışmalar yaşanmış olsa da bu tartışmalar VI. yüzyılın son çeyreğindeki gibi bir isyan dalgası oluşturmamıştır.

Antik kaynaklarda hakkında son derece az veri olduğu için II. Dareios döneminin üze- rinde çok durulmayan bir başka isyanı ise MÖ 414 yılından bir süre önce Sardeis satrapı Pisso- uthenes'in isyanıdır. Sadece Ktesias'ın *Persika*'sında (*FGrHist* III C 1 688 F 15 [53]) değinilen bu isyanın nedeni ve ayrıntıları bilinmemektedir. Bununla birlikte doğurduğu sonuçlar bakı- mından MÖ IV. yüzyıl Küçük Asya'sını büyük oranda etkilemiştir. Zira isyandan sonra Sardeis satraplığının Küçük Asya satraplıkları arasındaki kraliyet hanedanına yakınlığından dolayı meydana gelen görece üstünlüğu son bulmuştur (Balcer, 1993: 85). Lykon önderliğindeki Ati- nalı paralı askerler tarafından desteklendiği için isyan sırasında Pissouthenes'in Atina'yla iş

---

⁷³ Anlaşmaya göre taraflar üç konu başlığı üzerinde uzlaşmaya varmışlardır: (1) Anadolu sahillerindeki kentlerin Perslere karşı bağımsızlıklarını elde etmeleri; (2) Khelidonia Adaları ile Phaselis kentinin Persler ve Atinalılar arasında sınır olarak kabul edilmesi; (3) Pers savaş gemilerinin Phaselis ile Byzantion territoriumunda yer alan İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkışındaki Kyaneai Adaları arasında yelken açmamaları. Anlaşma ve geçerliliği üzerine tartışmalar için ayrıca bk. Arslan, 2010: 96-97.

birliği içerisinde olduğu söylenbilir. Kral II. Dareios'un Pissouthenes zerine gönderdiği Tissaphernes, Spitrdates ve Parmises Lykon'a para teklif ederek Pissouthenes saflarında savaşına engel olmuş ve Pissouthenes'i çaresiz bırakmışlardır. Lykon hem para hem de metinde ismi belirtilmeyen bazı şehirlerin hakimiyetiyle dllendirilmiş; Pissouthenes ise krala gndirilerek idam edilmiştir. Yerine ise III. Hydernes oğlu Tissaphernes atanmıştır (Briant, 2002: 591). Tissaphernes gibi Hydernes ailesine mensup birisinin seçilmesi özellikle dikkate şayan bir durumdur. II. Dareios'un tahta çıkmasıyla birçok Pers eliti hem merkezde hem de eyaletlerde yeni yönetimsel görevler olarak dllendirilmiřtir⁷⁴. Ancak bunlar arasında sadece Hydernes ailesi üyelerine eskiden olmadığı kadar kral tarafından ihsanda bulunulmuştur. Kralın ihsanda bulunduğu kişilerden birisi olarak Tissaphernes uzun süredir kraliyet ailesi tarafından yönetilen bir satraplığın başına atanmıştır. II. Dareios tarafından bu ailenin yeleri her ne kadar desteklense de bu atamayla birlikte Kok Asya satraplarının Sardeis satrapına karşı tutumları değişmeye başlamıştır.

M IV. yüzyıla girerken merkezi otoritenin satraplıklarda meydana gelen ayaklanmalara karşı müdahalesi zayıflamış ve ayaklanmaların süreleri uzamaya başlamıştır. Böylece Pers hakimiyeti bu yüzyıl içerisinde kekeği bir dejenerasyon dönemine girmiştir.

---

⁷⁴ Konuya ilişkin ayrıca bk. Briant, 2002: 589-590.

1. Persis (Parsa)	2. Media (Mada)
1.1. Persis (Parsa)	2.1. Media (Mada)
1.1.1. Persis (Parsa)	2.1.1. Media (Mada)
1.1.2. Karmania (Karmāna)	2.1.2. Lesser Media
1.2. Souseianē (Uja)	2.1.3. Paraitakēnē
1.2.1. Souseianē (Uja)	2.2. Armenia (Armina)
1.2.2. Elymais	2.2.1. East Armenia
	2.2.2. West Armenia
	2.2.3. Kolkhis
	2.3. Parthia (Partava)
	2.3.1. Parthia (Partava)
	2.3.2. Hyrkania (Varkāna)
	2.4. Khorasmia (Uvārazmī)

3. Lydia (Sparta)	4. Babylonia (Bābirus)
3.1. Lydia (Sparta)	4.1. Babylonia (Bābirus)
3.1.1. Lydia (Sparta)	4.1.1. Babylonia (Bābirus)
3.1.2. Hellespontine Phrygia	4.1.2. Sittakēnē
3.1.3. Karia (Karka)	4.1.3. Arbēlītis =? Sagartia (Asagarta)
3.1.4. Greater Phrygia	4.2. Assyria (Aturā)
3.1.5. Thrake (Skudra)	4.2.1. Assyria (Aturā)
3.1.a. Ionia (Yanā)	4.2.2. Syria (Eblis-nāra)
3.1.b. Lykia	4.2.3. Kilikia (Hilakku)
3.1.c. Mysoi	4.2.a. Kypros (Yadnāna)
3.1.d. Makedonia	
3.2. Kappadokia (Katpatuka)	
3.2.1. Pontic Kappadokia	
3.2.2. Tauric Kappadokia	
3.2.3. Paphlagonia	

5. Aigyptos (Mudrāya)	6. Arakhosia (Harauvatis)
5.1. Aigyptos (Mudrāya)	6.1. Arakhosia (Harauvatis)
5.1.1. Aigyptos (Mudrāya)	6.2. Drangiana (Zranka)
5.1.2. Upper Aigyptos	6.2.1. Drangiana (Zranka)
5.2. Libye (Putiāya)	6.2.2. Ariaspai*
5.3. Aithiopia (Kāsiya)	6.3. Gedrosia (Maka)
5.4. Arabia (Arabāya)	6.3.2. Oreitai

7. Baktriane (Bāxtrīs)
7.1. Baktriane (Bāxtrīs)
7.1.1. Baktriane (Bāxtrīs)
7.1.2. Sogdiana (Margus)
7.2. Sogdia (Suguda)
7.2.1. Sogdia (Suguda)
7.2.2. Dyrbaioi
7.3. Gandara (Gandāra)
7.3.1. Gandara (Gandāra)
7.3.2. Paropamisos (Parauvārisainā)
7.4. Areia (Haraita)
7.4.1. (Kingdom of Taxilēs)
7.4.2. (Kingdom of Abisarēs)
7.4.3. (Kingdom of Pōros)
7.5. India (Hindu)
7.5.1. (Kingdom of Sambos)
7.5.2. (Kingdom of Mousikanos)
7.5.3. (Kingdom of Portikanos)

NOTE: some sub-satrapial districts or communities are listed with letters, e.g.: 3.1.b (Lykia) or 3.1.c (Mysoi).

* Jacobs groups the Ariaspai with Gedrosia.

Harita 1: Pers İmparatorluğu'nda satraplıklar

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. ARTAKSERKSES'İN YÖNETİMİNDE PERS İMPARATORLUĞU

MÖ. V. yüzyılın sonlarında Ege Denizi havzasındaki yeni politik ve askeri gelişmeler Pers imparatorluğunun Küçük Asya'daki hâkimiyetinin dejenere olmaya başlamasını sağlayan en önemli nedenlerdir. Bu gelişmelerden ilki MÖ 405 yılında Aigos Potamoi Savaşı'nda Atinalıların Lakedaimonlular tarafından kesin bir yenilgiye uğratılmış olmalarıydı. Her ne kadar Peloponnesos Savaşı'nın sonunu getirirken Pers kralları ve satraplarından yoğun bir destek alsalarda Lakedaimonlular savaştan sonra Atinalıların politik ağırlığını doldurmak için çabalayarak Pers politik çıkarlarına karşı hareket etmişlerdir. Diğer taraftan Genç Kyros'un isyanı Küçük Asya'nın batısında ciddi problemler doğurmuştu. Bunlardan birisi Genç Kyros'u iç savaşta destekleyen İonialılar, Kunaksa Muharebesi'nden (MÖ 401) sonra Genç Kyros'un yerine gönderilen Tissaphernes'in gazabından korktukları için Hellas kentlerinden yardım alma arayışı içerisine girmişlerdir. Bu sırada Lakedaimonluların Küçük Asya Hellenlerinin hamiliğini üstlenmeleri iki eski müttefiki karşı karşıya getirecektir. Bu nedenlerden dolayı kral II. Artakserkses ve Küçük Asya'daki Pers satrapları kraliyet çıkarları için politik ve askeri stratejilerini düzenlemeye başlamışlardır. Bu sırada kral II. Artakserkses'in Genç Kyros isyanı ve Sparta saldırılarıyla meşgul olduğunu gören Salamis kralı Evagoras hakimiyetini Kıbrıs Adası üzerinde yaymak için daha önceden isyan etmiş olan Mısır firavunlarıyla ittifak kurma çabasıydı. Mısır ve Kıbrıs'daki isyanların uzun sürmesi II. Artakserkses'in yönetiminden şikayetçi olan Küçük Asya satraplarının da isyan hazırlığına başlamasına neden olacaktır.

1.1. Genç Kyros'un İsyanı

Akhaimenid hanedanının kontrolündeki Pers imparatorluğu tarihi aynı zamanda ülke içerisindeki isyanların tarihidir. Bunlar genellikle satraplıklarda yerel elitlerin ön ayak olduğu ya da yine satraplıklardaki Pers elitlerinin Akhaimenidlerin yönetiminden rahatsız oldukları

dönemlerde meydana gelmişlerdir. Ancak sadece birkaçı hanedan içi taht tartışmalarından dolayı yaşanmıştır: Med Gaumata'nın isyanı⁷⁵ ya da I. Artakserkses sonrası karışıklıklar bu konuda örnek verilebilir. Genç Kyros'un isyanı ise hem satraplık görevi üstlenen bir Akhaimenid elitinin merkezi otorite karşısındaki hoşnutsuzluğunu hem de hanedan içi taht tartışmalarının doğurduğu bir sonucu göstermektedir. Ayrıca Genç Kyros'un isyanı Pers tarihindeki diğer isyanlara nazaran Hellen tarihyazımının ilgi alanında bulunduğundan dolayı son derece iyi bilinmektedir.

II. Artakserkses'in küçük kardeşi Genç Kyros'a kadar -ve aslında sonrasında da- hiçbir Akhaimenid satrapı krala karşı ordu toplayıp batıdan doğuya, kraliyet merkezine yürüyerek isyan harekâtına girişecek cesareti kendisinde bulmamıştır. Daha önceden Mısır'da ya da İonia'da meydana gelen isyanlardaki amaç adı geçen bölgelerden Akhaimenid unsurlarını temizleyerek bölgesel bir bağımsızlık sağlamak üzereydi. Satraplık bölgesiyle sınırlı kalmayan Genç Kyros'un isyanı ise krallığın bütününe ilişkin bir tehdit oluşturmaktaydı.

İsyanın ana nedeni ise Genç Kyros'un, II. Dareios'un ölümünün ardından II. Artakserkses'e intikal eden Pers tahtının kendisinin hakkı olduğunu düşünmesiydi. Bu yüzden II. Dareios'un (MÖ 404) ölümünün ardından II. Artakserkses'in tahta geçme töreni esnasında iki kardeş arasında gerginlik baş göstermiş (*Plut. Artaks. III. 1-4*) kraliçe Parysatis'in araya girmesiyle MÖ 403 yılında Genç Kyros tekrar Küçük Asya'ya gönderilmişti (Ksen. *Anab. I. 1. 2; FGrHist III C 1 688 F 16 (59) 'Ktesias'*; Suda ξ. 48 <Ξενοφῶν= *Ksenophon*>; ayrıca bk. Dandamaev, 1989: 274). Ancak sorunu çözmek için Parysatis'in iyi niyeti yetmemiştir. Bununla birlikte daha önceki Sardeis satrapı Tissaphernes ile İonia halkı arasındaki gerginliğin (Ksen. *Anab. I. 1. 6; Hell. III. 1. 3; Diod. XIV. 35. 6*) Genç Kyros'a destekçi kazandırmak için bir fırsat sunması Akhaimenid imparatorluğu tarihindeki en büyük isyan harekâtına zemin hazırlamıştır.

Bununla birlikte Genç Kyros ile Artakserkses arasındaki çatışmaların II. Dareios'un ölümünden daha önce başladığı anlaşılmaktadır. Atina ve Sparta arasındaki Peleponnesos Savaşı'nın son döneminde çatışmalar Küçük Asya kıyı kentlerine kaymıştır. Bu sırada Sardeis'te satrap olan Tissaphernes ve Daskyleion'da satrap olan II. Pharnabazos, Hellen meselelerinde daha önceki satraplara nazaran daha fazla inisiyatif olarak savaşı olabildiğince uzatmaya çalış-

---

⁷⁵ Med Gaumata isyanı sırasında kendisinin Akhaimenid hanedanına üye olduğunu iddia etmesinden dolayı bu isyan da hanedan içi bir tartışma olarak görülebilir. Ayrıca Kyros oğlu Smerdis olduğunu iddia eden Gaumata'nın iddiasının gerçek olduğunu düşünen modern araştırmacılar da vardır. Bu konuda ayrıca bk. Dandamaev, 1989: 83; 90 vd.; Balcer, 1995: 111; Briant, 2002: 110.

mışlar ve Pers düşmanlarının güçlenmesini önlemek için ikili bir strateji izlemişlerdir (Shannahan, 2015: 23). Ancak bu strateji iki satrap arasında da çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu yüzden kral II. Dareios, Küçük Asya'daki bu iki satraplık arasındaki çatışmaları önlemek için küçük oğlu Kyros'u Sardeis'e büyük yetkilerle satrap olarak atanmıştır. Kyros, Sardeis dışında Kappadokia ve Büyük Phrygia satraplıklarıyla Kastolos'ta toplanan Pers ordusunun da kumandanı olarak atanmıştır (Ksen. *Anab.* I. 9. 7; *Hell.* I. 4. 3; ayrıca bk. Briant, 2002: 600). Böylece daha önceki Sardeis ve Daskyleion satrapları arasındaki çatışmaların son bulması amaçlanmaktaydı. Ancak kral II. Dareios'un bu atamasının tek nedeninin Küçük Asya'daki karışıklıklar olmadığı açıktır. Zira kralın ilerleyen yaşıyla birlikte hanedan içerisinde II. Dareios'un varisinin kim olacağı konusunda tartışmalar yaşanmış olmalıdır. II. Dareios'un karısı Parysatis küçük oğlu Kyros'u desteklerken (Ksen. *Anab.* I. 1. 4-5; ayrıca bk. Shannahan, 2015: 26⁷⁶); saray çevresindeki -muhtemelen Hydernes ailesi mensuplarının da dahil olduğu⁷⁷- bazı elitler Pers geleneklerine bağlı kalarak sonraki kralın büyük oğul Arses (II. Artakserkses) olmasını istiyorlardı. Dolayısıyla II. Dareios, Küçük Asya'da yaptığı bu düzenleme sayesinde hem hanedan içi tartışmalara bir son vermek hem de Küçük Asya'daki karışıklıkları önlemek amacıyla MÖ 407 yılında Genç Kyros'u batıya göndermiştir.

Ksenophon *Anabasis*'in (I. 1. 3-4) ilk paragraflarında Genç Kyros'un isyanının nede-
nine ve amacına değinmektedir. Ona göre abisi kral II. Artakserkses tarafından öldürülmek
üzere tutuklanıp ancak annesi Parysatis'in ricası üzerine hayatta kalmasının doğurduğu aşığı-
lanma Genç Kyros'un krala karşı bağımsızlığını kazanması yönünde tetiklemiştir. Diğer taraf-
tan Plutarkhos'un *Artakserkses* biyografinde (II. 2-3) Genç Kyros'un II. Artakserkses'in dav-
ranışları neticesinde değil annesi tarafından kral yapılmak istemesinden dolayı kışkırtılarak
kraliyeti ele geçirmek istediği anlatılmaktadır. İsyanın nedeni ve amacı konusunda modern dö-

---

⁷⁶ Plutarkhos'a (*Artaks.* II. 2-3) göre Kyros'u destekleyenlerin savunduğu argüman: Arses'in II. Dareios tahta geçmeden önce doğduğu için Pers tahtı için uygun olmadığı diğer taraftan Kyros doğduğunda ise babasının hali hazırda kral olduğu üzerineydi. Aslında bu argümanı daha önceden I. Kserkses de kral babası I. Dareios'un tahtına geçebilmek için kullanmış ve kabul görmüştü (Hdt. VII. 2-4). I. Dareios bu argümanı karısı Büyük Kyros'un kızı Atossa'nın da destek vermesiyle kabul etmişti (Hdt. VII. 3). Ancak II. Dareios, Kyros'un aynı argümanı savunmasına rağmen bir sonraki kralın en büyük oğlu olmasına karar vermiştir.

⁷⁷ Zira Hydernes ailesine mensup olan Tissaphernes, MÖ 401 yılındaki Kunaksa Muharebesi esnasında II. Artakserkses'in en büyük destekçisinden birisi olacaktır.

namelerde de çeşitli tartışmalar vardır. Örneğin Dandamaev (1989, 274), Genç Kyros'un amacının Pers soylularının yönetimdeki etkisini azaltmak ve Hellenistik Dönemde kurulmuş olan devletler gibi, Sardeis merkezli müstakil bir devlet kurmak olduğunu belirtmiştir. Ancak bu hipotezi destekleyecek yeterli kanıt yoktur (Briant, 2002: 987).

Genç Kyros'un amacı her ne olursa olsun gizlice ve büyük çoğunluğu Hellenlerden olmak üzere oldukça geniş bir ordu toplamaya başlamıştır⁷⁸. Miletos dışındaki Ionia şehirlerini Tissaphernes'e karşı kışkırtarak garnizonlarına Hellen paralı askerlerinden bulmalarını salık vermiştir. Miletos'ta ise Tissaphernes karşıtı partiyi destekleyerek onların şehre tekrar yerleştirilmesi için bir ordu kurmuş ve bu orduyla Miletos'u kuşatmaya almıştır⁷⁹. Bir başka ordu ise Lakedaimonialı Klearkhos'un emrinde görünürde Trakyalılarla savaşmak maksadıyla kurulmuştur⁸⁰. Bunlar dışında Thessalialı Aristippos, Boiotialı Proksenos, Stymphaloslu Sophainethos ve Akhaialı Sokrates'e paralı asker toplamaları için emir vermiştir (Ksen. *Anab.* I. 1. 6-11; 2. 1-3⁸¹). Hellenlerden alınan bu askeri yardım sonraki satrap isyanları için de örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir. Zira Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in öncelikle Philiskos'u Helles'a göndermesi; sonradan ise isyan için hazırlandığında Atinalılardan gizlice yardım talep edecek (Dem. *Rhod.* IX) olması Genç Kyros'un paralı asker toplama yöntemiyle son derece benzeşmektedir. Ayrıca sonradan paralı askerlerin kraliyet çıkarları aleyhinde kullanıldığını ve çok yüksek masrafları olduğunu gören III. Artakserkses Küçük Asya satraplarına bu orduları terhis etmeleri yönünde emir verecektir (Dem. *Rhod.* XIX; ayrıca bk. Hornblower, 2006⁵: 89).

---

⁷⁸ Hellenler arasında Genç Kyros'un oldukça popüler bir satrap olduğu anlaşılmaktadır. Zira dönemin Hellen bakış açısını yansıtan Ksenophon (*Anab.* I. 9. 1-2), Büyük Kyros'tan beri hiç kimsenin krallığa onun kadar yakışmadığını söylemektedir.

⁷⁹ Bu ordunun başında Megaralı Pasion ve Akhaialı Sokrates bu kuşatma ordusunun başında bulunmaktaydı (Ksen. *Anab.* I. 1. 11).

⁸⁰ Genç Kyros'un verdiği 10.000 *dareikos*'la Klearkhos tarafından hazırlanan ordu 1000 hoplites, Trakyalı 800 peltastes ve Giritlilerden oluşan 200 okçudan ibaretti (Ksen. *Anab.* I. 1. 9; 2. 9).

⁸¹ Bununla birlikte sefere katılan başka birlikler de vardır: Paphlagonialılar tarafından gönderilen süvari birliği (Ksen. *Anab.* I. 8. 5; Diod. XIV. 22. 5; ayrıca bk. Tuplin, 2010: 172); Kolosai kentinde orduya katılan ve Thessalialı Menon'un Dolopialılardan, Ainianalılardan ve Olynthoslulardan oluşan 1000 kişilik hoplites birliğiyle 500 kişilik peltastes birliği (Ksen. *Anab.* I. 2. 6).

Genç Kyros'un Kelainai kentinde yaptırdığı ordu sayımına göre Hellen paralı askerlerinin sayısı 11.000 hoplites ve 2000 peltastes kadardı (Ksen. *Anab.* I. 2. 9). Genç Kyros'un paralı askerlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Roy, 1967: 287-309; Briant, 2002: 620-621.

Daha önceden de Persler Hellen paralı askerlerini kullanmışlardı ancak Genç Kyros'tan sonra MÖ IV. yüzyılın ilk yarısı boyunca bu uygulama oldukça yaygın bir hale geldi⁸². Buna neden olarak Peloponnesos Savaşı'ndan sonra işsiz kalan paralı askerlerin yeni efendi arayışlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Muhtemelen Savaş sonrası kısmi bir ekonomik kriz söz konusu olmalıdır (Rop, 2013: 2 vdd).

MÖ 401 baharında Sardeis'te Genç Kyros tarafından toplanan bu ordu Pisidialılara karşı saldırmak bahanesiyle doğuya doğru yürüyüşe başlamıştır (Ksen. *Anab.* I. 2. 1). Bu sırada Tissaphernes tarafından da kral II. Artakserkses haberdar edilerek isyancıları engellemek üzere harekete geçilmiştir. Bilindiği gibi daha önceden Tissaphernes, Genç Kyros'un vasalı olarak Ionia'da *hyparkhos* olarak görevlendirilmişti (Ksen. *Anab.* I. 1. 6). Ancak isyan hazırlıkları esnasında yapılan hazırlıkların geniş çaplı olduğunu görmüş ve Genç Kyros'a ihanet ederek II. Artakserkses'i bilgilendirmek üzere hızla kraliyet merkezine gitmiştir. Bu durumun bir benzeri Datames'in isyanında görülmektedir. C. Nepos'un (*Dat.* VII. 1) metnine göre Datames'in büyük oğlu Sysinas babasının faaliyetleri hakkında bilgi vermek üzere, babasına ihanet ederek kralın yanına gider. Genel olarak bakıldığında iki durum arasında basit bir benzerlik kurulabilir. Ancak iki durum kraliyet organizasyonu açısından değerlendirildiğinde, Akhaimenid imparatorluğunun son döneminde satraplıkların kralın denetiminden uzaklaştığı; birçok kaynakta geçen *kralın gözü* denilen ve kral tarafından satrapları denetlemek için merkezden gönderilen görevlilerin merkezi bilgilendirme konusunda yetersiz kaldığı olgusu ortaya çıkmaktadır. Zira her iki durumda da isyancı eylemler krala *kralın gözü* olarak nitelendirilen görevliler tarafından değil bilakis isyancı satraplara bağlı kişiler tarafından, üstlerine ihanet etmek pahasına da olsa bildirilmektedir.

Genç Kyros doğuya doğru yürürken Küçük Asya'nın birçok kentinden destek sağladığı görülmektedir. Bunlardan en önemlisi kuşkusuz Kilikialılardan sağladığı destektir. Genç Kyros Kilikia'ya geldiğinde herhangi bir direnişle karşılaşmadığı gibi Syennesis ile anlaşarak ondan yüklü miktarda para desteği almıştır (Ksen. *Anab.* I. 2. 27). Anlaşılan Küçük Asya satraplıkları üzerindeki Pers kralının otoritesi kraliyet çıkarlarını korumak için yetersiz kalmaktaydı. Kral II. Artakserkses bu durumu farkederek isyandan sonra Küçük Asya'nın yönetiminde yeni bir

---

⁸² H. F. Miller (1984: 159) tarafından bu durum bir meslek olarak Hellen paralı askerliğinin "patlaması" olarak tanımlanmıştır. MÖ IV. yüzyılda Hellen paralı askerlerinin Persler tarafından kullanılmasına dair örnekler için bk. Diod. 15.29.1-4 (Chabrias); Corn. Nep. XI. 2; Diod. XV. 2-4; 8-9; 91-93 (Iphikrates); Diod. XV. 92-93; Plut. Ages. 37-40.1 (Agesilaos); Diod. XVI. 22. 1-2; 34. 1-2 (Chares ve Pammenes); Diod. XVI. 52. 3-4 (Memnon ve Mentor).

organizasyona gitmiştir. Bu bağlamda Karia dynastesliği ve Kilikia syennesisliği ortadan kaldırılarak Sardeis ya da Daskyleion gibi Karia ve Kilikia olarak iki satraplık olarak teşkil ettirilmiştir (Hornblower, 2006⁵: 216).

Pisidialılara karşı savaşmak bahanesiyle Sardeis'ten ayrılan Genç Kyros'un ordusu Phrygia ve Kappadokia üzerinden Kilikia'ya ulaşmış; Syria kapılarına doğru ilerlemeden önce 35'i Pelopennesos; 25'i Ephesos olmak üzere toplam 60 gemiden oluşan ve Genç Kyros'un dostu Mısırlı Tamos'un kılavuzluk ettiği donanmayla birleşilmiş ve böylece geçilmesi son derece zor olan Syria kapıları rahatlıkla geçilmiştir (Ksen Anab. I. 4. 2-3; Dandamaev, 1989: 278). Kilikia'dan Syria'ya doğru hareket edilince Hellen paralı askerleri arasında seferin amacına yönelik kuşku ortaya çıkmış; Genç Kyros'un kendilerini kral II. Artakserkses'e karşı yürüttüğünü düşünmeye başlamışlardır. Ancak Euphrates (Fırat) Nehri'ne yaklaşınca dek Genç Kyros seferin asıl amacını gizmeyi başarmıştır. Euprates kıyısındaki Tapsakos kentinde komutanlara askerlere seferin asıl hedefini uygun bir dille anlatma görevini vererek amacını gerçekleştirmesi için onun yanında savaşmalarını istemiştir (Ksen. Anab. I. 4. 11-12). Bu noktada Hellen paralı askerleri krala karşı isyan etmemek için kısa süreli bir direnç gösterse de sonunda ikna olmuş ve yolculuğa devam edilmiştir.

Genç Kyros ve ordusu Babil'de bir süre kral birliklerini izleyerek ilerlediler. Bu sırada Genç Kyros savaşın artık an meselesi olduğunu anladığından ordusunu savaş düzenine soktu: sağ kanada Klearkhos'un emrindeki birlikleri, sol kanada Thessialı Menon'un emrindeki birlikleri yerleştirdi. Kendisi ise merkezde 600 kadar Pers süvarisiyle bulunacaktı (Ksen. Anab. I. 7. 1-2; 8. 6-7). Kral II. Artakserkses'in ordusu ise 3 komutanın emri altındaydı⁸³: Tissaphernes, Gobryas ve Abrakes. Ksenophon, Genç Kyros'un savaş stratejisini açıkça belirtmese de iki farklı pasajında bu stratejiye değinmektedir. Bunlardan birinde imparatorluğun son derece büyük toprak parçasına ve insan nüfusuna sahip olduğundan dolayı yapılacak saldırının oldukça hızlıca yapılmasının gerektiğine; böylece devasa imparatorluk ordusunun toparlanmasına fırsat verilmeden ülkenin ele geçirileceğine değinilmektedir (Ksen. Anab. I. 5. 9). Bir diğer strateji ise savaş başladığında gerçekleştirilecekti. Buna göre Klearkhos'un birlikleri kralın bulunduğu Pers ordusunun merkezine ani bir saldırı gerçekleştirerek ya kralı ele geçirecek ya öldürecek ya da kaçtıracak ve böylece Genç Kyros'un ordusuyla karşılaştırıldığında son derece büyük olan Pers ordusu kralı kaldığından teslim olacaktı. İlk strateji başarıyla uygulanıp hızla Babil'e ulaşılmasına rağmen ikinci strateji Klearkhos'un savaş esnasında ordunun sağ kanadının Pers

---

⁸³ Aslında Abrokomas ile birlikte 4 komutan vardı. Ancak Abrokomas, Kunaksa Muharebesi'nden 5 gün sonra gelebildiği için savaşı bu üç komutan idare etmiştir (Ksen. Anab. I. 7. 12).

ordusu tarafından sarılmasını göze alamadığı için uygulanamamıştır (Ksen. *Anab.* I. 8. 12-13). Babil yakınlarındaki Kunaksa civarında yapılan meydan muharebesinde Genç Kyros ordusunun sağ tarafı Pers ordusunu püskürtüp zafer kazanmış olsa da sol kanadın çökmesi ve Genç Kyros'un öldürülmesi dolayısıyla II. Artakserkses birlikleri savaşın kesin galibi olmuştur.

Neticede Kunaksa Muharebesi'ni takiben kral II. Artakserkses, Genç Kyros'un isyanını haber veren ve gerek savaş hazırlıkları gerekse Kunaksa Muharebesi esnasında başarılı meziyetleriyle ortaya çıkan Tissaphernes'i ödüllendirerek, MÖ 407 yılında alındığı görevine daha büyük yetkilerle tekrar getirilmiştir (Ksen. *Hell.* III. 1. 3; *Anab.* II. 5. 1; Diod. XIV. 35. 2⁸⁴). Bu durum ilerleyen süreçte Küçük Asya'da huzursuzluğun artmasına neden olacak yeni çatışmaların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Özellikle Ionia kentleri Tissaphernes'in kendilerine karşı tutumundan çekinerek yardım arayışına tutuşmuş ve Spartalıların Ege Denizi havzasında artan gücüyle bağlantılı olarak onlardan yardım istemişlerdir.

1.2. Spartalıların Küçük Asya Seferleri

Ionialıların yardım için Spartalılara başvurduğu MÖ 399 yılından Kral Barışı'nın imzalandığı MÖ 387 yılına dek Pers-Sparta ilişkileri, Spartalı komutanların Küçük Asya'da yürüttüğü askeri operasyonlardan dolayı çatışma düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu süre içerisinde üç Spartalı komutan Küçük Asya'da Pers satraplarına karşı savaşmış; ancak Spartalılar lehine kalıcı bir başarı sağlanamamıştır.

Ionia meselesi tıpkı Genç Kyros ile Tissaphernes'in arasındaki anlaşmazlığın temel nedeni olduğu gibi (Sarıkaya, 2019: 241), Tissaphernes'in Kunaksa Muharebesi'nden sonra Genç Kyros'un *karanos*'luğuna benzer yetkilerle Sardeis'e atandığında da Küçük Asya'daki Hellenlerin hamiliğini üstlenen Spartalılar ile Tissaphernes arasındaki anlaşmazlığın en önemli nedeni olmuştur (Ksen. *Hell.* III. 2. 12). Zira Ionialılar Genç Kyros'un isyanını desteklediklerinden dolayı Tissaphernes'in kendilerini cezalandıracağını düşünmekteydiler. Bu yüzden yeni Sardeis satrapının hakimiyetini kabul etmeyerek Spartalılarından yardım istediler (Ksen. *Hell.* III. 1. 3). Peloponnesos Savaşı'ndan sonra Hellas'ın egemen devleti konumuna gelen Spartalılar ise bu

---

⁸⁴ Bununla birlikte Tissaphernes, II. Artakserkses'in kızıyla evlenerek kral ile aile bağı da kurmuş oldu (Diod. XIV. 26. 4; Suda κ. 1495 s.v. <κῆδος= *kedos*>).

isteği Küçük Asya'daki kendi çıkarlarını güvence altına almayı sağlayacak bir fırsat olarak görüp MÖ 399 yılının ilkbaharında Thibron'u *harmostes* olarak seçip *neodamodes*'lerden⁸⁵ 1000; Peloponnesoslulardan 4000; Atinalılardan ise 300 kişilik bir askeri kuvvetle Küçük Asya'ya gönderdiler (Ksen. *Hell.* III. 1. 4-5; Briant, 2002: 634). Bununla birlikte Küçük Asya'daki Hellen kentlerinden 2000 (Ksen. *Hell.* III. 1. 5; Diod. XIV. 36. 1-2) ve Genç Kyros'un Onbinlerinden geriye kalan yaklaşık 6000 kadar asker daha bu birliklere katılmış (Ksen. *Anab.* VII. 7. 23⁸⁶; 8. 24; Diod. XIV. 37. 4); böylece 13.000 askerden oluşan ciddi bir askeri birlik oluşturulmuş oldu. Son katılımlarla oldukça büyük bir askeri gücü elinde bulunduran Thibron derhal Tissaphernes'in satraplık teritoryumuna dahil olan kentler üzerine yürüdü. Bergama, Teuthrania ve Halisarna gibi birkaç kent kendiliğinden Thibron'un hakimiyetini kabul ettiler; ancak Larisalıları direndiler ve ele geçirilemediler. Larisa'nın direnci kırılmayınca *ephoroslar*⁸⁷ Thibron'u Karia üzerine sefer düzenlemesi için görevlendirdiler (Ksen. *Hell.* III. 1. 7). Karia yolculuğu esnasında Thibron, Küçük Asya'daki Sparta müttefiki olan kentlerin teritoryumlarında konaklamakta olduğundan askerleri disiplinsizlikler müttefik kentlerde rahatsızlık yaratmaktaydı. Bu nedenle müttefik kentler Sparta'ya başvurarak Thibron'dan şikayetçi oldular. Thibron derhal geri çağrıldı ve çıkarıldığı mahkemede haksız bulunarak sürgün edildi; Thibron'un yerine ise Derkyllidas isimli komutan atandı (Ksen. *Hell.* III. 1. 8).

Derkyllidas Küçük Asya'ya ulaştıktan sonra Sardeis satrapı Tissaphernes ile anlaşma yaparak seferi Pharnabazos'un hakimiyetinde bulunan Daskyleion satraplık bölgesine kaydırmıştır. Ksenophon'a (*Hell.* III. 1. 9) göre bunun en önemli nedeni Derkyllidas'ın Tissaphernes ile Pharnabazos'un birbirine güvenmediklerini fark etmesiyle bu iki satrap arasındaki çekişmeyi derinleştirme çabasıdır. Bu stratejinin bir diğer önemli faydası da her iki satrapla birden savaşılmadığından Peloponnesos birliklerinin kısaca alınmasını engellemektir. Ancak bu strateji Spartalıların Küçük Asya'daki Hellenlerin temel meselesi olarak gördükleri Ionia mesele-

---

⁸⁵ Sparta ordusunda *Heilotes* (toplumsal statüleri tam olarak bilinmemesine rağmen toprağa bağlı olarak yaşayan bu insanların Sparta'da özgür insanlardan daha aşağı bir konumda olduğu kesindir. Krş. Kritias 88B37; Plut. *Lyk.* XXVIII, 11; Pollux III. 83; ayrıca bk. Cartledge, 2002: 139; 302-303) savaşta yararlılık gösterdiği zaman özgürleştirilebilir ve böylece *neodamodes* (= "yeni insan") olurdu (Talbert, 1989: 25).

⁸⁶ Diodoros (XIV. 37. 1) Genç Kyros'un Onbinlerinden yaklaşık 5000 civarında asker kaldığı belirtir.

⁸⁷ Ephoros (ὁ ἑφορός), sözlük anlamı "*nezaret eden, muhafaza eden, gözetçi ve yönetici*" manasına gelmektedir. Kavramsal olarak ise Lakadaimon ve Dor devletlerinde 1 yıllığına seçilen 5 devlet yetkilisinin her birine bu isim verilmektedir. Bu makama gelen devlet memurunun bütün öbür idarecileri; hatta kralları bile denetleme yetkisi vardı.

sini çözmediği gibi savaşın Küçük Asya'nın kuzeyinde bölgesel çatışmalara dönüşmesine neden olmuştur. Zira bir süre sonra İonialılar Sparta'ya yeniden başvurarak Küçük Asya'daki Hellen kentlerinin özerkliğinin Tissaphernes'e bağlı olduğuna vurgu yaparak seferin Tissaphernes'in hakimiyeti altında bulunan topraklara yapılmasını isteyeceklerdir (Ksen. *Hell.* III. 2. 12). Tissaphernes'in Sardeis satraplık teritoryumunun korunmasına dair planı işe yaradı; ancak Derkyllidas çok kısa sürede Aiolis Bölgesi'nin birçok kentini ele geçirerek Daskyleion satraplığı ve Sardeis satraplığı sınırında önemli bir üssü ele geçirmiş oldu (Ksen. *Hell.* III. 1. 16-28). Bu sırada Pharnabazos da Derkyllidas da karşılıklı bir savaşın daha büyük felaketlere yol açacağını düşündüklerinden saldırmazlık anlaşması yaptılar. Anlaşmadan sonra Derkyllidas Bithynia Trakyasına gitti ve burada uzun süredir Pharnabazos'un birliklerine saldıran yerel Bithynialılarla savaşmaya başladı (Ksen. *Hell.* III. 2. 2-11). Böylece tıpkı Tissaphernes gibi Pharnabazos da Derkyllidas ile anlaşma yaparak satraplık teritoryumunun daha fazla zarar görmesini engellemiş oldu. Derkyllidas MÖ 397 yılının ilkbaharına kadar Küçük Asya'nın kuzey bölgelerinde operasyonlarını yürüttükten sonra Sparta'dan Tissaphernes'in kişisel mülklerinin bulunduğu Karia üzerine yürümesi emriyle yola çıktı. Diğer taraftan saldırıyı öngörerek Karia'daki garnizonları güçlendiren Tissaphernes düz arazide süvari üstünlüğünü kullanmayı düşünmesinden olsa gerek Derkyllidas'ın yolculuğunu engellemek için Ionia'ya döndü (Ksen. *Hell.* III. 2. 12-14). Magnesia'da iki taraf karşılaştığında savaştan önce Derkyllidas'ın askerleri büyük Pers birliklerinden korkarak ordugahı terk ettiler. Bunun üzerine Derkyllidas Pers satraplarından görüşme talep etti. Pharnabazos üstünlüğün Perslerde olmasından dolayı savaşılmasından yana ydı; Tissaphernes ise Hellen askerlerinin Kunaksa Muharebesi'nde nasıl savaştıklarını bildiğinden müzakere talebini olumlu karşıladı ve görüşmeler sürecinde geçerli olmak üzere mütareke yapıldı (Ksen. *Hell.* III. 2. 14-20⁸⁸). Bu mütareke Tissaphernes açısından son derece hatalı bir karardı. Zira zaten Persler karşısında askeri üstünlüğü bulunmayan düşman birlikleri ayrıca asker kaçırlarıyla da son derece zayıflamıştı. Tissaphernes burada yapılacak bir savaşla Spartalıları Küçük Asya'dan atabilirdi. Ancak mütareke yaparak diğer Perslerin ve kralın öfkesini kazanmış bir süre sonra da savaşın uzamasından sorumlu tutularak idam edilmiştir (Ksen. *Hell.* III. 4. 25).

---

⁸⁸ Derkyllidas, Küçük Asya'daki Hellen kentlerinin özerliği; Tisaaphernes ise Hellen ordusunun Küçük Asya'dan ayrılması koşulunu öne sürmüştür. Ardından karşılıklı istekler Sparta'ya ve Pers kralına iletmek üzere mütareke yapılmıştır.

Tissaphernes'in Sparta saldırılarında böylesi bir tutum takınması Sardeis ile Daskyleion satrapları arasında çatışmalara yol açmıştır. Satraplar arası bu çatışma M. Weiskopf tarafından Pers yönetsel organizasyonunun "rekabetçi" yapısıyla açıklanmaktadır⁸⁹. Ancak Küçük Asya'da satraplar arası rekabetin MÖ IV. yüzyılda böylesine belirgin bir şekilde ortaya çıkmasında Pissouthenes'in isyanından sonra Tissaphernes'in MÖ 414 yılında Sardeis'e satrap olarak atanmasının rolü büyüktür. Pissouthenes bilindiği gibi I. Dareios'un soyundan kardeşi I. Artaphrenes'in soyundan gelmektedir. I. Artaphrenes (MÖ 511-492), II. Artaphrenes (MÖ 492-440) ve Pissouthenes (MÖ 440-414) döneminlerinde Sardeis satrapları kraliyet ailesine son derece yakın olmasından dolayı Küçük Asya'da resmi olmasa da Sardeis satrapının diğer satraplar nezdinde ciddi bir saygınlığı vardı (Balcer, 1993: 85). Ancak Pissouthenes'in isyanından sonra aslında II. Dareios dönemine dek önemli görevlere getirilmemiş ancak II. Dareios'un tahta geçmesiyle yükselişe geçen Hydernes ailesi üyelerinden birisi olan Tissaphernes'in Sardeis satraplığına getirilmesiyle Sardeis satraplarının bu üstünlüğü ortadan kalkmıştır. Kral II. Artakserkses'in Genç Kyros'un yetkilerine benzer yetkilerle ikinci kez Sardeis satraplığına Tissaphernes'i ataması bu hiyerarşik düzeni koruma çabası olarak düşünülebilir. Tissaphernes'in diplomatik meselerde yetkin ancak askeri konularda yetersiz olması bu hiyerarşinin kurulmadan bozulmasına neden olmuştur (Sarıkaya, 2017: 128-129).

MÖ 396 yılında iki taraf arasında istekler görüşülürken, Fenike limanlarında kapsamlı bir donanma oluşturulmaya başlandığı haberi Sparta'ya ulaştığında Lakedaimonlular gafil avlanmamak için hızlı bir şekilde kısa süre önce kral seçilmiş Agesilaos'u 30 *spartiades*, 2000 *neodamodes* ve 6000 kadar müttefik askeriyle Küçük Asya'ya gönderdiler. Agesilaos'un yanında Peloponnesos Savaşı'nın Spartalılar lehine sonlandırılmasında önemli bir rol oynayan Lysandros da vardı (Ksen. *Hell.* III. 4. 1-2; *Ages.* I. 7; Diod. XIV. 79. 1; Corn. Nep. *Ages.* XVII. 2. 1; Plut. *Ages.* VI. 1-3; *Lys.* XXIII. 1-2; *Artaks.* XX. 2). Sardeis satrapı Tissaphernes, Sparta saldırılarını savuşturmak için hazırlıkların yetersiz olduğunu düşündüğünden Agesilaos üzerine yürümek yerine müzakerelere devam edilmesi konusunda Sparta kralına elçilerini gönderdi. Böylece iki taraf arasında yapılan görüşmelerde üç aylık bir mütareke sağlandı (Ksen. *Hell.* III.

---

⁸⁹ Ayrıca M. Weiskopf (1989: 14), Pers yönetiminde Küçük Asya'yı Zerdüştlük inancı bağlamında iyi yönetimlerin ve kötü yönetimlerle savaştığı bir savaş alanı olarak ifade etmiştir. Akhaimenidlerde rekabetçi geleneğin bir diğer yönü ise kralları arasında görülmektedir. Herodotos'a (VII. 8) göre Kserkses, Hellas'a açılacak sefere ilişkin Pers önderlerinin fikirlerini almak için onları topladığında kendisinin önceki Pers krallarından geri kalmamasının yollarını aradığını söyleyerek konuşmasına başlamaktaydı.

4. 5; *Ages.* I. 9-12; *Corn. Nep. Ages.* XVII. 2. 3-5; *Plut. Ages.* IX. 1). Bu üç aylık zaman diliminde Tissaphernes kraldan gerekli yardımları sağlarken Agesilaos ise beraberindeki Lysandros'un Küçük Asya Hellen kentleri üzerindeki etkisini kullanarak taraftar toplamaya çalışıyor; ayrıca yine Lysandros'un önyak olmasıyla Daskyleion satrapı Pharnabazos'la arası bozulan Spithradates/Spithridates'i kendi tarafına çekerek Küçük Asya'yı iyi bilen bir klavuz edinmiş oluyordu (*Ksen. Hell.* III. 4. 10; *Ages.* III. 2-3; *Plut. Lys.* XXIV. 1-2; *Ages.* VIII. 3⁹⁰). Tissaphernes hazırlıklarının yeterli olduğunu düşündüğü anda Agesilaos'a haber göndererek Spartalıların Küçük Asya'dan çekilmesini aksi taktirde savaş ilan edeceğini bildirdi. Ardından Agesilaos ile anlaşmasını keyfi bir şekilde bozduğu için Agesilaos'un ilk önce Karia'da bulunan kişisel mülklerine saldıracağını düşünüp piyade birliklerini Karia'ya sevk etti (*Ksen. Hell.* III. 4. 11; *Plut. Ages.* IX. 1-2). Agesilaos ise ordusunu derhal savaş düzenine geçirerek Karia'ya saldıracaktı gibi hareket edip aniden Daskyleion satraplığı teritoryumuna saldırdı ve bölgeyi talan etti. Daskyleion yakınlarında Rhatines ile Pharnabazos'un üvey kardeşi Bagaios'un emrindeki Pers süvari birlikleriyle Agesilaos birlikleri arasında iki tarafın da birbirine belirgin bir üstünlük kuramadığı çarpışmalar meydana geldi⁹¹. Agesilaos çarpışmadan sonra Ephesos'a geri çekilerek Sardeis'e yapacağı saldırının hazırlıklarına girişti⁹². Ardından Tissaphernes'i bir kez daha aldatarak Karia'ya saldıracaktı gibi yapıp Sardeis'e saldırdı. Tissaphernes ordusunun önemli bir kısmını Karia'ya sevke ettiği için Agesilaos ciddi bir tehlikeyle karşılaşmadan üç gün boyunca Sardeis terityumunu yağmaladı. Persler aceleyle Paktolos Irmağı yakınlarında Hellenlere yetiştiler ve yapılan savaşta ağır bir yenilgiye uğradılar (*Ksen. Hell.* III. 4. 21-24). Sardeis satraplık merkezinin düşmesi an meselesiyken Tissaphernes'in idam edilip (*Plut. Artaks.* XXIII. 1; *Ages.* X. 3) yerine Tithraustes'in (MÖ 395) atanmasıyla Agesilaos ile yeniden

---

⁹⁰ Konu hakkında ayrıca bk. Sarıkaya, 2015b: 200-201.

⁹¹ Zira çarpışmalardan sonra hem Pers süvarisi hem de Agesilaos birlikleri geri çekilmiştir (*Ksen. Hell.* III. 4. 13-14; ayrıca bk. ve krş. Sarıkaya, 2015b: 202-203.)

⁹² Bu bağlamda birliklerinin süvari bakımından yetersiz olduğunu düşünerek Küçük Asya Hellen kentlerindeki her varlık sahibi ailenin bir at beslemesi emrini verdi; ayrıca at ve silahla birlikte savaşabilecek meziyetlerde bir asker sağlayan herkesin seferden muaf tutulacağını duyurdu (*Ksen. Hell.* III. 4. 15). Bununla birlikte ordusunun organizasyonunda da değişikliğe giderek Ksenokles ile Adaios isimli dostlarını süravi birliğinin başına; Skythes'i *neodamodes* hoplitlerinin başına; Herippidas'ı Onbinlerden geriye kalan askerlerin başına; Mygdon'u da müttfeik kentlerden sağlanan birliklerin başına tayin etti (*Ksen. Hell.* III. 4. 20).

görüşmelere başlandı. Yeni satrap tarafından Sardeis satraplığından ayrılıp Daskyleion satraplığında konaklaması için Spartalı komutana otuz talanta verilip tehlike savuşturuldu (Ksen. *Hell.* III. 4. 25-26).

Sardeis savaşından sonra Agesilaos'u Küçük Asya'dan askeri operasyonlarla göndere-meyeceklerini anlayan Persler ancak Hellas'ta bir karışıklık meydana gelirse Agesilaos'un Küçük Asya'yı terk edeceğini anlamışlardı. Bu bağlamda Tithraustes, Rhodoslu Timokrates'i elli talantalık bir servetle Hellas'a gönderip Sparta karşıtı kentlerde bir ayaklanma çıkartmayı düşündü (Ksen. *Hell.* III. 5. 1; Paus. III. 9. 8⁹³). Sardeis satrapının Hellas'ta Sparta karşıtı cephenin finansmanını sağlayarak savaşa ön ayak olduğu sırada Agesilaos da Daskyleion satraplığı içerisinde askeri operasyonlarına devam etmekteydi. Bu bağlamda Daskyleion satraplık teritoryumu içerisinde geçerek Gordion'a (Polatlı) kadar tüm bölgeyi yağmaladı; ardından Spitrada-tes'in önerisiyle Paphlagonia kralı Otys/Gyes ile ittifak kurmak için Paphlagonia sınırına gitti ve Otys'den 1000 süvari ve 2000 piyadelik bir yardım sağladıktan sonra Daskyleion'un kıyısında yer alan Daskylitis (Manyas) gölüne ulaşarak burada ordugâh kurdu⁹⁴. Ancak Daskyleion'u kuşatmamakla birlikte bir süre ciddi bir tehdit olarak bölgede kaldı. Bu sırada Daskyleion satrapı Pharnabazos ise Agesilaos'un savaş deneyiminden çekinerek açık bir muharebeye girişmektense dolaylı bir strateji izleyerek erzak aramaya çıkan Hellen askerlerini ufak çaplı saldırılarla rahatsız etti⁹⁵. MÖ 394 yılına gelindiğinde Agesilaos'un önemli komutanlarından Heripidas ile Spitrada-tes'in arası açılıp Spithradates beraberindeki Paphlagonialılarla Sparta ordugahını terk edince seferin seyri değişmeye başladı (Ksen. *Hell.* IV. 1. 27-28; Plut. *Ages.* XI. 4-7). Daskyleion satraplık teritoryumunda uzun süredir savaş yürütmesine rağmen somut bir başarı kazanamayan Agesilaos, Spithradates'in kendisini terk etmesiyle iyice zor duruma düştüğünden savaşa bir süre ara vermek için Pharnabazos ile görüşme teklifinde bulundu. Görüşmeler en üst kademedeki yani bizzat komutanların kendilerinin katıldığı bir toplantı olarak organize edilmiştir (Ksen. *Hell.* IV. 1. 29). Bunun nedeni belki de iki tarafın da savaşın bir sonuca bağlanması gerektiğini anlamalarıydı. Pharnabazos, Agesilaos'a ilkin Peloponnesos Savaşı esnasında kendisinin Spartalılara nasıl yardım ettiğini hatırlatarak eski müttefiklik bağlarını hiç sayarak neden kendi hakimiyetindeki bölgeye saldırdıklarını sordu. Agesilaos'un savunduğu

---

⁹³ Bununla birlikte Polyainos (*strat.* I. 48. 3) seferi finanse edenin Daskyleion satrapı Pharnabazos olduğunu söylemektedir. Diğer tarafın Plutarkhos (*Artaks.* XX. 3) ise bu stratejinin izlenmesinde Kral III. Artakserkses'in iradesinin etkili olduğunu ifade etmektedir.

⁹⁴ Agesilaos'un Daskyleion satraplık teritoryumu içerisinde izlediği rota için bk. Sarıkaya, 2015b: 205-207.

⁹⁵ Daskyleion satrapı Pharnabazos'un bu stratejisi için bk. Sarıkaya, 2015b: 208-210.

argüman ise savaşın Daskyleion satrapına karşı olmadığı Kral II. Artakserkses'e ait tüm mülkler üzerine olduğu cevabını verdi. Ayrıca eğer krala karşı isyan ederse ve satraplığının bağımsızlığını sağlarsa Spartalıların bu durumun garantörü olacağını söyledi. Pharnabazos bir Pers satrapı için krala hizmetin ne denli önemli olduğunu vurgulayarak eğer Kral II. Artakserkses'in kendisini Sparta'ya karşı yürütülecek savaşta komutan olarak atarsa savaşa sonuna kadar devam edeceğini; ancak kendisi yerine bir başka komutan seçerse ancak o zaman isyan edeceğini söyledi. Dolayısıyla kralın gözünden düşmek ve görev verilmemek suretiyle geri plana itilmek Daskyleion satrapı Pharnabazos için bir isyan nedeni olarak algılanmaktaydı. Görüşmeler neticesinde Agesilaos, Daskyleion satrapını kraldan ayıramayacağını ve kendisine karşı verdiği mücadeleyi durduramayacağını anlayınca geri çekilmek zorunda kalmıştır. Zaten bir süre sonra Hellas'ta çatışmaların başlamasıyla ülkesine geri dönmüştür (Ksen. *Hell.* IV. 1. 38; 41; 2. 1-8).

Agesilaos'un Hellas'a dönmesinden sonra Derkylidas, Küçük Asya'da ve kıyılarında askeri operasyonlarına devam etmişti. Ancak MÖ 394 yılı içerisinde Knidos Deniz Savaşı'nda başında Daskyleion satrapı Pharnabazos ile Konon bulunan Pers ve Hellen donanması Spartalıları büyük bir yenilgiye uğratmışlar; bu savaş esnasında *nauarkhos* Peisandros da hayatını kaybetmiştir (Ksen. *Hell.* IV. 3. 10-12). Savaştan sonra Pharnabazos ve Konon adalarda ve özellikle Helles Pontos kıyısındaki kentler üzerinde operasyonlar yaparak Spartalıları bölgeden atmak için uğmaya başlamışlardı (Ksen. *Hell.* IV. 8. 1-8). MÖ 392 yılına gelindiğinde Hellas'da Sparta karşıtlarıyla; Küçük Asya'da ise Pharnabazos liderliğindeki Pers saldırılarıyla iyice bunalan Spartalıları çareyi hem Persle hem de Hellas kentleriyle barış yapmakta buldular ve bu yüzden Sardeis satrapı Tiribazos'un yanına Antalkidas'ı elçi olarak gönderdiler. Diğer kentler de kendi elçilerini Sardeis'e gönderdiler; ancak Hellenlerin beklentileri krala ulaşmadan Sardeis'te Tiribazos'un gözetiminde yapılan görüşmeler esnasında tıkanarak sonuçsuz kaldı (Ksen. *Hell.* IV. 8. 12- 15). Ancak Hellas ve Ege Denizi'ndeki çarpışmalar Spartalıların dikkatinin artık Küçük Asya'da kalmasına olanak vermemiştir. Neticede Antalkidas'ın gayretleriyle kralla görüşmelere devam edilerek literatürde Antalkidas Barışı ya da Kral Barışı (MÖ 386) olarak zikredilen anlaşma meydana getirilmiştir (Ksen. *Hell.* V. 1. 25; 29-36). Anlaşmanın en önemli uzlaşma konularından birisi⁹⁶ Küçük Asya'daki kentler ile Klazomenia (Urla) ve Kıbrıs

---

⁹⁶ Anlaşmanın diğer şartları şu şekildeydi: Pers kralı bütün Hellen kentleri ile adaların özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını tanıması; sadece Lemnos, Imbros ve Skyros gibi eskiden beri Atina bağlaştığı olan adaların onların yine Atinalıların bağlaştığı konumunda bulunması; tüm bu uzlaşılan konuların uygulanmasının garantörü ise bizzat kralın kendisinin olacağı kararlaştırılmıştır (Ksen. *Hell.* V. 1. 31; Diod. XIV. 110. 2-3; XV. 5. 1; ayrıca bk. Arslan, 2010: 156).

adalarının Kral II. Artakserkses'e bağlı olmasını ve krala *phoros* (haraç) ödemesini kararlaştırıyordu. Bu uzlaşmayla I. Kserkses döneminden itibaren görülen Hellas kentlerinin Küçük Asya'ya saldırılarının yasal dayanağı ortadan kalkmış; Hellas kentleri bu kentlerin Perslere ait olduğunu kabul etmişlerdir. Böylece MÖ 399 yılında Thibron'un saldırılarıyla başlayan Sparta saldırıları herhangi bir başarı kazanamadan son bulmuş oldu. Persler açısından imparatorluğun bütünlüğüne dair ciddi bir zafer ortaya çıkmış oldu. Ancak savaş esnasında Sardeis ve Daskyleion satrapları arasında yaşanan çatışmalar; ayrıca Sardeis satraplığının Küçük Asya satraplıkları içerisinde saygınlığını yitirmiş olması sonradan Küçük Asya'da yetke çatışmalarının yaşanmasına zemin hazırladı.

1.3. Mısır ve Kıbrıs İsyanları

Pers İmparatorluğu, II. Artakserkses'in tahta çıkmasından sonra Genç Kyros'un isyanı dolayısıyla büyük bir çalkantı içerisine girmişti. Bazı satraplar II. Artakserkses'in hükümranlılığını savunurken bazıları da Genç Kyros'un ideallerini kendilerine ülkü edinmişlerdi. Ancak MÖ 401 yılındaki Kunaksa Muharebesi'yle birlikte Genç Kyros'un isyanı bitince bu sefer de satraplıklar arasında gerek II. Artakserkses'in gazabından korktukları için gerekse bu karışıklıkları kendi çıkarlarına kullanmak için yeni ayaklanmalar baş göstermeye başlamıştır. Bu ayaklanmalardan biri -ve belki de en uzun- aslında II. Dareios'un hükümdarlığının son yıllarında Mısır'da çıkmış olan ve yaklaşık altmış yıl boyunca Mısır'ın bağımsız bir krallık olmasını sağlamış isyandır⁹⁷. Bununla birlikte Mısır'ın MÖ V. yüzyılın son yıllarında başlayan isyanla Pers hakimiyetinden çıkmasına rağmen MÖ 390'lı yılların sonuna kadar II. Artakserkses'in Mısır'ı tekrar Pers egemenlik sahasına dahil etmek için herhangi bir strateji güttüğü görülmemektedir. Bunun nedeni büyük olasılıkla Mısır isyanı sırasında önce Genç Kyros'un isyanının patlak vererek Pers yönetimini birçok bölgede yıpratmasının ve sonrasında başlayan Sparta saldırılarıyla Küçük Asya'daki hakimiyetin sarsılmasının II. Artakserkses'i bu problemlere öncelik vermeye itmesidir (Kuhrt, 2010: 351).

Mısır satraplığına dahil olan bir grup askeri birlik anlaşıldığı kadarıyla Genç Kyros'un isyanı sırasında II. Artakserkses'in birliklerine katılmıştır. Zira Ksenophon (*Anab.* I. VII. 9) Kunaksa Muharebesi sırasında II. Artakserkses'in ordusuna değinirken Mısır'dan gelen birliklerden bahsetmektedir. Muhtemelen bu birlikler Amyrtaios'un (= Ἀμύρταϊος/Imn-ir-di-s[w]) MÖ 405/404 yılında isyan ettiğinde Memphis'ten çıkarmış olduğu Pers garnizonudur (Klotz,

---

⁹⁷ Zira araştırmacılar Amyrtaios'un isyanının başlangıç tarihini MÖ 405/404 yılı olarak belirlemektedirler (Lloyd, 20065: 337). Bu tarih II. Dareios'un tahtını II. Artakserkses'e bıraktığı tarih olmasından dolayı isyanın taht değişikliğiyle ilgili olup olmadığı bilinmemektedir.

2015: 8). Diğer taraftan Diodoros'un (XIV. 35. 3-5), Kunaksa Muharebesi'nden sonra, bir Mısırlı olarak daha önceden Genç Kyros'a hizmet etmiş olan Tamos'un Mısır'a gelmesine dair anlatısından hareketle Amyrtaios ile Genç Kyros arasında müttefiklik bağları olduğu savunulmuştur. Zira Amyrtaios açısından Akhaimenid veraset savaşı her ne şekilde sonuçlanırsa sonuçlansın Mısır'ın çıkarına olacaktı: Eğer Genç Kyros başarılı olsaydı, onu desteklemiş olduğu için bazı tavizler alabilirdi; diğer taraftan II. Artakserkses'in isyanı bastırması durumunda muhtemelen Genç Kyros'un isyanı sırasında güç kaybedeceğinden Mısır'a karşı hemen harekete geçemezdi (Ruzicka, 2012: 38-39⁹⁸). Genç Kyros'un isyanı başarısız olsa da anlaşıldığı kadarıyla Amyrtaios'un stratejisi başarılı olmuştur. Zira *Demotik Kronik*'in (X. 3. 18) belirttiğine göre Mısır'da yabancıların hakimiyetine son veren Amyrtaios, firavun ünvanını almış ve XXVIII. hanedanı kurmuş; Manetho'ya göre ise yaklaşık 6 yıl gibi kısa bir süre Mısır'ı yönetmesine rağmen ülkesinin Perslerin boyunduruğundan kurtulmasını sağladıktan sonra MÖ 399/398 yılında ölmüştür (*FGrHist* 609 F 3: Kuhrt, 2010: 390; ayrıca bk. Lloyd, 2006⁵: 337). Ancak Mısır'ın bağımsızlığı MÖ 343 yılında Pelusium Savaşı'ndan sonra III. Artakserkses tarafından tekrar imparatorluğa dahil edilene kadar devam etmiştir (Lloyd, 2000: 377). Bu süreç içerisinde Mısır'a karşı ikisi Pers Kralı II. Artakserkses'in görevlendirdiği satraplarca (MÖ 391-388 yılları arasında ve 374 yılında); ikisi de bizzat III. Artakserkses'in liderliğinde (MÖ 351 ve 343 yılında) gerçekleştirilen toplam dört sefer düzenlenmiştir. Diğer taraftan Mısır'ın Perslere karşı bu süreç içerisinde yürüttüğü politika ise genel olarak dört aşamaya ayrılabilir: (1) Amyrtaios dönemindeki ilk bağımsızlık hareketi; (2) I. Nephertites ve Akhoris döneminin başlarında Perslere karşı Ege Denizi ve Doğu Akdeniz'deki çeşitli ittifaklara girme (Hellenlerle ya da Salamisli Euagoras'la) fakat silahlı çatışmadan uzak durma; (3) Akhoris döneminin ikinci yarısı ve Takhos zamanında geniş ölçekli askeri çatışmalar; (4) son olarak II. Naktanebo döneminde ikinci aşamaya dönüş⁹⁹.

Nil Deltası'nın batısındaki Sais kentinden gelen Amyrtaios, Mısır'ı Perslerden temizlemesine rağmen Mısır hanedanları arasında çatışmalar halen mevcuttu. Bu yüzden öldüğünde Amyrtaios'un oğlu değil bir başka soylu Nephertites (I) Mısır firavunu olarak XXIX. hanedanı kurmuştur (*Demotik Kronik* X. 3. 20; *TADAE* I. A3. 9; *BP* 13: Kuhrt, 2010: 392). I. Nephertites'in hükümlerlik yıllarında ve sonraki firavun Akoris'in (MÖ yak. 393-379/378) ilk yıllarına kadar Pers Kralı, Spartalıların Küçük Asya'ya başlattıkları atakları durdurmak için çaba sarfet-

---

⁹⁸ S. Ruzicka ayrıca Mısır'ın kaybedilmesini II. Artakserkses'in başarısızlığı olarak addetmektedir.

⁹⁹ Mısır'ın Perslere karşı yürüttüğü politikanın ayrıntıları için ayrıca bk. Lloyd, 2006⁵: 346 vdd.

miş Mısır'a yönelik herhangi bir harekate girişmemiştir. Bununla birlikte Mısırlı yerel hanedanların stratejisi ise Perslerin olabildiğince başka meselerle ilgilenerek Mısır'a saldırılarını önlemektir (Lloyd, 2006⁵: 347; Ruzicka, 2012: 41). Ancak MÖ 390'ların son yıllarında Spartalıların saldırıları Pers politikasında önceliğini yitirerek Mısır'a yönelik seferin hazırlıklarına başlanmıştır; ordunun komutası Abrokomas, Pharnabazos ve Tithraustes gibi tecrübeli komutanlara bırakılarak sefer hazırlıklarına girişilmiştir (Isok. *Paneg.* 140). Diğer taraftan Mısır'da firavun Akoris ise Pers tehdidine karşı çeşitli ittifaklarla karşı koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda Barkalılar¹⁰⁰, Pisidialılar ve Aspendoslularla ve bir süredir Kıbrıs'ta kral karşıtı eylemlerine devam eden Salamisli Euagoras ile ittifak kurmuştur (*FGrHist* 115 F 103). Akoris ve Euagoras liderliğinde meydana gelen bu Pers karşıtı cephe sayesinde MÖ 391-MÖ 388 yılları arasındaki Mısır'a yönelik Pers saldırıları sonuçsuz kalmıştır (Isok. *Paneg.* 140-141).

Aslında Salamisli Euagoras MÖ yak. 411 yılındaki isyanıyla Salamis'in hâkimiyetini ele geçirmesinden sonra¹⁰¹ ve Spartalıların Küçük Asya'ya sefer düzenledikleri esnada Perslere sadık kalarak Doğu Akdeniz'de Sparta hâkimiyetini kırmak için çaba göstermiştir (Maier, 2006⁵: 313; Briant, 2002: 647). Bu konuda Atinalı Konon'un Pers donanmasının başına getirilmesini II. Artakserkses'e önermiştir (Maier, 2006⁵: 314). Ancak MÖ 390'ların sonuna doğru Küçük Asya üzerindeki Sparta tehdidi zayıflamaya başladıkça II. Artakserkses'in de Pers hâkimiyetini İmparatorluğun Akdeniz sahillerine yeniden yayma çabası artmaya başlamıştır. Euagoras bu sırada kralla iyi ilişkiler kurmakla birlikte Kıbrıs üzerindeki kentler üzerine hâkimiyetini yaymaktan da geri durmamıştır. Zira Knidoslu Ktesias (*FGrHist* 688 F 30 [72-4]), Euagoras'ın edimleri karşısında II. Artakserkses'in ilkin Salamis kralını vergilerini zamanında ödeyerek ve diğer Kıbrıs kentleri üzerine saldırmasından vaz geçerek bağımsız bir kral gibi davranmamasını istediğini bildirmektedir¹⁰². Diğer taraftan Diodoros (XIV. 98. 1-4) MÖ 391-390

---

¹⁰⁰ Mısırın batısında Kyrenaika'daki Barka kentinde yaşayanlar. Bk. Harita 1.

¹⁰¹ Euagoras MÖ yak. 435 yılında kendilerini Salamis'in efsanevi kralı olan Telamon'un soyundan sayan bir ailenin evladı olarak doğmuştu (Diod. XIV. 98. 1; Isoc. *Evag.* 18). Abdemon, Salamis'in hakimiyetini ele geçirmeye kadar Salamis'te sessizce yaşamış ancak Abdemon'un hakimiyeti döneminde Kilikia'daki Soli kentine sığınmıştır. MÖ 411 yılında ise kendisine sadık küçük bir grupla Salamis'e gelerek Abdemon'u kentten kovarak Salamis hâkimi olmuştur (Isoc. *Evag.* 26-32; Diod. XIV. 98. 1). Euagoras'ın Salamis'i ele geçirmesine dair ayrıca bk. Maier, 2006⁵: 312.

¹⁰² A. Kuhrt (2010: 383) kral ile Euagoras arasındaki bu anlaşmazlığın MÖ 398 yılından önce olduğunu iddia etmektedir.

yılı olaylarını anlatırken Salamisli Euagoras'ın Kıbrıs üzerinde kurduğu hakimiyeti ve Amathus, Soli ve Kition kentlerinin Euagoras'ın saldırılarına karşı Kral II. Artakserkses'ten yardım istediklerine değinmektedir. Diodoros, II. Artakserkses'in sadece Euagoras'ın güçlenmesine karşılık değil aynı zamanda Kıbrıs'ın Pers deniz gücü için ve Küçük Asya kıyılarını korumak için ne denli stratejik bir öneme sahip olduğunu bildiğinden Euagoras'a karşı kıyı kentlerine ve satraplarına¹⁰³ Kıbrıs'a saldırabilecek bir donanma hazırlamaları emrini verdiğini ve Karia dynastes'i Hekatomnos'a Euagoras'a saldırmasını emrettiğini bildirmektedir. Kıbrıs'a karşı düzenlenen bu ilk sefer hakkında çok bilgimiz olmamasına rağmen Autophradates ile Hekatomnos'un bu sefere komutan atandığı anlaşılmakta; ancak savaşın sonucuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır (Theopompos Philip. XII F 111= Phot. *Bibl.* 176; ayrıca bk. Briant, 2002: 648-649). Yine de bu sefer sırasında Atinalılar tarafından gönderilen Khabrias'ın emrindeki on gemilik bir donanmayla desteklenen¹⁰⁴ Kıbrıs'a (Ksen. *Hell.* IV. 8. 24; ayrıca bk. Maier, 2006⁵: 315) karşı Autophradates ile Hekatomnos'un yeterince başarı sağlayamadığı Euagoras'ın ilerleyen yıllarda Persler için hala sorun oluşturduğundan anlaşılmaktadır¹⁰⁵.

Bununla birlikte II. Artakserkses, Doğu Akdeniz'de Pers karşıtı cephenin dağıtılması için Kıbrıs adasının son derece önemli olduğunu anladığından Salamisli Euagoras'ı kendi halinde bırakmaktansa Kıbrıs'a tekrar saldırdı. Kıbrıs'a karşı düzenlenen ikinci seferin komutası ise Tiribazos ile Orontes'e verilmiştir. İki komutan da çok büyük hazırlıklar yapmış; ardından Finike ve Kyme'de toplanan bütün donanma ve kara birlikleriyle Kilikia üzerinden Kıbrıs'a saldırı başlatmışlardır. Diğer taraftan Euagoras, Mısır firavunu Akoris'ten yardım sağlamakla

---

¹⁰³ Bunlar muhtemelen Sidon'da bekleyen (Ruzicka, 2012: 68) ve Tyros dışındaki tüm Fenike kentlerinden sağlananlarla birlikte (zira Isokrates [*Paneg.* 161; ayrıca krş. Diod. XIV. 98. 2] Tyrsos'un Euagoras tarafından ele geçirildiğine ve savaş esnasında Euagoras tarafında yer aldığına değinmektedir) Küçük Asya'nın güneyindeki Eurymedon önlerinde halihazırda konumlanmış olan Pers donanmasıydı.

¹⁰⁴ Euagoras'ın hakimiyetinin ilk yıllarından itibaren Atina ile son derece yakın ilişki kurduğu bilinmektedir. MÖ yak. 410/409 yılına tarihlenen bir yazıtta Salamis hakiminin Atinalılar tarafından onurlandırıldığı anlaşılmaktadır (*IG I³* 113). Bundan sonra Euagoras, Peloponnesos Savaşı'nın son safhasında ise önemli Atinalı kişilere sarayını açmıştır (Isok. *Evag.* 5). Bunlardan birisi olan Atinalı Konon, Euagoras'ın sonraki faaliyetleri üzerinde etkili olmuştur (Maier, 2006⁵: 313).

¹⁰⁵ Bununla birlikte son zamanlarda yayımlanan bir yazıtta Kition kenti hâkimi Milkyaton'un ilk yılında (MÖ 391?) Pers birliklerinden alınan yardımla düşmanları bir deniz savaşında yendikleri anlaşılmaktadır. Bu düşmanların Euagoras olduğu düşünülmektedir (Briant, 2002: 647; yazıt ve yorumu için ayrıca bk. Yon and Szyner, 1991: 805-806).

birlikte Karia dynastes'i Hekatomnos'tan da yüklü miktarda para ve asker tedarik etmiştir (Diod. XV. 2. 3). MÖ yak. 386 yılında gerçekleşen savaşta, Diodoros'un (XV. 3. 4; 4. 1) anlatısına istinaden saldırı başladığında Pers donanmasını kendi gemileriyle pusuya düşüren Euagoras kısa süreli bir üstünlük sağlamasına rağmen Persler bir süre sonra Tiribazos'un damadı donanma komutanı Glos önderliğinde Kıbrıs donanmasını ve Euagoras'ı Kitium (Larnaka) açıklarında yapılan çarpışmayla kaçmaya mecbur bırakmışlar; ardından Salamis kentini kuşatmaya almışlardır¹⁰⁶. Ancak Salamis kuşatması ve Kıbrıs İsyanı'nın bu şekilde son bulması için Diodoros'un açıklamasının yetersiz olduğu düşünülmektedir. İsyanın süreci açısından daha uygun bir açıklama yapan Van der Spek'e (1998: 246) göre Tiribazos ve Orontes'in komutasında yürütülen savaş sadece iki yıl aktif olarak devam etmiş geriye kalan sürede ise Salamisli Euagoras ile Persler arasında müzakereler yapılmıştır. Görüşmeler sonuçsuz kalınca Euagoras savaşa devam edebilmek için Mısır firavunu Akoris'ten yardım istemek için bizzat Mısır'a gitmiştir (Diod. XV. 4. 3; 8. 1¹⁰⁷). Ancak beklediğinden daha az bir yardımla geri dönmesi Mısır firavunu Akoris'in Euagoras'la daha önceden olduğu gibi yakın bir müttefiklik bağı gütmeyeceğini göstermektedir. Akoris'i böylesi bir strateji değişikliğine iten neden kesin olmamakla birlikte Euagoras'ın kralla anlaşmaya çalışarak Mısır ile arasındaki müttefiklik bağlarına yeterince sadık kalmaması olabilir. Euagoras, Mısır'dan beklediği yardımı alamayınca Tiribazos ile tekrar müzakereye başladı. Pers komutan, Euagoras'ın Salamis dışındaki Kıbrıs şehirlerinden çıkmasını ve krala heryıl düzenli vergi ödeyerek ve gerektiğinde asker göndererek tabi olmasını şart koymuştu (Diod. XV. 8. 1-3). Diğer taraftan Euagoras bu istekleri kabul etmeye yanaşmazken bu sırada Orontes ile Tiribazos arasındaki çekişme Pers çıkarlarının ikinci plana atılmasına neden olmuştur. Zira Orontes'in Tiribazos'a yönelik ithamlarını ciddiye alan Kral II. Artakserkses, Tiribazos'u görevden alarak hakkındaki iddiaların araştırılması için tutuklanıp saraya getirilmesini emretmiştir¹⁰⁸. Böylece Kıbrıs Seferi'nin tek komutanı olarak kalan Orontes, Euagoras ile Tiribazos'un belirttiği koşullar üzerinde mutabakat sağlayarak yaklaşık 10 yıl süren Kıbrıs Savaşı'na son vermiştir (Diod. XV. 9. 1-2). Perslerin Ege Denizi'ndeki Hellen saldırı-

---

¹⁰⁶ Kitium Çarpışması ve Salamis'in kuşatılması hakkında ayrıca bk. Osborne, 1973: 523-527.

¹⁰⁷ Diodoros, Euagoras'ın Mısır'dan dönüş tarihi için MÖ 385/384 yılını verir.

¹⁰⁸ Orontes, muhtemelen ordunun Tiribazos'a son derece bağlı olmasından dolayı kralın emrini açık bir şekilde yerine getirmektense Tiribazos'u gizlice tuzağa düşürmüştür. Tiribazos'a karşı kurulan tuzak için ayrıca bk. Diod. XV. 8. 1-5; Polyain. *Strat.* VII. 14. 1.

rını durdurma gayretinden dolayı Doğu Akdeniz'in -kısa bir süreliğine de olsa- önemli güçlerinden birisi olan Euagoras'ın isyanı böylelikle işgal ettiği tüm kentlerden çıkmayı kabul etmesi; ancak Salamis'de köle gibi değil kral gibi hükmetmeyi Perslere kabul ettirmesiyle son bulmuştur.

Kıbrıs İsyanı'nın bitmesinden sonra Kral II. Artakserkses, Doğu Akdeniz'deki Pers karşıtı cephenin bir diğer unsuru olan Mısır'ı tekrar Pers hakimiyetine almak için sefer hazırlıklarına başlamış; bu münasebetle daha önceki Mısır Seferi'ni yöneten komutanlarından eski Daskyleion satrapı Pharnabazos'u yeni seferin komutanlığına atamıştır¹⁰⁹. Diğer taraftan önemli bir Hellen paralı askeri birliğinin başında bulunan Iphikrates de bu sefer esnasında Perslerin yanında yer almıştır¹¹⁰. Sefer hazırlıkları için son derece titiz davranıldığı ve birkaç yıllık bir zaman dilimine yayıldığı anlaşılmaktadır¹¹¹. Zira Kral II. Artakserkses, Mısır'ın askeri gücünü daha önceki seferle daha iyi kavradığından MÖ 370'lerin son yıllarındaki bu sefer için kara ve deniz birliklerinden oluşan oldukça geniş bir ordu hazırlatmıştı: 20.000 Hellen paralı asker¹¹², 200.000 imparatorluğun çeşitli eyaletlerinden toplanan Hellen olmayan asker, 300 *trieres*, 200 *triakonter* ve pekçok yardımcı birlikler (Diod. XV. 41. 3). Diğer taraftan Mısır firavunu Nektanebo Nil Nehri'nin sağladığı doğal avantajı kullanarak Pers saldırısını savuşturmayı hedeflemekteydi. Nil Nehri'nin Akdeniz'e döküldüğü tüm ağızlarındaki garnizonlar denizden gelebilecek saldırılara karşı güçlendirilmiş ve her ağız geçici köprülerle kapatılmış; en doğudaki Pelusium ağızı ise Syria'dan Mısır'a kara yoluyla giriş için tek güzergâh olması sebebiyle

---

¹⁰⁹ C. Nepos (*Dat.* III. 5) Tithraustes'in de bu seferin komutanlarından birisi olduğunu söyler. Ancak bu veri diğer kaynaklarla doğrulanmamaktadır. C. Nepos muhtemelen ilk seferle ikinci seferi birbirine bağlamaktadır (Shannahan, 2015: 252). Bununla birlikte daha önceki Mısır Seferi'ne iştirak eden Abrakomas'ın durumu belirsizdir. Seferine hiç katılmamış veya sefer sırasında görevden azledilmiş ya da ölmüş olabilir. Kesin olan nokta MÖ 373 yılına gelindiğinde seferin üçüncü komutanı olarak Paphlagonialı Thuys'a karşı yürüttüğü başarılı seferle Küçük Asya satrapları arasında kralın taktirini toplamayı başarmış olan Kappadokia satrapı Datames atanmıştır (Corn. Nep. *Dat.* III. 5).

¹¹⁰ Diodoros'a göre Iphikrates bizzat Kral tarafından stratejideki erdeminden/yeteneginden (= *διὰ τὴν ἐν τῷ στρατηγεῖν ἀρετὴν*) dolayı sefere dahil edilmişti (Diod. XV. 41. 1)

¹¹¹ Iphikrates bu durumu konuşmada zekice olmasına rağmen eylem halinde yavaş kalan Pharnabazos'a bağlayarak eleştirmektedir. Ancak Pharnabazos kendisinin kelimelerinin efendisi olduğunu eylemlerinin efendisinin ise kral olduğunu vurgular (Diod. XV. 41. 2).

¹¹² Diodoros'a karşılık C. Nepos (*Iphik.* II. 4) Iphikrates'in komutasındaki Hellen paralı askerlerinin sayının 12.000 olduğunu söylemektedir.

özellikle kuvvetlendirilmişti. Öyle anlaşılıyor ki Nektanebo'nun ana stratejisinin kaderi Pelusium ağzındaki tek ve büyük bir çarpışmayla Perslerin püskürtülmesindeki başarıya bağlıydı (Ruzicka, 2012: 114).

Nektanebo'nun aldığı önlemleri gören Persler Pelusium'dan Mısır'a girmeyi zorlamaktansa gemilerle Nil Nehri'nin diğer ağzlarına saldırmayı düşündüler. Bu düşünceyle 3.000 adam daha batıda Mendesia kentinin bulunduğu ağzıda karaya çıkarak burayı ele geçirdiler. Mısırlıların kısa süreli direncini kırdıktan sonra iç taraflara hareket ederek garnizon üssünü Iphikrates'in liderliğindeki askerler ele geçirdi. Ancak bu başarıdan sonra Pharnabazos ile Iphikrates'in arası Memphis'in ele geçirilmesine yönelik bir tartışmadan dolayı bozuldu. Iphikrates aceleyle hareket ederek Mısırlıları hazırlıksız yakalamayı düşünmekteydi; ancak Pharnabazos bu riskli saldırının elde ettikleri başarıları kaybettirebileceğini düşündüğünden tüm birliklerin buraya deniz yoluyla naklini sağladıktan sonra saldırı başlatılmasını istemekteydi. Iphikrates Memphis'i ele geçirmek için en azından paralı askerlerin kendisine verilmesini istediğinde Pers komutanlar onun tüm Mısır'ı ele geçirebileceğinden korkup Pharnabazos'un bu isteği red etmesini sağladılar. Pharnabazos'un önerisiyle diğer birlikler de beklendi. Ancak bu süreç içerisinde Mısırlılar da Memphis kentini güçlendirerek Perslerin eline geçmesini önlediler. MÖ 374 yılının baharında başlayan sefer Nil Nehri'nin taşma rejiminden dolayı Haziran ayından evvel bitirilmeliydi. Ancak gelinen noktadaki başarısızlık Mısır'ın yeniden ele geçirilmesinin artık zor olduğunu ortaya çıkarmasıyla ve Iphikrates'in Pers kampını gizlice terk ederek Atina'ya kaçmasıyla Pers birlikleri geri çekilmeye başladılar (Diod. XV. 42. 1-5; 43. 1-5).

Pharnabazos bu başarısızlığın nedeni olarak her ne kadar Iphikrates'i gösterse de kısa süre sonra kralın kendisini geri çağırmasından anlaşıldığı kadarıyla II. Artakserkses Pharnabazos'u başarısız olarak görmüştür. Diğer taraftan bir süre önce Pharnabazos'a yardımcı olması için görevlendirilen Kappadokia satrapı Datames, Mısır'a düzenlenecek üçüncü seferin komutanı olarak görevlendirilmiştir (Corn. Nep. *Dat.* III. 5). Göreve atandıktan sonra Datames, Pharnabazos'un Akka'da bıraktığı orduyu yeniden organize ederek zaman kaybetmeden Mısır'a saldırmak istiyordu. Ancak saray hazinedarı Pandantes'ten gelen mektubu takip eden süreçte Akka'dan ayrılıp Kappadokia satraplığına geri dönmüştür (Corn. Nep. *Dat.* V. 3-5). Böylece II. Artakserkses döneminde yaşanan isyanların en uzununu olan Mısır İsyanı, kralın tüm girişimlerine rağmen çözümsüz kalmış oldu. Hükümrانlığının son yıllarında hem oğulları arasındaki taht kavgalarıyla hem de Büyük Satrap İsyanlarıyla zaten son derece meşgul olan kral Mısır'a yönelik yeni bir sefer organize edememiştir.

1.4. II. Artakserkses'in Oğulları Arasında Taht Kavgası

II. Artakserkses'in hükümranlığının son yıllarında imparatorluğun geleceğine dair belirsizlik ve kuşku Pers sarayındaki hanedan mensupları arasında çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Bu belirsiz ve kuşku ortam Plutarkhos'un (*Artaks. XVI-XXX*) biyografisinin son beş bölümünde işlenmiştir. Anlatının detayları II. Artakserkses'in en büyük oğlu Dareios ile hırslı ve saray mensupları tarafından kışkırtılan diğer oğlu Okhos arasındaki çekişme etrafında dönmektedir. Yaşı epey ilerleyen II. Artakserkses kendisinin tahta çıktığında yaşananların yaşanmaması ve imparatorluğun yeni bir iç karışıklığa sürüklenmemesi için en büyük oğlu Dareios'u tahtın resmi varisi yaptı. Dareios'a hükümranlık alameti olan dik ve erguvan renkli tacı *-kídaris*¹¹³- takması için izin verdi (Plut. *Artaks. XXVI. 3*). Kralın en büyük oğlunu mirasçısı olarak göstermesi gayet doğaldır. Zira Plutarkhos'un sadece "*adil olan kişiler*" diye nitelediği kimseler de II. Artakserkses'ten sonraki kralın Dareios olmasını ummaktaydılar. Ancak saray mensupları ve Atossa, halefin Okhos olmasını istiyorlardı. Dareios bu şekilde veliaht konumuna getirildikten sonra kralın hareminden Aspasia adlı cariyesini istedi. Kral veliahdına önce ih-sanda bulundu; ancak daha sonra Aspasia'yı onun elinden alıp Ekbatanalı Anaitis'in rahibesi olarak atadı. Boiotialı tarihçinin anlatımına göre son derece üzgün olan Dareios, Tiribazos tarafından da kışkırtılmaktaydı. Tiribazos, Okhos'un taht üzerinde hak iddia ettiğinde II. Artakserkses'in dengesiz ve güvenilmez mizacından¹¹⁴ dolayı Dareios'un güven içerisinde tahta çık-masının zorluğuna dair dedikodular çıkarmaktaydı (Plut. *Artaks. XXVIII. 1*). Tiribazos'un kış-kırtmalarıyla harekete geçmekten başka çaresi olmadığını düşünen Dareios'un babası II. Artakserkses'e karşı komplo kurduğu ifade edilmektedir. Ancak durumu bir saray hadımı vasıtasıyla öğrenen II. Artakserkses iddiaları ciddiye alarak komplocuları ele geçirebilmek için plan yap-mıştır. Tiribazos'un bizzat bulunduğu bir suikastçı grubu II. Artakserkses uyurken odasına gi-rerek onu öldürmeye kalkmış; ancak daha önceden bu suikastı haber alan ve hazırlık yapan kral adamlarına suikastçıları yakalamalarını emretmiştir. Neticede Tiribazos'un da aralarında bu-lunduğu bir grup öldürülür; geri kalanlar ise kralın emriyle yargılanarak idama mahkûm edilir-ler (Plut. *Artaks. XXIX. 1-5*). Dareios ise ya komplocularla birlikte (Plut. *Artaks. XXIX. 5*) ya da komplocular yakalandıkları sırada krala af için yalvarmak isterken bizzat kral tarafından

---

¹¹³ *Kídaris, kítaris, tiára*, ya da *kurbasía* olarak isimlendirilen hanedana ait bir tac. Ayrıntılı bilgi için bk. Calmeyer, 1993: 407-408. Yaygın görüşün aksine sadece Pers krallarına ait bir tac olmayıp betimlemelerde hanedan üyeleri ve çeşitli rölyeflerde Ahura Mazda tarafından da takılmaktadır (Summerer, 2007: 133-134).

¹¹⁴ (Plut. *Artaks. XXVIII. 1*): "*dengesiz ve güvenilmez bir karaktere sahip*" (= ἐμπληκτον ἦθος καὶ ἀβέβαιον ἔχοντος). II. Artakserkses'in bu karakteristik yapısı C. Nepos'un (*Dat. IV. 5. 1*) eserinde de belirtilmektedir.

*akinakes*le defalarca vurularak öldürülmüştür (Plut. *Artaks.* XXIX. 6; ayrıca bk. Moysey, 1989: 164). Bundan sonra Okhos diğer iki kardeşine karşı da komplolar kurarak, Ariaspes'in intihar etmesini; Arsames'in ise çevresindekiler tarafından katledilmesini sağlamıştır (Plut. *Artaks.* XXX. 1-4; Dandamaev, 1989: 306-307).

Plutarkhos ne yazık ki saraydaki bu entrikaları tarihleyebilmemiz için net bilgiler vermez. Dahası MÖ 380'li yıllarda düzenlenen Kıbrıs Seferi'nden sonra ismini pek duymadığımız Tiribazos'un komploda oynadığı kritik rolü de hesaba katarsak kronoloji karmaşıklaşır. Tarihleme konusunda yardımcı olabilecek sadece birkaç bilgi mevcuttur: Bunlardan birisi (*Artaks.* XVI. 1) Dareios'u veliaht olarak atarken kralın yaşının ilerlemesini neden göstermesidir. Bir diğeri (*Artaks.* XXX. 4) oğlu Ariaspes'in intiharında bir komplodan şüphelendiği ancak ilerleyen yaşının soruşturmayı yürütmesine engel olacağından (aslında suçluyu bulsa bile yeterince güçlü olmadığı için cezalandıramayacağından) dolayı vazgeçmesidir. Son olarak (*Artaks.* XXX. 5) Okhos'a yakın adamların Arsames'i de ortadan kaldırdığında zaten hayat ile ölüm arasında gidip gelen II. Artakserkses'in oğlunun öldürülmesiyle keder içerisinde son nefesini verdiği. Tüm bu bilgi kırıntıları bizi II. Artakserkses'in hükümlüğüne son birkaç yılını götürmektedir¹¹⁵. Dolayısıyla taht kavgasının MÖ 360'lı yılların sonlarına doğru olduğu anlaşılmaktadır. Kralın ilerleyen yaşıyla birlikte saray içerisinde dahi otoritesini sağlayamadığını; imparatorluğun uzak eyaletleriyle ise neredeyse ilgilenmekte güçlük çekebileceğini varsaymamız için hiçbir neden yoktur. Bu yüzden Akhaimenidlerin en uzun süre hüküm süren kralının yaşamının son yılları imparatorluğun çeşitli bölgelerinde karışıklık doğurmaya aday bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır.

---

¹¹⁵ Bu tarihleme için ayrıca bk. Binder, 2008: 332 vdd.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BÜYÜK SATRAP İSYANLARI

2.1. Datames (MÖ 407/405?-362)

2.1.1. Datames'in Soyu ve Ailesi

Cornelius Nepos (*Dat.* I. 1) Datames'in babasının Kamisares isimli bir Kariyalı olduğunu söyler. Latin biyograf muhtemelen bu noktada yanılmaktadır. Zira F. Justi'nin (1895: 154-155) belirttiğine göre Kamisares ismi Pers kökenli bir isimdir ve Partlar dönemindeki "Kamsar" ismi ile ilişkilidir. Ancak Kamisares/Kamsar ismi Persepolis Çiviyazılı Tabletleri'nde şu ana kadar hiç belgelenmemiştir. Yine de bu ismin türemiş olduğu düşünülen "kama" kelimesinden oluşturulmuş farklı bileşik isimler mevcuttur¹¹⁶. Bu verilerden hareketle Kamisares/Kamsar isminin Pers kökenli olduğunu kabul etmemizde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla Datames'in baba tarafından Karia kökenli değil Pers kökenli bir satrap olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁷.

Latin biyograf, Kamisares'in savaşta cesur ve aktif bir rol oynamasından ve kraliyete sadık kalmasından dolayı Kappadokia yakınlarındaki Leukosyroi halkının yaşadığı Kilikia'da küçük bir satraplıkla/hyparkoslukla ödüllendirildiğini söylemektedir. Sekunda'ya (1991, 89) göre Kamisares'in savaşta cesur davranması ve kraliyete sadık kalması Genç Kyros'un isyanı esnasında ve nihayetinde Kunaksa Muharebesi'nde gerçekleşmiştir. Muhtemelen Tissaphernes'in Kunaksa Muharebesi'nden sonra ödüllendirilmesiyle Kamisares de kendi payını almıştır¹¹⁸. Ancak Leukosyroi halkı Kilikia'da değil Kappadokia'da yaşamaktaydı. Aslında *Leukosyroi* (= *Λευκόσυροι*) antikçağda Hellenlerin Kappadokia'nın yerel halkına verdiği ve "Beyaz

---

¹¹⁶ *Kama* kelimesinin anlamı "istek, arzu"dur. Muhtemelen bu kelimedenden elde edilen bileşik isimler Persepolis Çiviyazılı Tabletleri'nde şu şekilde geçmektedir: "Kamaza", "Kamez(z)a" ve "Kammize" v.b. Kelimenin kökenine ve elde edilen bileşik isimlere ilişkin ayrıca bk. Gershevitch, 1969: 186; Mayrhofer, 1973: 173-174.

¹¹⁷ Karia'nın yerel hanedanlarıyla Akhaimenid yöneticilerinin birbirinden ayrılması son derece zordur. Bu nedenle Kamisares'in yaşamı gibi etnik kökenine dair söylenenler de referans eksikliğinden dolayı büyük oranda varsayımaya dayanmaktadır. Ancak genel görüş itibarıyla Kamisares'in Pers kökenli ve Genç Kyros'un isyanına kadar Tissaphernes'in astı olarak Karia'da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bk. Sekunda, 1991: 88-89.

¹¹⁸ Genç Kyros savaş hazırlıklarına devam ederken Tissaphernes Kral II. Artakserkses'e kardeşinin planlarından ve hazırlıklarından bahsederek ilk uyarıyı yapan olmuştu (Ksen. *Anab.* I. 2. 4). Kunaksa Muharebesi'nden sonra Tissaphernes, Küçük Asya'da daha önceden II. Dareios tarafından Genç Kyros'un kontrolüne verilmiş bölgelerin; Sardeis, Ionia, Büyük Phrygia, Karia, Kappadokia'nın üzerine satrap olarak atanmıştır. Muhtemelen Tissapher-

Suriyeliler” anlamına gelen bir isimlendirmedir¹¹⁹. Zira Herodotos (I. 72. 1) Kappadokialıların Hellenler tarafından Suriyeliler olarak isimlendirildiğini ve Halys’ün sağında kalanların Paphlagonialılar solunda kalanların ise Kappadokialı Suriyeliler olarak isimlendirildiğini belirtirmiştir. Diğer ta-

Resim 1: Ön yüzünde Datames portresi (?) bulunan bir obol

raftan Roma dönemi yazarlarından Yaşlı (Secundus) Plinius (*Nat.* VI. 3. 9) Kappadokialıların eskiden Leukosyroi olarak isimlendirildiğini söylemektedir. Diğer taraftan Leukosyroi isimlendirmesi Strabon’da da (XII. 3. 5) kullanılmakta ve ayrıca daha önceden Kappadokia’da yaşayan halkın bu adla (*Λευκόσσυροι*= Beyaz Suriyeliler [XVI. 1. 2]) anıldığını belirtilmektedir.

Diğer taraftan C. Nepos, Datames’in annesinin Scythissa¹²⁰ olduğunu belirtir. Scythissa, Paphlagonia *dynastesi* Thuys’un halasıdır (Corn. Nep *Dat.* II. 4). Anlaşıldığı kadarıyla Kamisares Paphlagonia *dynastesi*yle son derece yakın bir ilişki kurmuştur¹²¹. Kunaksa Muharebesi’nden önce Kamisares’in devlet hiyerarşisi içinde kendisinden daha yüksek statüye sahip bir kadınla evlenmesi -her ne kadar Tissaphernes’in emri altında olsa da- aslında onun

---

nes’in astlarından birisi olan Kamisares de Leukosyroi’un yaşadığı bölgeyi yönetmeye bu tarihten itibaren başlamıştır. Bununla birlikte Kamisares’in Kilikia’nın bir bölgesine atanması üzerine görüşlerde mevcuttur (Sekunda 1991, 89). Eğer bu durum doğru ise Genç Kyros’a yardım ettikleri için Syennesislerin cezalandırılarak Kilikia hâkimiyetlerine son verildikleri anlaşılmaktadır. Karşı görüş olarak Kilikia’da Syennesislerin hâkimiyetine devam edilmiş olduğu ve Kamisares’in atandığı bölgenin Kappadokia’da yer aldığı öne sürülmüştür (Casabonne, 1995: 147-172).

¹¹⁹ Λευκός (= beyaz) sıfatı ile Σύρος (= Suriyeli) isminin birleşmesiyle oluşturulan Λευκόσσυροι Hellenler tarafından, Kappadokialıların diğer Suriyelilere nazaran daha beyaz tenli olmalarına dayanarak verilmiş olmalıdır.

¹²⁰ Bu isim Hellence’de “küçük İskit kızı” demektir ve sıklıkla İskit doğumlu kadınlara verilmektedir. Bu ismin Persepolis Çivi yazılı Tabletleri’nde görülen Sakissa/Sakizza ismiyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir (Sekunda, 1988: 37). Sakissa ismi “köpek” anlamına gelen *saka* kelimesinden gelmektedir. Sonundaki *-issa* eki ise küçültme ekidir (Gershevitch, 1969: 187).

¹²¹ Bu evliliğin tarihi bilinmemektedir. Eğer Sekunda’nın (1988: 37) Datames’in doğumu için önerdiği MÖ 407 veya 405 tarihleri doğru ise bunlardan birisi evlilik için *terminus ante quem* olabilir. Ancak bu durumda Kamisares’in MÖ 401 yılındaki taltifinden önce politik statüsü yüksek bir evlilik yaptığını kabul etmiş oluruz.

Persler nezlinde önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Politik bir evlilik yaparak satraplık bölgesindeki konumu kuvvetlendirmiş olan Kamisares'in MÖ IV. yüzyılın ilk çeyreğinde Kappadokia'nın satrapı olarak hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Muhtemelen II. Artakserkses'in liderliğinde gerçekleştirilen MÖ 380'li yılların sonundaki zorlu Kadusia Seferi'nde kralın yanında yer almış ve bu sefer esnasında yaşamını yitirmiştir (Sealey, 1993: 45). Ardından yerine II. Artakserkses tarafından Datames atanmıştır (Corn. Nep. *Dat.* I. 2; ayrıca bk. Olmstead, 1948: 401).

2.1.2. Kappadokia Satrapı Olarak Datames (MÖ yak. 385/384-373)

Cornelius Nepos'un *De Viris Illustribus* adlı eserinde biyografilerini yazdığı kişilerin doğum tarihlerini net bir şekilde vermemiştir. Dolayısıyla Datames'in de ailesi hakkında kısa bilgiler sunmasına rağmen doğum tarihini vermemiştir. Ancak erken biyografisi hakkında çıkarım yapmamızı sağlayacak birkaç bilgi kırıntısını onun metninden elde edebiliriz. Öncelikle Cornelius Nepos (*Dat.* I. 1), yaşamöyküsünün ilk bölümünde Datames'in babasının yerine atanmadan önce kralın sarayında muhafız birliğine dâhil bir asker olduğunu söyler. Bu bilgiden hareketle Kamisares öldüğünde Datames'in en az yirmi yaşında olduğunu söyleyebiliriz¹²². Böylece Datames'in doğumu tarihi için *terminus post quem* bir tarih belirlemiş oluruz: MÖ 407/405. Ne yazık ki kaynaklarımız daha kesin bir tarihin belirlenmesi için yetersizdir. Bu yüzden Datames'in doğum tarihi için -net olmamakla birlikte- II. Dareios'un hükümranlığının son yılları önerilebilir.

---

¹²² Zira Herodotos'a (I. 136) göre bir Pers çocuğu 5 yaşından başlayarak ata binmek, ok atmak ve doğruyu söylemek gibi talimlere tabi tutularak 20 yaşına kadar eğitilmekteydi. Ayrıca Herodotos (I. 209), Büyük Kyros'un Masagetlere karşı yaptığı sefer esnasında daha yeni yirmi yaşına girmiş olan Dareios'un yer almadığını söyler. Dareios birkaç yıl sonra gerçekleştirilen Mısır Seferi'ne Kambyses'in koruma birliğinde katılmıştır (Hdt. III. 139). Dolayısıyla yirmili yaşların başında bir Pers askerinin/memurunun kariyerine başladığını düşünebiliriz. Buna karşılık Ksenophon (*Kyr.* I. 2. 8-9) Perslerde askeri eğitimin on altı/on yedi yaşından itibaren başladığını ve askeri eğitimin on yıl boyunca sürdüğünü söylemektedir. Ancak Ksenophon'un bahsettiği eğitim modelinin alt rütbeli askerler için uygulanan bir sistem olduğu soyluların çocuklarının çok daha erkenden askeri yetkiler almaya başladıkları anlaşılmaktadır.

Resim 2: Datames'e ait Kilikia'da ele geçmiş stater (Aramice "TRKMW" lejantlı)

Cornelius Nepos, Datames'in Kadusialılara karşı savaşta kendisini gösterene kadar kralın sarayında muhafız birliği olarak bulunduğunu belirtir. Ne antik metinlerde ne de kraliyet arşivlerinde yeterince veri bulunmadığından dolayı Akhaimenid saray muhafızları üzerine söylenebilecek çok az şey vardır. Ancak muhtemelen Herodotos'un (VII. 83) bahsettiği *Ölümsüz Onbinler*¹²³ ordusunun bir kısmı saray muhafızlarına denk geliyor olabilir. Zira onbin kişiden oluşan bu seçkin birlik sefer sırasında kralın yanbaşında ve mızrakları ellerinde durarak kralı korumaktaydılar. Bu birliğe girenler -tıpkı Kamisares gibi- Persler arasındaki en soylu insanların çocuklarıydı¹²⁴. *Ölümsüz Onbinler* arasından seçilen en iyi askerlerden oluşan bir grubun da Pers kralını korumakla görevli olduğunu düşünebiliriz. Herodotos (III. 139) daha önceden bu gruba Dareios'un da dahil olduğunu bildirmektedir. Eğer gerçekten Datames, *Ölümsüz Onbinler* birliğine (veya *Ölümsüz Onbinler* içerisindeki seçkin askerlerden oluşan ve kralı koruyan birliğe¹²⁵) dahil olduysa eğitimini sarayda tamamladığı, yirmili yaşlarının başında kraliyet muhafızı olduğu ve Kral II. Artakserkses ile birlikte -Kadusialılara karşı düzenlenen de dâhil- seferlere katıldığı söylenebilir.

Datames'in sarayda görev aldığına ilişkin bir diğer kanıt ise C. Nepos'un bir başka pasajında bahsettiği Pandantes isimli saray hazinedarından aldığı mektupla ilgilidir (*Dat.* V. 3). Saraydaki havayı çok daha iyi algılayabilen Pandantes, Datames'in dostu (*amicus*) olduğundan dolayı Kappadokia satrapını, kralın onu cezalandırmaya hazırlandığına dair uyarıyordu. Krala sadık kalmama pahasına da olsa bu uyarıyı yapması Datames'e ne denli yakın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu yakınlığın sebebi muhtemelen daha önceden Datames'in sarayda görev yaparken birçok devlet memuruyla dostluk kurmuş olmasıdır.

Datames'in kendisini gösterip kralın gözdeleleri arasına girmesi II. Artakserkses'in ordusunun başında bizzat katıldığı bir savaş esnasında olmuştur. Muhtemelen MÖ 380'li yılların

¹²³ Herodotos'a (VII. 83) göre bu seçkin askeri birliğe ölümsüzler denilmesinin nedeni içlerinden birinin herhangi bir nedenle ölmesi durumunda yerine hemen bir yenisinin seçilmesinden ileri gelmekteydi. Ölümsüzler ordusu için ayrıca bk. Sekunda ve Chew, 1992: 6-7.

¹²⁴ Herodotos'a (VII. 41) göre kraliyet muhafızlarının tamamı Pers kökenliydi.

¹²⁵ *Ölümsüz Onbinler* içerisinde seçkin askerlerden oluşan bir elit birlik olduğuna dair yorumlar için ayrıca bk. Sekunda ve Chew, 1992: 45-46.

ortalarında bu göreve başladığı düşünülürse II. Artakserkses'in ordusunun başında bizzat katıldığı savaş Kadusialılara karşı olanıdır. Ancak Diodoros ve Plutarkhos'tan öğrendiğimiz kadarıyla kral muhtemelen iki kez Kadusialılar üzerine

Resim 3: Tiribazos'a (MÖ yak. 440- 370) ait stater

sefere çıkmıştır. Zira ikinci sefer esnasında önemli bir rol üstlenen Tiribazos (Plut. *Artaks.* XXIV. 2-5) ilk sefer sırasında, Kıbrıs Seferi'ndeki tutumundan dolayı Orontes tarafından suçlanarak tutuklanmıştır (Diod. XV. 8. 3). Diodoros (XV. 8. 5) Orontes ile Tiribazos'un Kıbrıs Savaşı (MÖ yak. 390-380) esnasında yaşadığı çatışmadan hemen sonra Kral II. Artakserkses'in Kadusialılar üzerine sefer düzenlediğini söylemektedir (Ayrıca bk. Tuplin, 1983: 178-182). Zira suçlanarak saraya gönderilen Tiribazos'un mahkemesini erteleyerek Kadusialılar üzerine sefere çıkar. Diodoros (XV. 8. 1) paragrafın başında "*Atina'da Deksitheus arkhon; Roma'da Lucius Lucretius ile Servius Sulpicius consul olarak seçilmişken ...*" diyerek bu ilk Kadusia seferini kesin olarak MÖ 385/384 yılına tarihlenmemizi sağlamaktadır. Ancak Kıbrıs Savaşı sonlandıktan kısa bir süre sonra II. Artakserkses'in de Kadusia Seferi'nden döndüğünü söyleyebiliriz (Diod. XV. 10. 1; Sekunda, 1988: 38). İkinci bir sefere ise Diodoros'ta değil, Plutarkhos'un (*Artaks.* XXIV. 1-5) Büyük Kralın biyografisini anlattığı eserinde değinilmektedir. Plutarkhos, Pharnabazos ile Iphikrates'in Mısır Savaşı'nda başarısız olmasından sonra kralın Kadusialılara karşı sefere çıktığını belirtir. MÖ 373 yılında gerçekleşen Mısır yenilgisi esnasında Datames, Kappadokia satraplığının başındadır. Zira kral bir süre sonra Mısır'a sefer görevini ona teslim edecektir. Dolayısıyla Datames'in yer aldığı Kadusia Savaşı büyük bir ihtimalle MÖ 385/384 yılında gerçekleşmiş olanıdır. Savaşa muhtemelen *elit bölük* ile birlikte girmiş ve "*kralın askeri güçlerinden binlercesi öldürülmesine karşın gayreti*" onu kralın gözünde yüceltmiştir (Corn. Nep. *Dat.* I. 1).

Babası Kamisares'in ölümünü takiben MÖ yak. 385/384 yılında onun yerine atanmasından itibaren MÖ 373 yılındaki İkinci Mısır Seferi sırasında kraliyet hazinedarı Pandantes'ten mektup alıncaya kadar geçen on yılı aşkın sürelik satraplığı sırasındaki Datames'in faaliyetleri üzerine çok az veriye sahibiz. C. Nepos'tan (*Dat.* II. 1-2) anlaşıldığı kadarıyla Datames satraplığının ilk yıllarında Sardeis satrapı Autophradates'le birlikte Perslere karşı ayaklanan halkları bastırmak için çaba göstermiştir. Ancak Latin biyograf ayaklanan halka ve savaşın gidişatına

dair ayrıntı vermemektedir. Theopompos'un *Pilippica* (FHG I 295)¹²⁶ adlı eserinde, Mısır firavunu Akoris (MÖ yak. 393-379/378) ile Pisidialılar ve -muhtemelen- Aspendoslular arasında bir anlaşma yapıldığı belirtilmektedir. Bu anlaşmadan dolayı Datames'in Pisidialılara karşı sefere çıktığı iddia edilmilmiştir (Hornblower, 2006⁵: 219). Dahası Polyainos'un (*strat.* VII. 21. 4) eserinde Datames'in Aspendos'ta savaştığından bahsedilmektedir. Ancak hem C. Nepos'daki hem de Polyainos'daki olayları eşleştirebilmemiz için yeterince veri yoktur. Perslere karşı ayaklananlar kimler olursa olsun Datames satraplığının ilk yıllarında Autophradates'le birlikte Akhaimenid düşmanlarına karşı savaşmıştır.

Cornelius Nepos (*Dat.* II. 1) ayrıca Datames'e Paphlagonia üzerine sefere çıkma görevinin bizzat Kral II. Artakserkses tarafından tevdi edildiğini söylemektedir. Bununla birlikte birkaç cümle sonra Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in bu savaşta Datames'i yalnız bıraktığını belirtmektedir¹²⁷. Muhtemelen Kral II. Artakserkses, Küçük Asya'nın kuzey bölgesini hem batıdan Daskyleion satrapı birlikleriyle hem de doğudan Kappadokia satrapı birlikleriyle kuşatma altına almayı düşünmüştü. Zira Paphlagonia'da hüküm süren Thuys kralın emirlerini yerine getirmemekteydi. Diğer kaynaklarda değinilmeyen bu isyan harekâtında Datames öncelikle, Thuys'un kuzeni olduğundan onu savaşmadan ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Thuys'un kurduğu tuzağa karşı Datames annesi tarafından uyarıldıktan sonra Thusy'a savaş açmıştır. Thuys, karısı ve çocuklarıyla ele geçirildikten sonra saraya gönderilmiştir. Datames kral tarafından hediyelerle onurlandırılması dışında Mısır seferine Pharnabazos ve Tithraustes ile birlikte üçüncü komutan olarak atanmıştır (Corn. Nep. *Dat.* II. 2-5; III. 1-5). Bu anekdot sayesinde Thuys'a karşı savaşın Datames'in Mısır Seferi'ne komutan atanmasından önce olduğunu anlayabilmekteyiz. Mısır Seferi'ne Isokrates *Panegyrikos* (IV. 140) adlı eserinde değinilmektedir. Isokrates ilgili anlatısında seferin komutanları olarak Abrokomas, Pharnabazos ve Tithraustes'in ismini vermekte ve seferin üç yıl sürdüğünü belirtmektedir. Isokrates'in bu eseri MÖ yak. 381/380 yıllarında yazdığı düşünülmektedir (Tuplin, 1983: 180-182). Dolayısıyla bu sefer için *terminus ante quem* bu tarihtir ve seferin komutanları arasında Datames sayılmamaktadır. Ancak Isokrates'in bu pasajında bahsettiği Mısır Seferi MÖ 380'li yıllarda gerçekleşmiş olandır. Datames ise büyük bir ihtimalle bu sefere katılmamıştır. Anlaşıldığı kadıyla bir süre sonra Abrokomas,

---

¹²⁶ Theopompos, Autophradates'i Sardeis satrapı olarak anmasına rağmen Weiskopf (1989, 39) bunu red eder. Zira bu sırada Sardeis'te Struthas'ın Sardeis satrapı olarak aktiviteleri belgelenmektedir.

¹²⁷ Latin biyograf ilgili anlatısında Ariobarzanes için "*Lydia, Ionia ve tüm Phrygia'nın valisi*" (= *praefecto Lydiae et Ioniae totiusque Phrygiae*) diyerek Sardeis satraplığını da Daskyleion satraplığına dâhil etmektedir. Oysa Küçük Asya'da Pers hâkimiyetinin ilk dönemlerinden itibaren bilindiği gibi Sardeis müstakil bir satraplıktır (Corn. Nep. *Dat.* II. 5).

seferdeki komutanlık görevinden alınmıştır (veya ölmüştür). Zira Cornelius Nepos'da (*Dat.* III. 5) Abrokomas ismi geçmemektedir. Muhtemelen Datames, Abrokomas yerine üçüncü komutan olarak MÖ 373 yılında atanmıştır. Dolayısıyla Datames'in Thuys'a karşı savaşı MÖ 381/380 ile 373 yılları arasında ve Mısır Seferi'ne atanmasından kısa bir süre önce gerçekleşmiştir (Sekunda, 1988: 40).

2.1.3. Datames'in İsyanı

Antik metinlerde bu konuda bir anekdot yeralmadığı için Datames'in isyanının nedenleri net bir şekilde anlaşılamamaktadır¹²⁸. Nedenlerle ilgili doğrudan açıklamayı yalnızca Romalı biyografi yazarı C. Nepos'un *Datames'in Yaşamı* adlı metninden elde etmekteyiz. C. Nepos'a göre (V. 6; 7. 1) Datames isyan eden satrapların ilkiydi ve onun isyanı gizli bir şekilde tam olarak net olmayan bir tarihte¹²⁹ başladı. Yazar, Datames'in daha önceki askeri başarılarının saray mensuplarının kıskançlığını uyandırdığına dair birtakım ayrıntılar vererek isyanın nedenini belirtmektedir (Corn. Nep. *Dat.* V. 2). Datames'in kralın gözünde yükselişinin en geçerli kanıtı hiç kuşkusuz Mısır'a düzenlenecek seferi organize edecek komutanlardan biri olarak kral tarafından görevlendirilmesidir (Corn. Nep. *Dat.* III. 5). Neticede saray mensupları Datames'i düşürmek için bir komplo da birleşmiş olabilirler (Corn. Nep. *Dat.* V. 2; ayrıca bk. Moysey 1992, 158).

Cornelius Nepos'un bu anlatımında bahsettikleri Datames'in isyanına motivasyon kaynağı olmuş olabilir. Ancak Nepos'tan elde edilen bu bilgi kırıntılarını diğer kaynaklardan elde edilen bilgilerle karşılaştığımızda başka sonuçlara da ulaşabiliriz. Nepos'tan elde edilen bilgileri karşılaştırabilmek için Plutarkhos bize önemli birkaç paragraf sunmaktadır. İlk önemli bilgi satrap isyanlarından yaklaşık yirmi yıl önceki bir olaya değinen Plutarkhos'un *Arakserkses* adlı

---

¹²⁸ Zira ortaya konan bir araştırma (Moysey, 1992: 159) sırf bu konuya dikkat çekmekte ve kaynaklar arasında mantıksal bir sentez yaparak isyanın eksik noktalarını aydınlatmaya çalışmaktadır.

¹²⁹ Krş. Pomp. Trog. *Prolog.* X. Datames'in isyanının MÖ 373 (Diod. XV. 41. 1-44. 4) tarihindeki Mısır'a karşı düzenlenen askeri operasyondan sonra ve MÖ 366 yılının ortalarındaki (Dem. *Rhod.* IX; ayrıca bk. Moysey, 1992: 162, dn. 17) Ariobarzanes'in isyanından önce olduğu kesindir. Pharnabazos'un MÖ 373 seferinden azledilmesi ve yerine Datames'in atanması için geçen süreyi (MÖ yak. 372) ve Aspis'e karşı yürütülen seferi de düşündüğümüzde MÖ 360'ların ilk yıllarına ulaşabiliriz. Adramyteion Kuşatması'ndan sonra ancak Datames'e karşı kralın girişimlerde bulunduğunu bildiğimiz için C. Nepos (*Dat.* VI. 1) metninde Datames'in isyanhazırlığı için geçirdiği kış aylarının MÖ 366 yılından çok önce olmadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen MÖ 367/366 kışı C. Nepos'un kronolojisine uygun düşmektedir (Ayrıca bk. ve krş. Moysey, 1986: 8-14; Briant, 2002: 660).

metninden gelmektedir. C. Nepos'un (*Dat. V. 2*) yaptığı gibi, Pers sarayındaki kıskançlığın muhatabı olarak herhangi bir satrap ismi veya unvanı belirtilmese de Plutarkhos imparatorluk içerisinde sivrilmiş olan yöneticilere karşı kralın bizzat harekete geçtiğini söylemektedir (Plut. *Artaks. XXV. 3. 2*)¹³⁰. Anlatıya bu sefer İkinci Mısır Seferi'nin başarısız olmasından sonra bizzat Pers kralı II. Artakserkses'in komutanlığında Kadusialılara karşı gerçekleştirilmiştir¹³¹. Sefer olumsuz bir şekilde sonuçlandıktan sonra kral askeri kayıplarından sinirlendiğinden ve bağlaşıklarının ihanetinden şüphelendiğinden pek çok önde gelen adamını sırf kızgınlığından ve korkusundan öldürtmüştür (Plut. *Artaks. XXV. 3*). Plutarkhos'un bahsettiği bu seferin İkinci Kadusia Seferi olduğunu biliyoruz. İkinci Kadusia Seferi, Pharnabazos ile Iphikrates'in Mısır'a karşı başarısız olduğu askeri harekâttan sonraya tarihlenir (Plut. *Artaks. XXIV. 1-5*). Bu tarihin Datames'in Pandantes'ten aldığı mektubun tarihiyle yakın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu cezalandırmada şüphesiz II. Artakserkses'in daha önceki tecrübeleri etkili olmuştur. Örneğin daha tahta çıktığı ilk yıllarda kardeşi Genç Kyros'un Küçük Asya'daki geniş yetkilerine¹³² dayanarak isyan etmesi onun krallığının ilerleyen yıllarını önde gelen yöneticilere karşı hep şüpheyle bakmasına neden olmuştur¹³³. Bu durum da krallık içerisinde güçlenen bir yönetici olan Datames'in isyanına neden olabilecek bir tutumdur.

---

¹³⁰ Arakserkses'in gazabına uğrayanlar arasında kimlerin olduğu ne yazık ki belirtilmez ve sadece *ileri gelenler* (τὸς πρώτους) der.

¹³¹ Ayrıca bk. ve krş. Plut. *Artaks. XXV. 3*; Pomp. Trog. *Prolog. X*.

¹³² Genç Kyros'un yetkileri konusunda bk. Ksen. *Hell. I. 4. 3*; *Anab. I. 9. 7*. Ksenophon (*Hell. I. 4. 3*) ayrıca Genç Kyros'un bütün deniz gücünün başına geçmek ve Spartalılarla birlikte Atinalılara karşı savaşmak için Sardeis'e geldiğini belirtir. Diğer taraftan *Anabasis*'te (I. 9. 7) Genç Kyros'un atanmasıyla Anadolu'da yeni bir satraplık düzeninin hedeflendiğine dair bir atıf vardır. Daha önceden üç ayrı satraplık olan Lydia, Büyük Phrygia ve Kapadokia birleştirilmiş ve tek büyük bir satraplık olarak Genç Kyros'un yönetimine bırakılmıştır (Ayrıca bk. Bivar, 1961: 123, dn. 5; Dandamaev, 1989: 266; Briant, 2002: 600).

¹³³ II. Artakserkses'in isyan ihtimaline karşı daima şüpheleri olmuştur. Bu kişilik davranışları Plutarkhos (*Artaks. XVIII. 1*) tarafından ele alınıp kralın "*dengesiz ve güvenilmez*" bir mizaca sahip olduğu sonucu çıkarılmıştır (Krş. Corn. Nep. *Dat. IV. 5. 1*). Eğer Plutarkhos'un çıkarımı doğruysa II. Artakserkses'in böyle bir kişiliğe bürünmesinde imparatorluk içerisinde daha önceden yaşanmış pek çok olay önemli rol oynamıştır. Daha Büyük Kyros döneminde Hellenlerin Ionia'da çıkardığı Paktyas isyanı (Hdt. I. 154-157) ve Ionia İsyanı (Hdt. V. 98-104; ayrıca bk. Evans, 1978: 36 vd.) bir kenara bırakılırsa Akhaimenid ailesi mensuplarının ve Pers kökenlilerin çıkardığı isyanların geçmişi Kambyses dönemine dek uzanır (Ayrıca bk. Sarıkaya, 2014: 47-49). Daha yakınlarda Genç

Pandantes'in mektubunda yazarların doğru olduğunu anladıktan (Corn. Nep. V. 4) sonra Datames krala hizmet etmekten vazgeçmiştir. Cornelius Nepos'un (*Dat.* VI. 1) işaret ettiği üzere Datames MÖ yak. 367-366 kışını isyan için askeri hazırlıklarla geçirmiştir. Ancak bu hazırlıkları açık bir şekilde değil; tıpkı daha önceden Genç Kyros'un yaptığı gibi gizlice yapmıştır¹³⁴. Hazırlıklarını gizlemesinin nedeni elbette halen büyük krala bağlı Pers elitlerinin ve askerlerin tepkisini çekmek istememesiydi. Cornelius Nepos (*Dat.* V. 5) bu noktada Datames'in meseleyi bir onur meselesi olarak ele alıp isyancı bir asi olarak ortaya çıkmaktan çekindiğini de belirtir. Ancak muhtemelen kendi askeri hazırlıklarını tamamlamadan krala ve birliklerine yakalanmak istemediğinden böyle bir yol seçmişti. Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile gizli bir ittifak kurduktan sonra Sinop üzerine sefere çıkmıştır. Diğer taraftan Polyainos'un (*Dat.* XXI. 5) aktarımına bakılacak olursa Sinop Kuşatması sırasında merkezle problemler yaşamaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda daha önceki Paphlagonia Seferi'nden sonra Sinop Kuşatması'nın gerçekleşmesi kralı kuşkulandırsa da isyan edildiğine dair herhangi bir atıf yoktur¹³⁵. Polyainos'un (*strat.* XXI. 2) anlatısı Datames'in Sinoplulara karşı uyguladığı stratejiyi göstermektedir:

“Datames Sinop'a saldırmaya niyet etti; fakat şehrin oldukça güçlü bir donanması vardı ve onun için bir tane bile inşa edebilecek hiç marangozu yoktu. Bu yüzden onlarla bir anlaşmaya vardı ve onların birçok düşmanının olduğu Sestos'u kuşatacağına ve ele geçirip onlara bırakacağına söz verdi. Sinop halkı bu teklife sevindi ve ona ne şekilde isterse girişiminde destek olacaklarını bildirdiler. Datames onlara parasının ve adamlarının bolluğundan fakat ihtiyacı olan şeylerin kuşatma makineleri, koçbaşları, mancınıklar ve siperler olduğundan bahsetti. Bir kuşatmayı yürütebilmek için temel olan bu malzemelerin hiçbirine sahip değildi. Sinop halkı derhal ona istediği tüm inşaatçıları ve marangozlarını gönderdi. Datames bu adamları hem gemi inşasında hem de kuşatma makineleri yapımında çalıştırdı; ve bu sayede Sestos yerine Sinop'a saldıracak bir donanma oluşturdu”.

Kyros'un isyanının -her ne kadar Plutarkhos tarafından böyle bir ima ileri sürülmesine de- II. Artakserkses'in davranışları üzerinde etkili olduğunu düşünebiliriz (Moyses, 1989: 160). Zira sonraki yıllarda Tissaphernes'in, Orontes'in ya da Tiribazos'un görevlerinden II. Artakserkses'in şüpheli yaklaşımıyla azledildiği bilinmektedir.

¹³⁴ Genç Kyros Kral II. Artakserkses'e karşı ordu toplarken (Ksen. *Anab.* I. 5-6) ve ordusuyla doğuya; Babil'e doğru hareket ederken (Ksen. *Anab.* I. 3. 1-2; 21) asıl hedefini askerlerinden gizli tutmuştu. Ancak Euphrates'in kıyısındaki Thapsakos kentine geldiklerinde komutanlarına gerçeği askerlerine açıklamalarını istemişti (Ksen. *Anab.* I. 4. 11).

¹³⁵ Dandamaev (1989: 302) Datames'in MÖ 373 yılından itibaren açıkça kendisini kral olarak tanıttığını söyler. Ancak bu tarihte Kappadokia satrapı halen krala bağlı olarak hâkimiyet süren hatta bizzat kral tarafından Mısır'daki isyanı bastırması için görevlendirilen komutanlardan birisi olarak bilinmektedir.

Polyainos (*strat.* XXI. 5) bir başka paragrafında Datames'in Sinop'u ele geçirmeden kralın geri çekilmesine dair verdiği emirle kuşatmayı kaldırdığını belirtmektedir: “*Sinop'u kuşatırken Datames kraldan derhal kuşatmayı kaldırmasının emredildiği bir mektup aldı... Mektubu okur okumaz krala sadakatini bildirdi ve kraldan özel bir*

Resim 4: Sinop'ta bulunmuş Datames'e ait Hellence "DATA" lejantlı obol

ihvan almış gibi yaparak Sinop'u ele geçirme fırsatını kaçırdı". Ancak Datames'in kentte bastırıldığı sikkelerden Sinop'u ele geçirdiği belgelenmektedir (Head, 1911²: 508; Wroth, 1889: 96, pl. XXI, 17; Babelon, 1910: 415-416; 422).

Her ne kadar Pandantes'in mektubundan sonra Ake'den ayrılmasıyla ve Sinop'u kuşatmasıyla kralın emirleri dışında hareket etmiş olsa da büyük oğlu Sysinas'ın kralı babasının planları hakkında bilgilendirmesine kadar Datames isyanını başarıyla gizlemiştir (Corn. Nep. *Dat.* VII. 1). Zira batıda Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile gizlice ittifak kurduğu Cornelius Nepos tarafından bildirilmektedir (Corn. Nep. *Dat.* V. 5-6; Weiskopf, 1989: 33). Datames bu ittifaktan sonra ise hızla asker toplamaya ve kendisine bağlı kentleri tahkim etmeye; ayrıca birçok kentte kendi destekçilerini yerleştirmeye başlamıştır (Sekunda, 1988: 47).

Muhtemelen Sinop kuşatması sırasında Daskyleion satrapı Ariobarzanes de Adramyteion'da Sardeis satrapı Autophradates tarafından kuşatılmıştır. Ancak kuşatma başarısız olup Autophradates geri çekildi ve kısa bir süre sonra Datames üzerine sefere çıktı. Bununla birlikte anlaşıldığı kadarıyla Adramyteion Kuşatması (MÖ yak. 366) Küçük Asya'da satraplar arasındaki ve onların kralları arasındaki ilişkide bir dönüm noktası oldu. Zira bu kuşatma esnasında Ariobarzanes'in krala karşı isyan ettiği haberi Hellas'a kadar yayılmıştı (Dem. *Rhod.* IX-X). Takip eden süreçte Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in ve Kappadokia satrapı Datames'in kral ile aralarındaki ilişkinin değişime uğramasının bir diğer nedeni MÖ yak. 366 yılında Datames'in büyük oğlu Sysinas'ın babasının yanından kaçıp II. Artakserkses'e Kappadokia satrapının niyetlerini açıklaması kralı geniş çapta tedbir almaya itmiştir. Sysinas'ın muhtemelen babası Datames ile Ariobarzanes arasındaki *gizli anlaşmadan* da kralı haberdar ettiğini düşünebiliriz. Kralın tutumu bu ihbardan sonra iki satrapa karşı da isyancı olarak bakmasıdır. Diğer

tarafından onlara karşı savaşan Küçük Asya'nın iki atanmış yöneticisi; Karia *dynastesi* Mausolos¹³⁶ ve Sardeis satrapı Autophradates bundan sonra büyük kral tarafında yer alarak Küçük Asya'daki Akhaimenid çıkarlarının en önemli destekçileri olmuşlardır.

Adramyteion'da Sardeis satrapı birliklerinin başarısız olup çekilmesinden sonra Kral II. Artakserkses Mnemon, Datames'e karşı düzenlenecek seferin yetkisini Sardeis satrapı Autophradates'e verdi. Ayrıca C. Nepos'tan (Corn. Nep. *Dat.* VII. 1) edindiğimiz bilgiye göre kral, Autophradates'e 20,000 Pers süvarisi; 100,000 *kardakes* (Pers piyadesi); 3000 sapancı; 8000 Kappadokialı¹³⁷; 10,000 Armenialı; 5000 Paphlagonialı; 10,000 Phrygialı; 5000 Lydialı; 3000 Aspendoslu ve Pisidialı; 2000 Kilikialı; 2000 Kaptialı; 3.000 Hellen ücretli askerlerinin meydana getirdiği toplam 171,000 askerden oluşan geniş bir ordu desteği sağlayarak Datames'in isyanını engellemesini emretmiştir (Corn. Nep. *Dat.* VIII. 1)¹³⁸. Kralın bu desteği sağlamasında, hem Datames'in daha önceki başarılarıyla askeri yeteneğini göstermiş olması hem de Küçük Asya'yı kraliyet merkezine bağlayan ana güzergâh üzerinde olması etkili olmuş olmalıdır. C. Nepos'un (*Dat.* VIII. 3-6) belirttiğine göre Autophradates safında savaşa katılanların oranı Datames'in yirmi katıydı. Latin biyografin hesabına göre Datames'in emrindeki ordu mevcudu yaklaşık olarak 9000/8500 askerden oluşmaktadır. Ancak bu sayılar muhtemelen büyük bir abartının ürünüdür. Yine de Autophradates'in Datames'ten daha büyük bir orduyla savaşa girdiği anlaşılmaktadır. Ne var ki bu büyük askeri üstünlük karşısında Datames'in -muhtemele coğrafyayı daha iyi bilmesinden ötürü- tuttuğu konumu savunmuş ve yapılan savaşta Sardeis satrapının birliklerine büyük kayıplar verdirmiştir. Savaş neticesinde Autophradates'in uzlaşma teklifini II. Artakserkses'in de bilgisi dâhilinde olması kaydıyla kabul etmiştir. Böylece Datames, Kappadokia üzerindeki nüfuzunu artırırken; diğer taraftan Sardeis satrapı Autophradates de batıya yönelerek Phrygia'ya geri çekilmiştir (Corn. Nep. *Dat.* VIII. 6).

---

¹³⁶ Bununla birlikte isyanlar esnasında Mausolos'a Spartalı komutan Agesilaos ile daha önceki konuk-dostluk bağından dolayı net olmayan bir politika izlediği şeklinde açıklamalar getirilmiştir. Hatta isyanın ilerleyen dönemlerinde Agesilaos'a para vererek Hellas'a göndermesi de bunu destekleyen bir argüman olarak kullanılmıştır. Ancak Mausolos'un en azından Datames ve Ariobarzanes konusunda Autophradates ile birlikte hareket ettiği pek anlaşılmaktadır (Ayrıca bk. Hornblower, 1982: 174; 2006⁶: 85)

¹³⁷ Autophradates'in birlikleri arasında Kappadokialıların da sayılması, Kappadokia'nın bir kısmının Datames'in kontrolünde olmadığını ima ediyor olabilir.

¹³⁸ C. Nepos'un listesinde olmamakla birlikte bazı araştırmacılar Lykia birliklerinin de Autophradates'in ordusuna Artumpara ve Payava katıldıklarını iddia etmişlerdir (Briant, 2002: 673; Nieswandt, 2016: 461; 470; Bruns-Özgan, 2016: 487).

Autotophradates'in geri çekilmesi Datames'in elini güçlendirmiş görünmektedir. Zira bundan sonra MÖ 362/361 yılındaki II. Artabazos'un saldırısına kadar Datames'in edimleri hakkında antik metinlerde yeterince açıklama yoktur. Ancak bu 3-4 yıllık süreç içerisinde Datames'in askeri operasyonlara devam ettiği anlaşılmaktadır zira Polyainos (*strat.* VII. 21. 3) Kappadokia satrapının isyancı eylemleri arasında Fırat Nehri'ni aşarak krala karşı yürüdüğünü ifade etmektedir:

“Datames, büyük krala karşı savaşmak ve onun topraklarını istila etmek için Fırat nehrini aştı. Büyük kuvvetlerle kral ona karşı yürüyüşe geçti fakat yetersiz erzak tedarikinden dolayı yürüyüşünde oldukça gecikme meydana geldi. Bu sırada Datames birçok adama yiyecek bulma zorunluluğunda olduğundan ona karşı ilerleyen güçlü baskıdan önce aceleyle geri çekilmek mecburiyetindeydi. Nehre ulaşabileceği en yakın noktaya yürüdükten sonra iki taşıyıcıyı birbirine bağladı ve sonra onlara iki tane daha ekledi. Çamura batmasını engellemek için tekerleklerin çemberinin dibine geniş tahtaları çiviledi. Sonra ordusundaki en güçlü adamlarından bazılarını nehri yüzerek geçmelerini emretti ve onların ardından en güçlü atlarından birkaçını gönderdi. İçlerine yerleştirdikleriyle arabalar atlara iplerle bağlandı. En öndeki adamlar ve atlar tarafından ileriye doğru çekilen arabaları adamları nehre soktu. Bu şekilde kayıpsız nehri aştı ve kralın önünden güvenli bir geri çekilmeyi başarabilmek için on günlük yürüyüş mesafesinden ilerledi”.

Polyainos'un anlatısı Datames'i çok daha geniş ölçekli bir isyanla bağdaştırmaktadır. Eğer bu anlatım doğru ise MÖ 401 yılında Kunaksa Muharebesi'yle sonlanan Genç Kyros'un isyanına benzer bir isyan tasavvur etmemiz gerekir. Bununla birlikte MÖ 360'lı yılların ortasına tarihlenen Babil Astronomi Günlükleri içerisindeki bir belgede Pers kralı ve ordusunun Mezopotamya'da isyancılarla çarpıştığı doğrulanmaktadır¹³⁹. Ancak Babil Astronomi Günlükleri'nin isyancılarla ilgili yeterince bilgi vermemesi dolayısıyla Polyainos'un metniyle eşleştirebilmek için yeterince kanıt bulunmamaktadır.

Edimlerini krala ve Sardeis satrapına kabul ettiren Datames muhtemelen birkaç yıl boyunca Kappadokia'yı Pers hakimiyetinden uzaklaştırmıştır. Ancak batıdaki müttefiği Daskyleion satrapının öldürülmesiyle Datames'in de Kappadokia'daki durumu sarsılmıştır. Bunu fırsat bilen kral, Daskyleion satraplığına yeni atanan II. Artabazos'u Datames üzerine yapılacak seferin komutanlığına atamıştır. Diodoros'un metninden anlaşıldığı kadarıyla Datames yakın çevresinde dahi tartışılır konuma gelmiştir. Zira MÖ 362/361 yılında Kappadokia'ya Datames üzerine yürüyen II. Artabazos, Datames'in kayınbabası Mitrobarzanes'i kendi safına çekerek Datames'i bozguna uğratmayı hedeflemiştir (Diod. XV. 91. 1-7). Ancak bu konuda tüm çabasına

---

¹³⁹ Belgenin çevirisi için bk. Kuhrt, 2010: 400-401. Söz konusu belge Van der Spek (1998: 254-255) tarafından Datames isyanıyla ilişkilendirilmiştir.

rağmen başarısız olarak geri çekilmiştir (Ayrıca bk. Sarıkaya, 2019: 307). Her ne kadar Ariobarzanes örneğinde olduğu gibi isyancı satrap ile yandaşlarının arasını bozma siyaseti Datames'te de başarılı olmuş gibi görünse de Kappadokia satrapının askeri yeteneği bir kez daha kral yanlısı satraplara üstün gelmiştir. Muhtemelen bu son başarısızlık sonrasında II. Artakserkses artık Kappadokia satrapı Datames'i kesin bir şekilde ortadan kaldırmanın yollarını aramaya koyulmuş ve Ariobarzanes oğlu Mithradates'e ölü ya da diri Kappadokia satrapını yakalama emrini vermiştir¹⁴⁰. Mithradates, Datames'i savaşı alt edemeyeceğini düşündüğünden olsa gerek bir plan yaptı. Polyainos (*strat.* VII. 29. 1), Mithradates'in *stratagema*'sını şu şekilde anlatır:

Mithradates sanki isyana katılmış gibi davrandı ve Datames'e katılmayı teklif etti. Fakat ihtiyatlı general onun açıklamalarına güvenmeden önce krala karşı [Mithradates'in] düşmanlığının başladığına dair isyanı için birkaç kanıt görmek istedi. Mithradates söylediklerine uygun olarak kırsal bölgeleri yağmalamaya başladı; hisarını yerle bir etti, kendi köylerini yaktı, paraları gasp etti ve halkını yağmaladı. Mithradates krala karşı böylesine kararlı eylemler gerçekleştirdikten sonra iki general silahsız olacakları bir görüşme tertip edilmesi üzerine anlaşular. Fakat Mithradates hançerlerden birkaçını gizlice görüşmeleri için seçilen noktaya sakladı; onları toprak altına gizledi ve onları sakladığı yeri işaretledi. Onlar birlikte yürüdükten ve konuşmalarında önemli bir süre harcadıktan sonra Datames onu bıraktı ve onlar ayrıldı. Fakat Mithradates sol kolunun altına sakladığı hançerlerden birini aceleyle çıkardı ve söylemesi gereken bir şeyi unutmuş gibi yaparak Datames'e geri döndü. Bu yüzden Datames geri döndü ve Mithradates güvenmeye almaları gerektiğini söylediği bir dağa işaret etti. Datames dikkatlice dağa bakarken Mithradates göğsüne hançeri sapladı¹⁴¹.

Datames öldürüldükten sonra Kappadokia satraplığı ikiye ayrılmıştır. Bunlardan Pontos Euksenos kıyılarından olanına *Kappadokia Pontika* (ya da kısaca *Pontos*); iç kısımda kalan bölgeye ise *Asıl Kappadokia/Tauros yakınındaki Kappadokia/Büyük Kappadokia* denilmeye başlanmıştır (Strab. XII. 1. 4). Datames'in yerine muhtemelen Büyük Kappadokia satraplığına oğlu Ariamnes (I) atanmış (Diod. XXXI. 19. 2) ve Küçük Asya'nın hemen hemen tamamı Bü-

---

¹⁴⁰ C. Nepos'a (*Dat.* X. 1) göre Mithradates, kral Artakserkses'in yanına gelerek Datames'i ortadan kaldıracağını söylemiştir. Kral ise Mithradates'e eğer bu işi kotarabilirse istediği şeyi vereceğine dair söz verdi. Mithradates'in isteği muhtemelen Aristoteles'in (*Pol.* 5. 1312a) de belirttiği üzere babasının satraplığıydı.

¹⁴¹ Polyainos'un bu anekdotunun aynısı C. Nepos'un (*Dat.* X) biyografisinde de vardır.

yük İskender tarafından ele geçirilirken -yak. MÖ 330 yılında- Makedonya hâkimiyetine geçmiştir¹⁴². Böylelikle MÖ 361 yılında, hükümlünlüğünün son yıllarında II. Artakserkses Mnemon iki büyük isyancı satrapından kurtulmuş oldu. Ne var ki yak. 10 yıllık çarpışmalar sürecinde Küçük Asya'daki Pers otoritesi son derece zayıflamış ve bunu fırsat bilen diğer satraplar II. Artakserkses'e karşı -kişisel öfkelerinden de kaynaklanan- yeni isyan harekâtına girişmeye başlamışlardır.

2.1.4. Datames'in Kişiliği

“Oldukça hızlı davranıp Artakserkses'in sevgisini kazandı, ancak bir o kadar da kıskançlığını üzerine çekti”. (Corn. Nep. Dat. V. 2)

MÖ IV. yüzyılın Pers kral, komutan ve satrapları arasında edimleriyle son derece ilgi çekici bir karakter olan Datames'in kişiliğine dair ne yazık ki yeterince bilgi yoktur. Antik kaynaklar arasında Datames'in komutanlık yeteneklerini ve stratejilerini inceleyenler bulunmakla birlikte böylesine güçlü bir karakteri yüzeysel olarak dahi ele alan bir metnin bulunmayışı büyük bir eksikliktir. Bu nedenle Kappadokia satrapının kişiliğine dair ancak Cornelius Nepos'un biyografisiyle Polyainos'un stratejilerinin satıraları okunarak birşeyler söylenebilir.

Antik kaynaklarda babasının ve annesinin isimlerinden öte atalarına dair bir bilgi bulunmayışı ailesinin sonradan soylular sınıfına dahil olduğu izlenimi uyandırmaktadır¹⁴³. Büyük bir ihtimalle babası Kamisares'ten itibaren ailesi önemli görevler üstlenmeye başlamıştır. Datames'in kariyerindeki ilerlemeler de bunu doğrular niteliktedir. Zira rüşünü ispat ettiği satraplığının ilk evrelerinde Autophradates'in komutasında gerçekleştirilen seferlere yardımcı olarak katılmaktayken (Corn. Nep. Dat. II. 1) kariyerinin ilerleyen safhalarında imparatorluğun en önemli meseleleriyle uğraşması için görevlendirilmiştir (Corn. Nep. Dat. III. 5). Datames'in kariyerinin ilk evresine dair Cornelius Nepos'un anlatım örgüsünü aşabilecek herhangi bir veriye şu an için sahip olmadığımızdan dolayı, Datames için küçük başarılarıyla tedricen yükselen bir komutan profilini önermekten başka bir yol yoktur. Yirmili yaşlarının başında başlayan ve

---

¹⁴² Aslında isyandan sonra yapılan düzenlemeyle ikiye ayrılan satraplığın kuzeyde Pontos kıyısındaki yarısı İskender'in seferinden etkilenmemiş (Aulock, 1964: 79-80); güneydeki kısmının yöneticisi Mithrobouzanos, Granikos Muharebesi'nde (MÖ 334) ölmesi sonucunda Makedonlara teslim olmuştur (Arr. Anab. I. 16. 3). Ancak Kappadokia'da Makedon hakimiyeti MÖ 323 yılına kadar tam olarak tesis edilememiştir (Bosworth, 2005: 283).

¹⁴³ Konuya ilişkin ayrıca bk. Sekunda, 1988: 38.

kırkly yaşlarının ortalarına kadar devam eden bu kariyer yükselişine Datames'in Pers sarayında aldığı nitelikli eğitimin başat bir temel oluşturduğuna kuşku yoktur¹⁴⁴.

Antik kaynaklarda Datames'e dair birbirinden farklı imgelerin yer aldığı bilinmektedir. Zira C. Nepos'un (*Dat.* XI. 5) biyografisinde kararlı yapısıyla birçok kişiyi etkilediği ancak kimseye ihanet etmediği belirtilmektedir. Gerçektende C. Nepos'un anlatım perspektifinden Datames'in savaşlarda son derece cesur bununla birlikte komplolar konusunda yetersiz olduğunu görürüz. Dahası kendisi de bir komploya kurban giderek bu varsayımı doğrulamaktadır (Corn. Nep. *Dat.* XI. 3-4¹⁴⁵). Buna karşın Polyainos'un (*strat.* VII. 21) metni Datames'in kurduğu çeşitli komplo ve düzenlerin bir seçkisinden oluşmaktadır¹⁴⁶. Dolayısıyla C. Nepos'ta savaşlarda cesaret ve gayret Datames'in karakteristik özelliği olarak öne çıkmaktayken Polyainos'ta bunların yerini kurnazlıkları ve kurduğu komploları almaktadır. Bununla birlikte bu iki farklı karakteristik yapının Datames'in kişiliğinde vücut bulması Kappadokia satrapının başarısının en önemli nedeni olarak söylenebilir.

Diğer taraftan Datames'in kariyerini belirleyen özelliği kurnazlıkları ve komploları değil savaşlarda gösterdiği gayret ve cesaretti. Örneğin Kadusialılarla yapılan savaşta bunları gösterme fırsatı bularak kralın gözüne girmiş ve babasından sonra Kappadokia satraplığı göreviyle ödüllendirilmiştir (Corn. Nep. *Dat.* I. 2). Savaştan sakınmayan komutan diğer taraftan gerekli olduğunda müzakere ve ikna gibi diplomatik yollara da başvuruyordu (Corn. Nep. *Dat.* II. 3-4; VIII. 6).

Datames'in kralın beğenisini kazanarak makam ve mevkisini kuvvetlendirmek istediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira Thuys'un yakalanıp krala teslimi sırasında izledi yol bize bu konuda bazı ip uçları vermektedir. Datames, Thuys'u bir kral gibi giyindirildikten sonra boynuna zincir takıp halkın içinde gezdirmiştir. Bu sırada kendisi de kaba saba elbiseler giyip zafarin en büyük kahramanının kendisi olduğunu ancak yine de kralın sadık bir adamı olduğunu tek bir kelime etmeden mahcup bir eda ile sergilememiştir. Gösteri öylesine teatral bir şekilde gerçekleştirilmişti ki kral beğenisini gizlememiş, Datames'e daha büyük görevler vererek ödüllendirmiştir (Corn. Nep. *Dat.* III. 1-5). Bu anekdotla elde etmek istediği güç hırsının Datames'in karakteristik özelliği olduğu kolaylıkla çıkarılabilir.

---

¹⁴⁴ Zira Kappadokia satraplığına atanmadan evvel Datames sarayda *Ölümsüz Onbinler* ordusuna mensuptu (Corn. Nep. *Dat.* I. 1). Bu ordunun mensuplarının en yüksek düzeyde eğitilmiş askerlerden oluştuğu bilinmektedir. *Ölümsüz Onbinler* için ayrıca bk. Sekunda ve Chew, 1992: 6-7.

¹⁴⁵ Ayrıca bk. ve karşı. Polyain. *strat.* VII. 29. 1.

¹⁴⁶ Datames'in hazırlayıcısı olduğu aldatmacar için ayrıca bk. Polyain. *strat.* VII. 21. 1; 2; 4; 6. Ayrıca bk. ve karşı. Ps. Aristot. *Oikon.* II. 24a [1350b].

Diğer taraftan Datames verdiği söylevlerle adamları üzerinde büyük bir etki yaratmasını bilen bir komutandı. Sadece sözle de değil savaş esnasında gerektiğinde cesurca ordusunun arasına dalarak öfkeli bir şekilde emirler yağdırıyor ve askerlerini eylemleriyle de etkilemeyi başarıyordu. Bunun yanısıra ordusunun önünde elinde kılıcıyla savaşan bir komutan tasavvur etmemiz de muhtemeldir (Polyain. *strat.* VII. 21. 7). Hem iyi bir askeri eğitim geçmişi olması hem de ordusuyla bütünleşebilmesi onları iyi tanımasını; eksikliklerini ve güçlü yönlerini iyi bilmesini sağlamaktaydı (Polyain. *strat.* VII. 21. 2). Ayrıca ordunun sevk ve idaresi konusunda da oldukça hızlı hareket etmeyi başarmıştır. Örneğin Aspis'e karşı yaptığı savaşta öylesine hızlı hareket etmişti ki bu durum kralın dikkatinden kaçmayarak önce övgüye sonra da kıskançlığa neden olmuştur (Corn. Nep. *Dat.* IV. 1-5; V. 1). Ordusunu iyi tanıması farklı coğrafi mekanlara kolayca ayak uydurmasına; ordusunu zorlu coğrafyalarda en az kayıpla savaşmasına da yaramaktaydı. Sardeis satrapı Autophradates'in önderliğinde gerçekleştirilen birleşik kuvvetlerin saldırısı sırasında askeri güç bakımından düşmana göre oldukça zayıf olmasına rağmen ordusunu olabilecek en iyi şekilde konumlandığından dolayı düşmanlarını püskürtmeyi başarmıştır (Corn. Nep. *Dat.* VIII. 4). Diğer taraftan ordusunda teknik yeterliliği yüksek mühendisler de bulundurarak kendisine engel çıkararan coğrafyalarda onların teknik kabiliyetinden faydalanmıştır¹⁴⁷. Dolayısıyla Datames, Pers yüksek elitleri arasına sonradan katılmasına rağmen hırsları sayesinde çok kısa bir süre içerisinde sivrilmeyi başarmıştır. Ancak bu ani yükselişin gerek diğer Pers elitleri gerekse kral nezdinde hoş karşılanmadığı açıktır. Bu yüzden üstlerine ve krala son derece sadakatle bağlı başarılı bir komutanın kariyeri kral tarafından isyan olarak nitelendirilecek eylemler içerisine sürüklenmiştir.

2.2. Ariobarzanes ve İsyanı

Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in Datames ile gizlice ittifak kurarak isyana iştirak ettiği kaynaklardan elde edilen bilgilerle çıkarsanmaktadır¹⁴⁸. Pers imparatorluğunda *dynasteslik* sistemi gereğince MÖ 387 yılında Ariobarzanes babası Pharnabazos'un yerine satrap olarak

---

¹⁴⁷ Örneğin Polyainos'un (*strat.* VII. 21. 3) metninde Euphrates'i aşarken nehir üzerinde geçici bir köprü kurdurduğu bilgisi yer almaktadır. Bu köprünün kurulması için mühendislerinden faydalandığı düşünülebilir.

¹⁴⁸ "Ariobarzanes ile gizlice dostluk kurdu" (= *clam cum Ariobarzanes facit amicitiam* [Corn. Nep. *Dat.* V. 5-6; ayrıca bk. Sekunda 1988, 44; Weiskopf, 1989: 33; Moyses, 1992: 159]). Bununla birlikte Datames ile Ariobarzanes'in birlikte hazırladıkları bir eylem planının olmayışı bu ittifakın gerçekliğine dair tartışma yaratabilir. MÖ 366 ile 362 yılları arasında Datames ile Ariobarzanes'in aynı düşmana (Autophradates) karşı savaş yürütmesi dışında ittifakı savunabileceğimiz başka argüman yoktur. Ancak bu dönemdeki olayların seyri ittifakı doğrular niteliktedir.

atanmış (Kuhrt ve Sancisi-Weerdenburg, 2002: 1802) ve babasının yaklaşık yirmi yıldır satraplık yönetiminde izlediği siyaseti devam ettirmeye gayret etmiştir. Ancak Ariobarzanes'in satrap olarak atandığı MÖ 387 yılıyla gerek isyanlarda rol almasıyla gerekse Hellas'ın iç meselelerine karıştığı MÖ 360'lı yıllara kadar satraplık kariyerinin yaklaşık yirmi yıllık bir zaman dilimi üzerine bilinenler oldukça azdır. Satrap isyanları üzerine son dönemlerde yayımlanmış en önemli eserlerden birinin yazarı olan M. Weiskopf (1989: 31-32) bu aşamada Daskyleion satrapının Akhaimenid çıkarlarına ters düşecek herhangi bir faaliyetinin olup olmadığına yö-

Resim 5: Payava Lahdi'in batı yüzünde oturmuş halde Sardeis Satrapı Autophradates

nelik sorusuyla Ariobarzanes'in isyanına neden olabilecek gelişmelerin bu yirmi yıllık zamanda ortaya çıkmış olabileceğine gönderme yapmaktadır. Ancak ne yazık ki M. Weiskopf da bu karanlık dönem üzerine Pers satraplarının genel görevlerini ve Ariobarzanes'in satraplık sınırlarını korumak maksadıyla yürüttüğü askeri operasyonları yerleştirmekten başka bir şey yapmamıştır (Weiskopf, 1989: 32-33).

II. Artakserkses'in, özellikle satraplığının ilk yıllarında Ariobarzanes'in askeri yeteneklerine yeterince güvenmediği ve gerek Küçük Asya meselelerinde gerekse diğer askeri konularda Daskyleion satrapına görev vermediği bilinmektedir (Sarıkaya, 2018: 298). Zira yak. MÖ 385/384 yılında Kıbrıs'ta isyan eden Salamisli Euagoras'a karşı Sardeis satrapı Tiribazos ile Baktrios soyundan gelen Orontes görevlendirilmiştir; Ariobarzanes ise bu görevlendirme dışında kalmıştır (Diod. XIV, 110. 5; XV, 2 1-3). Aslına bakılırsa Pers kralının Tiribazos ve

Orontes ile olan yakınlığı bu görevlendirmede önemli rol oynamış olabilir. Çünkü her iki satrapın da II. Artakserkses'in kızıyla evli olduğu bilinmektedir¹⁴⁹. Bununla birlikte kralın Ariobarzanes'e karşı açıkça tavır aldığına yönelik kaynaklarda herhangi bir iddia yoktur.

Resim 6: Mausolos'a (MÖ yak. 410-353) ait tetradrahmi

Bununla birlikte antik kaynaklarda her ne kadar bu yönde açık bir iddia olmasa da Polyainos ve Ksenophon'un eserlerinde yer alan bazı değinmeler vasıtasıyla Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile Sardeis satrapı Autophradates arasında Adramyteion (Burhaniye) ve Assos (Behramköy) kentlerinin yönetimi konusunda anlaşmazlık olduğuna dair modern araştırmacıların bazı çıkarımları vardır. Bu görüşe göre Troas Bölgesi'nin güneyinde yer alan bu iki kent Polyainos'da (VII. 26) ve Ksenophon'da (*Ages.* II. 26) Ariobarzanes'in etkinlik alanları içerisinde gösterilmektedir. Ancak bu alan Autophradates'in kendi hâkimiyet bölgesine dâhil olduğunu iddia etmesine son derece uygun bir bölgeydi (Weiskopf, 1989: 41; Demir, 2014: 231). Mysia ve Troas Bölgesi'nin sınırları içerisinde gösterilen bu iki kentin Sardeis ve Daskyleion satraplıklarının tam kesişim noktasında olduğu kesindir (Strab. XIII. 1. 2; 44; 51; 58-59; 61-62; 2. 2). Efsanevi gelenek ve eski Lydia Krallığı dönemlerinde Adramyteion şehrinin Sardeis'te ikamet eden krala bağlı olduğu bilinmekteydi (*FGrHist* 90 F 65)¹⁵⁰. Kentin ismi Kroisos'un kardeşinin ismi Adramytes'den gelmekteydi (Step. Byz. *Ethnika.* s.v. *Adramyteion*)¹⁵¹. Adramyteion ile Assos, Ariobarzanes ve Autophradates'in ilk kez çatıştıkları bölgeler olarak da bu hipotezi destekler görünmektedir. MÖ 366 yılında Ariobarzanes isyanını açık etmeden kısa bir süre önce Adramyteion/Assos'da, Daskyleion satrapı, Sardeis satrapı Autophradates ve Ka-

¹⁴⁹ Orontes için bk. Ksen. Anab. III. 5. 17; 4. 13; Tiribazos için bk. Anab. IV. 4. 3; Diod. XIV. 27. 7; Plut. Artaks. XXVII. 4

¹⁵⁰ Dahası Mermnad hanedanı üyelerinden Alyattes, oğlu Kroisos'u -tıpkı Perslerdeki satrap rolüne benzer şekilde- Adramyteion kenti ve Thebe Ovası'na hükmetmesi için görevlendirmişti (Demir, 2014: 231).

¹⁵¹ Diğer taraftan Sardeis ile Adramyteion kentleri arasında başka bağlantılar da kurulabilir. Her ne kadar iki kent arasında bağlantı kuran epigrafi ve numismatik veri bulunmasa da her ikisinde de benzer kültürler Geç Antik Dönem'e kadar ileri bir tarihte bile kabul görmekteydi. İki kentin yakınlığına dair ayrıca bk. Pedley, 1972: 64 vd; Demir, 2014: 231, dn. 532.

ria dynastes'i Mausolos tarafından oluşturulan bir koalisyon tarafından kuşatılmış; ancak koalisyon başarısız olmuştur¹⁵². Bu sırada Daskyleion satrapı Ariobarzanes, eyalet bölgesindeki yönetimini sağlam temellere dayandırmak için faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu maksatla özellikle eyaletinin batıdaki bölgelerine askeri operasyonlarla müdahale etti ve MÖ yak. 367 yılında Abydos ile Sestos'u tekrar ele geçirerek bölgedeki hâkimiyetini pekiştirdi (Ksen. *Ages.* II. 26; Corn. Nep. *Tim.* I. 3; krş. Isok. XV. 108; 112¹⁵³).

Daskyleion satrapı Ariobarzanesin isyanından çok kısa bir süre önce Pers İmparatorluğu'nun çıkarları doğrultusunda Hellas meselelerine müdahalede bulunduğunu görmekteyiz. Zira MÖ 368 yılında Abydoslu Philiskos'u yanında büyük hediyelerle birlikte Hellas'a göndermiştir (Ksen. *Hell.* VII. 1. 27). Abydoslu Philiskos, Ariobarzanes'in *hyparkosu* olarak Hellenleri derhal barış görüşmeleri için Delphoi'da bir toplantıya davet etti. Ancak Thebailılar ve Spartalıların katıldığı toplantıdan olumlu bir sonuç çıkmadı. Ksenophon'un belirttiğine göre bu durumun nedeni Thebailıların Messene'yi Spartalıları bırakmak istememeleriydi¹⁵⁴. Ardından Philiskos getirdiği para ile kuvvetli bir ordu toplayarak Spartalıların yanında savaşa katılmak için hazırlanmaya başladı (Ksen. *Hell.* VII. 1. 27; Diod. XV. 70. 2; ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 35; Sealey, 1993: 81; Heskell, 1997: 123). İşte bu hamleyi kimi araştırmacılar Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in krala danışmadan Philiskos'u Hellas'a yolladığı şeklinde yorumlayıp bu davranışın merkeze karşı izlenen belirsiz politika nedeniyle bir isyan şeklinde ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar (Sealey, 1993: 81; Hornblower, 2006⁵: 85; Buckler, 2003: 316 vd). Diğer taraftan Diodoros'un (XV. 70. 2) aktarımına göre Philiskos'un gönderilmesinde Kral II. Artakserkses'in bizzat emri söz konusudur. Dolayısıyla Ariobarzanes'in müdahalesinin kralın

---

¹⁵² Ksenophon'da (*Ages.* II. 26) Ariobarzanes'in kuşatıldığı kent Assos'tur. Buna karşın Polyainos'da (*strat.* VII. 26) Adramyteion'dur. Bu kuşatma için ayrıca bk. Hornblower, 1982: 174; Sealey, 1993: 81; Heskell, 1997: 26-27; 79-81. Bununla birlikte Weiskopf (1989: 43) bu kuşatmanın hedefinin satraplık merkezi olmayıp satraplığın çevre kentlerine yönelik olmasından hareketle, Sardeis satrapı Autophradates ile Karia dynastes'i Mausolos'un amaçlarının Ariobarzanes'i ortadan kaldırarak Daskyleion satraplığının tamamını ele geçirmek olmadığını; daha ziyade Daskyleion satraplığının sınır kentlerine saldırarak Ariobarzanes'i kontrol altında tutmayı amaçladıklarını belirtmektedir.

¹⁵³ Ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 34.

¹⁵⁴ MÖ 369 yılında Epameinondas'ın (yak. MÖ 420-362) Peloponnesos'a yaptığı seferin en önemli sonuçlarından biri de Messene'nin bağımsızlığına kavuşması olmuştu. Ksenophon bu konuda herhangi bir şey söylememiştir. Ksenophon'un Epameinondas'a ve Thebai edimlerine bakış açısı için ayrıca bk. Shrimpton, 1971: 312 dn. 14; Cawkwell, 1972: 255 vd.

bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini düşünmemiz gerekmektedir. Ancak II. Artakserkses için Perslerin geleneksel müttefiki Thebai¹⁵⁵ karşısında Sparta'nın desteklenmiş olması -üstüne üstlük MÖ IV. yüzyılın ilk yıllarında Sparta'nın Küçük Asya kıyılarına sefer düzenlemesinin üzerinden çok zaman geçmemişken- pek mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Diodoros ilgili pasajında II. Artakserkses'i bu girişimin müsebbibi olarak gösterirken hata yapmaktaydı.

Philiskos'un girişimleri başarısız olduktan kısa bir süre sonra Küçük Asya'da Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile kraliyet yanlısı Sardeis satrapı Autophradates arasındaki anlaşmazlıklar filen iki satrapın savaşmalarına neden olmuştur. Daskyleion satrapının faaliyetleri konusunda ilk önemli nokta onun isyanının diğerlerine nazaran neredeyse kesin bir biçimde tarihlenmesi ve isyanın işleyişinin diğerlerine nazaran -Hellas ile daha yakından bağlantılı olmasından dolayı- daha iyi bilinmesidir. Demosthenes (*Rhod. IX-X*) *Rhodosluların Özgürlüğü İçin* (söylevin tarihi MÖ yak. 350 [Şentuna, 2001: 9]) isimli söylevinde Ariobarzanes'in isyanına ve ona, Atinalıların gönderdiği yardıma değinir:

Siz, Atinalıların, bir keresinde Ariobarzanes'e yardım etmek için Timotheus'u "kral ilan olan anlaşmayı bozmamak şartı" ile gönderdiğinizi hatırlatacağım. Ariobarzanes'in krala karşı açıkça isyan ettiğini ve Kyprothemis tarafından garnizon kurulan Samos'ta kralın hyparkhosu Tigranes'in olduğunu görünce satrapa yardım etmemeye ancak adayı kuşatmaya ve özgürleştirmeye karar verdi.

Bu pasajda ima edilen birkaç kronolojik olay arasındaki bağlantı isyanın çıkış tarihini belirlememiz için bizim elimizi kolaylaştırmaktadır: 1) Atinalılar, Daskyleion satrapı Ariobarzanes'e yardım etmesi Timotheus'u gönderir; 2) Ariobarzanes isyanı patlak vermiştir; 3) Timotheus'un Samos kuşatması. Diodoros (XVIII. 18. 9) MÖ 322 yılının olaylarını anlatırken 43 yıldan fazladır sürgündeki Samosluların yurtlarına döndüğünden bahseder. Bu anekdot Timotheus'un Samos'u ele geçirdikten sonra Samosluların sürgüne gittikleri tarihin MÖ 365 tarihiyle ilişkili olduğu ima eder. Isokrates ise *Antidosis* (111) isimli konuşmasında Timotheus'un kuşatmasının 10 ay sürdüğünü ifade eder. Dolayısıyla Timotheus'un Atina'dan hareket ettiği ve

---

¹⁵⁵ Thebai ile Persler arasında MÖ V. yüzyıl kadar gerilere dayanan dostluk mevcuttu. Pers seferleri sırasında Thebailıların Perslere yardımı konusunda bk. Hdt. VIII. 50; IX. 17; 40; 67; ayrıca bk. Balcer, 1995, 255; 288. Thebailıların bu yardımlarından ötürü Plataia Savaşı'ndan sonra ortak Hellen birliği tarafından cezalandırılmasına ilişkin bk. Hdt. IX. 86-88; Balcer, 1995: 284. II. Artakserkses döneminde de Thebailılarla müttefiklik bağları mevcuttu. II. Artakserkses Atina'nın ya da Sparta'nın tekrar kuvvetlenmesi olasılığına karşı Thebailıları desteklemekteydi. Ayrıca bk. Roy, 2006⁶: 196-197; 201.

Samos'u kuşattığı tarihi MÖ 366 olarak belirlenebilir¹⁵⁶ ve böylece Ariobarzanes'in isyanının başlangıcı için de bir tarih belirlenmiş olur. Zira Ariobarzanes, Demosthenes'in yukarıdaki pasajında açıkça isyan eden bir satrap olarak betimlenir. Atinalıların Ariobarzanes'in faaliyetleri hakkında bilgilendikleri ve Timotheus'un yardım için komutan olarak seçilme sürecini¹⁵⁷ de hesaba kattığımızda isyanın açıkça başlangıcını muhtemelen MÖ 366 yılının son aylarına koyabiliriz¹⁵⁸.

Daskyleion satrapının, daha sonradan Küçük Asya'da Akhaimenid kontrolünün savunucu rolünü üstlenen Sardeis satrapı Autophradates ile arasındaki problemler hâlihazırda ortadaydı (Weiskopf, 1989: 41-42; Heskell, 1997: 79-81). Ariobarzanes MÖ yak. 367 yılının ortalarında Assos ve Sestos'u ele geçirerek satraplığının batısındaki konumunu sağlamlaştırmıştır (Weiskopf, 1989: 34; Heskell, 1997: 79). Anlaşıldığı kadarıyla iki satraplık arasındaki sınırda bulunan Assos kentinin Ariobarzanes'in eline geçmesi Autophradates'in gözünden kaçmamıştır. Muhtemelen bölgede operasyonlarına son hız devam eden Ariobarzanes'i durdurabilmek için oldukça hızlı harekate başlayan Autophradates aynı yılın son aylarında tarihsel olarak kendi satraplığı sınırları dahilinde olmasını düşünmesi için yeterince kanıtının olduğu Adramyteion kentinde Daskyleion satrapını kuşatma altına almıştır. Küçük Asya'nın en prestijli iki satrapının Adramyteion'da karşılaşması hakkında Polyainos'da (*strat.* VII. 26)¹⁵⁹ çok kısa bir anekdot yer almaktadır:

Ariobarzanes, Adramyteion'da Autophradates tarafından karadan ve denizden kısıtıldı. Düşmanı onu son derece yakından takip ettiği için hem erzak hem de insan sağlama noktasında yetersiz kaldı. Komşu ada Pteleus'daki garnizon komutanına Autophradates ile iletişime geçmesini ve adanın kendisine (Ariobarzanes'e) ihanet etmeye hazır mış gibi davranmasını emretti. Bu tasarıya göre, Autophradates filosuna yelken açmasını ve adanın ele geçirilmesini emretti. Filo uzaktayken, Ariobarzanes, Adramyteion'a yeterli düzeyde erzak ve asker temin etti.

---

¹⁵⁶ Bu tarihleme için Heskell 1997, 26-27; Davies 1969, 329-330.

¹⁵⁷ Komutan seçilme süreci için bk. Aristot. *Ath.* 44. 4.

¹⁵⁸ İsyanın tarihlemesi için bk. Heskell 1997, 94-98.

¹⁵⁹ İlginç olan nokta Polyainos'un metninde Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in isyan ettiğine dair bir atıf yoktur. Bu durum iki satrapın rekabet etmesinin isyancı eylemlerle bağdaştırılmaması gerektiği düşüncesini de destekler görünmektedir. Belki de Polyainos, Ariobarzanes'in Karia dynastesi Mausolos ve Lykia satrapı Aurophradates'e karşı yapılan sonraki çarpışmalarla Adramyttion çarpışmasını ayırmak istemiştir. Bununla birlikte Ksenophon, Ariobarzanes'in kuşatıldığı şehrin Assos olduğunu söyler (*Ksen. Ages.* II. 25-27).

Polyainos bu kuşatmanın kesin neticesini vermese de Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in aldığı yardımla direncinin artacağını düşünen Sardeis satrapının kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış olduğunu düşünebiliriz (Sarıkaya, 2019: 424). Bununla birlikte kralın emriyle Kappadokia üzerine sefere çıkmak için kuşatmayı kaldırmış da olabilir (Corn. Nep. *Dat.* VI. 1). Zira kısa bir süre sonra, Autophradates'i daha önceki edimleriyle Kappadokia'daki konumunu hayli sağlamlaştırmış olan Datames üzerine yürürken görmekteyiz. Her ne kadar Adramyteion Kuşatması, Daskyleion satrapı ile Sardeis satrapının kişisel rekabetinden kaynaklanıyor olsa bile Ariobarzanes'in gerek Küçük Asya'nın kuzey batısındaki *status quo*'yu değiştirmeye çalışması gerekse Datames ile kurduğu *gizli anlaşma*yla isyanın fiilen başlangıç noktasını oluşturmaktadır¹⁶⁰.

Sardeis satrapı Adramyteion Kuşatması'nda ve Datames'e karşı yürütülen askeri operasyonlarda başarısız olsa da kralın gözünden düşmediği anlaşılmaktadır. Zira Kappadokia'dan döndükten sonra Autophradates'in kralın emriyle Daskyleion satraplığını ablukaya alma girişiminde bulunduğunu görmekteyiz. Ancak bu sefer II. Artakserkses, daha önceki çarpışmalarda Autophradates'in yetersiz kaldığını görünce Karia *dynastesi* Mausolos'u da bu seferde deniz birliklerine komuta etmesi için görevlendirdi. Dolayısıyla karadan Autophradates; denizden ise Mausolos, Daskyleion satraplığının hâkimiyet sahasına saldırmak için hazırlıklara başladılar. Sardeis satrapı Autophradates ayrıca Trakya kralı Kotys ile bir ittifak kurduğu anlaşılmaktadır. Mausolos, 100 gemilik bir donanmayla Ariobarzanes'e yardım gelmesini engelleyip aynı zamanda Sardeis satrapına ve Karia *dynastesine* yardım sağlayacak; diğer taraftan Autophradates'in Ariobarzanes'e karşı anlaşmaya vardığı Trakia kralı Kotys, Sestos'u; Autophradates ise Assos'u kuşatacaktı. Ancak ne yazık ki bu ittifak ve çarpışmaları sağlıklı bir şekilde yeniden kurgulamamız için yeterince kanıt yoktur. Sardeis satrapının ya da ona destek sağlayan Karia *dynastesi* Mausolos'un Daskyleion satraplığına karadan yaptıkları bir saldırıya dair kaynaklarda hiçbir atıf yoktur (Weiskopf, 1989: 50). Sadece Atina ve Sparta'nın Daskyleion satrapı Ariobarzanes'e yardımı çerçevesinde bir anlatı kurulabilmektedir.

Muhtemelen MÖ 366 yılının son aylarında¹⁶¹ kara ve denizden kapsamlı bir şekilde abluka altına alınan Daskyleion satrapı Ariobarzanes daha önceki dostluk bağlarına istinaden

---

¹⁶⁰ Weiskopf (1989: 37 vd.), Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in MÖ 366 yılında Sardeis satrapı Autophradates ve Karia *dynastesi* Mausolos tarafından kuşatılana kadar isyancı olmadığını savunmaktadır.

¹⁶¹ Bu tarihlere için ayrıca bk. Hornblower, 1982: 173-174.

Atina ve Sparta'dan yardım istedi (Dem. *Rhod.* IX; Corn. Nep. *Tim.* XIII. 1. 1¹⁶²). Her iki kent de Hellas'da Thebai'e karşı güç kaybetmiş ve anakarada sorunları olmasına rağmen (Roy, 2006⁵: 200 vd); Atinalılar Konon oğlu Timotheos'u (Corn. Nep. *Tim.* I. 3; *IG* II² 108), Spartalılar ise Agesilaos'u (Ksen. *Ages.* II. 26; ayrıca bk. Heskeli, 1996: 96) emirlerine bir ordu vererek gönderdiler. Demosthenes'in (*Rhod.* IX) belirttiğine göre Atinalılar, Timotheos'un Kral Barıı'nı (MÖ 387) tehdit edecek harekâtlara girişmemesini özellikle belirtmişlerdi (Dem. *Rhod.* IX-X¹⁶³). Atinalı Timotheos bu sefer sonucunda beraberindekilere ikamet edecekleri toprağı kazanmayı hedeflemekteydi¹⁶⁴. Diğer taraftan Spartalı Agesilaos ise Daskyleion satrapına sağladığı askeri hizmetin karşılığı olarak para talep etmekteydi. Kuşatma sırasında Mausolos, Sestos'a saldıran Kotys'e denizden askeri destek sağlamak amacıyla kentin önüne demir atmış ancak Spartalı Agesilaos ile Atinalı Timotheos'un Ariobarzanes birlikleriyle birleşmesi sayesinde Masusolos ve Kotys'un saldırıları püskürtülmüştür (Ksen. *Ages.* II. 26; ayrıca bk. Stylianos, 1998: 504; Ruzicka, 2012: 132). C. Nepos'un Timotheos'un biyografisinde (*Tim.* I. 2-3) değindiği ve Kotys'e karşı açılan bu savaştan Atinalı komutan 120 *talanta* ganimet elde etmişti. Ardından Kyzikos kentini kuşatmadan kurtardıktan sonra Ariobarzanes tarafından hizmetlerinden ötürü ödüllendirilmiştir. Bununla birlikte Timotheos'un sonraki faaliyetleri hakkında bilgimiz sınırlıdır. Muhtemelen Khalkidike yarımadasında ve Hellespontos bölgesinde harekâtlarına devam ettiği anlaşılmaktadır¹⁶⁵. Diğer taraftan Spartalı Agesilaos'un Ariobarzanes'in hizmetinde bulduktan sonra Mısır'da Takhos'a askeri hizmetini sunmak için Küçük Asya'dan ayrılmıştır (Ksen. *Ages.* II. 28-31; Corn. Nep. *Ages.* VIII. 2-7; Plut. *Ages.* XXXVII. 1; ayrıca bk. Roy, 2006⁵: 200-201).

---

¹⁶² Ariobarzanes ile Datames'in birlikte hareket ederek geniş bir ordu topladıkları hatta Atina ve Sparta'ya da birlikte elçi göndererek yardım istediklerine yönelik bir görüş vardır (Dandamaev, 1989: 302-303). Ancak antik kaynaklarda ya da epigrafik ve nümismatik belgelerde böyle bir bilgi yoktur.

¹⁶³ Atinalıların Timotheos'un yardımını gizlemelerinin nedenleri için bk. Weiskopf, 1989: 47; Heskeli, 1997: 98-100; Cawkwell, 2005: 188; 298 dn. 9. Atina'nın, sonradan Müttefikler Savaşı (MÖ 357-355) esnasında ortaya çıktığı gibi, Karia *dynastesi* Mausolos'un İkinci Attika Deniz Birliği aleyhine propaganda yürütmesi ve Atina karşıtı kentleri desteklemesinden korktuğuna yönelik daha yeni tartışmalar için ayrıca bk. Rop, 2013: 183 dn. 53.

¹⁶⁴ C. Nepos'un (*Tim.* XIII. 1. 1-3) verdiği bilgiye göre Trakya kralı Kotys'e karşı savaşımdan 120 *talanta* ganimet elde eden Timotheos'a ayrıca -muhtemelen adamlarının ikamet etmesi için- Daskyleion satrapı Ariobarzanes Sestos ve Krithote'yi vermişti.

¹⁶⁵ Timotheos'un faaliyetleri için ayrıca bk. Buckler, 1980: 255-257; Kallet, 1985: 246 dn. 24.

Resim 7: Kilikia Tarsus'tan Pharnabazos'a (MÖ yak. 387-363/362) ait stater

Bu çarpışmadan sonra Kral II. Artakserkses'in Autophradates ile Mausolos'u bu meselenin dışında bırakıp başka çözüm yolları aradığını düşünebiliriz. Zira kaynaklarda Autophradates ile Mausolos'un satrap isyanlarını bastırmak üzere yaptıkları sonraki herhangi bir sefere değinilmemektedir (Weiskopf, 1989: 50). Kral yanlısı iki satrapın isyancı satraplara karşı muvaffakiyet sağlayamaması kuşkusuz bu durumun en büyük nedenidir. Zira Daskyleion satrapının bağlaşıkları tarafından yakalanıp krala teslim edildiğini görmekteyiz. Bunun için II. Artakserkses'in politik – ve belki de askeri- önlemler aldığı açıktır. Yine de Daskyleion satraplığındaki MÖ 366/365 ile MÖ 363/362 yılları arasındaki, Ariobarzanes'in bizzat kendi oğlu tarafından ihanete uğramasıyla sonuçlanan politik değişimi açıklayabilecek veriye ne yazık ki sahip değiliz. Bilinen tek bir nokta vardır: daha önceki bir tarihte Küçük Asya'nın batısına gelen Pharnabazos'un oğlu ve II. Artakserkses'in torunu Artabazos¹⁶⁶ satraplık için mücadele etmeye başlamış; bununla birlikte Ariobarzanes ile etrafındakilerin ilişkileri bozulmuş, hatta satrap bizzat kendi oğlu Mithradates tarafından yakalanarak Susa'ya, Kral II. Artakserkses'e gönderilmiştir (Val. Max. IX. 11 ext. 2; ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 50). Aristoteles'e (*Pol.* 5. 1312a) göre ise Mithradates'in bu eyleminin nedeni babası Ariobarzanes'in satraplık görevi için yetersiz olduğunu düşünmesi ve kendisinin satrap olmak istemesidir. Neticede Ariobarzanes, Susa'ya getirildikten sonra kralın buyruğuyla infaz edildi (Harpok. *lex.* 56). Yerine ise yine Pharnakes soyundan gelen Artabazos (II.) Daskyleion satrapı olarak atanmıştır (Balcer, 1993: 84-85).

Böylece sadece kral II. Artakserkses'e karşı değil büyük oranda Sardeis satrapı Autophradates'e -kısmen Karia *dynastesi* Mausolos'a- karşı Hellespontos'un güneyinde askeri operasyonlar şeklinde başlayan ve anlaşıldığı kadarıyla Atinalılar tarafından desteklenen isyan, muhtemelen yerel güçler tarafından veya Daskyleion satraplığında yaşayan Akhaimenid elitler tarafından desteklenmediğinden ötürü Ariobarzanes'in kendi oğlu tarafından düzenlenen suikast sonucunda öldürülmesiyle son bulmuştur.

¹⁶⁶ Artabazos muhtemelen daha önceden Datames'e karşı yürütülen seferde görev almak üzere Sardeis satrapı Autophradates'in yanında gelmişti. Ayrıca bk. Ruzicka, 2012: 132.

2.3. Limyralı Perikle ve İsyanı

Küçük Asya'nın güney kıyısındaki Lykia, MÖ VI. yüzyılda Pers komutan Harpagos tarafından ele geçirilmesinden (Hdt. I. 171) itibaren -MÖ V. yüzyılın ikinci yarısındaki Attika-Delos Deniz Birliği'ne dahil olmasını¹⁶⁷ çıkartırsak- yaklaşık bir buçuk asır boyunca Pers yanlısı yerel *dynastes*-

Resim 4: Artumpara'ya (MÖ yak. 400-370) ait sikke

ler tarafından yönetilmiştir. Lykia'nın birçok kentinde farklı *dynastes*ler birbirinden bağımsız bir şekilde yönetimde bulunmuşlardır. Bununla birlikte Batı Lykia¹⁶⁸ kentlerinden Ksanthos diğer kentlerle Pers yönetimi arasında bir konumda bulunarak resmi olmasa da fiilen özellikle Batı ve Merkez Lykia bölgelerinin lideri konumundaydı. Zira nümismatik veriler Ksanthos *dynastes*lerinin kullandığı betimlemelerin hem Batı hem de Merkez Lykia'da kullanıldığını kanıtlamaktadır¹⁶⁹. Ancak MÖ IV. yüzyılın başlarından itibaren bu durum değişmeye başlayarak Lykia'da yeni güç odakları ortaya çıktı. Bunların daha öncekilerle yaşadıkları çekişmeler her ne kadar diğer isyancı satraplarla aynı kaygıyı gütmeseler de büyük satrap isyanları içerisinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

MÖ V. yüzyıl boyunca Akhaimenid yanlısı Ksanthos *dynastes*leri Batı ve Merkez Lykia kentleriyle son derece dostane ilişkiler kurmuşlardı. Ancak MÖ V. yüzyıl sonu ile IV. yüzyılın erken döneminde, son Ksanthos *dynastesi* Kherei'nin kuzeni ve halefi olan Erbbina/Arbinas,

¹⁶⁷ Birliğin MÖ 446/445 yılına ait vergi listesi için bk. *ATL* I, 334.

¹⁶⁸ Anlaşıldığı kadarıyla Lykia, iki nehir vadisinin birbirinden ayırdığı üç coğrafi bölgeye ayrılmaktaydı. İlk olarak Ksanthos Nehri Vadisi'nden batıda Telmessos'a kadar Batı Lykia. Bu bölgenin önemli kentleri olarak Ksanthos, Tlos, Pinara ve Telmessos bulunmaktaydı. İkinci olarak Ksanthos kentiyle Limyros Nehri Vadisi arasında Merkez Lykia. Bölgenin en önemli kentleri arasında Phellos, Aperlai, Myra ve Limyra yer almaktaydı. Üçüncü olarak ise Limyros Nehir Vadisi'nden Pamphylia'ya kadar Doğu Lykia. En önemli kentleri arasında Rhodiapolis, Korydalla ve Phaselis bulunmaktaydı. Batı ile Merkez Lykia'nın ayrımı ekonomik temellere dayanmaktadır. Zira her iki bölgede basılan sikkelerde farklı ağırlık standartları kullanılmaktaydı: düşük ağırlık standardı Batı Lykia'da; daha ağır olanı ise Merkez Lykia'da kullanılmaktaydı (Mørholm ve Zahle, 1976: 71-75).

¹⁶⁹ Bununla birlikte Doğu Lykia'nın Ksanthos *dynastes*lerinin etkisi altında olmadığı anlaşılmaktadır (Bryce, 1980: 378).

Ksanthos, Pinara ve Telmessos gibi bazı kentlerle çatışma içerisine girmiştir¹⁷⁰. Bu çatışmanın Batı ve Merkez Lykia'daki kentleri rahatsız ettiği ve güçsüz düşürdüğü anlaşılmaktadır. Zira bu yüzden MÖ yak. 380 yılında Limyra *dynastesi* olarak siyasi kariyerine başlayan Perikle çok kısa bir sürede batıda Telmessos'tan doğuda Phaselis'e kadar tüm Lykia üzerinde halimiyet kurarak Lykia'yı bağımsız bir politik birlik -kısa süreliğine de olsa- haline getirmiştir. Bu bağlamda Küçük Asya'daki Pers çıkarlarının en önemli savunucusu olan Sardeis satrapı Autophrades ile çarpışması kaçınılmazdı. Ayrıca Sardeis satrapının, o sırada Ksanthos *dynastesi* Artumpara ile dostane ilişkileri olduğu bilindiğinden (Briant, 2002: 673) Lykia'da herhangi bir statü değişikliğini onaylaması beklenemezdi.

Bununla birlikte Perikle ile Akhaimenid elitleri arasındaki çatışmanın başka nedenleri de olabilir. Bryce'a (1980: 379 vd.) göre Perikle, MÖ V. yüzyılda yaşamış olan ve Atina'nın altın bir dönem geçirmesini sağlayan ünlü Perikles'i kendisi için rol model almaktaydı. Tıpkı onun Atina'nın tam bağımsızlığını

Resim 5: Limyralı Perikle'ye (MÖ yak. 380-360) ait sikke

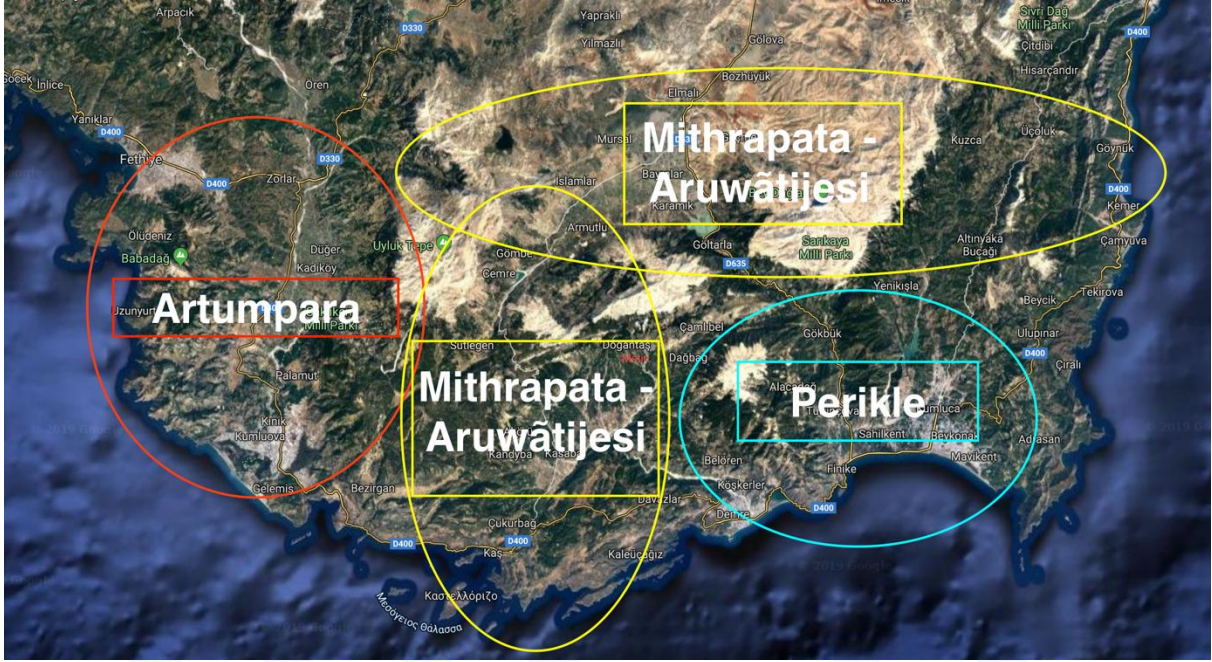
sağladığı gibi Perikle de Lykia halkının Pers boyunduruğundan kurtularak bağımsızlığını kazanması için çaba göstermekteydi. Bununla birlikte Phaselis'i ele geçirmesinden¹⁷¹ dolayı Hellen kolonizasyonu karşıtı olduğu da iddia edilmiştir (Büyükyörük ve Çelik, 2019: 250 dn. 26). Eğer bu öneriler doğru ise Perikle'nin isyanında etnik bir motivasyonun olduğunu da kabul etmemiz gerekir. Bu varsayım Diodoros'un metninde geçen diğer kıyı halklarıyla birlikte isyana kalkan Lykia halkı söylemini doğrular görünmektedir. Bryce (1980: 380) önerisini des-

¹⁷⁰ Bu çatışmaya dair bir yazıt Ksanthos'un güneyindeki Letoon kentinde keşfedilmiştir. *Ey vahşi hayvanların avcısı tanrıça Artemis, Harpagos'un torunu Gergios'un oğlu olarak doğan ve Ksanthos, Telmessos ve Pinara'nın fatihi, en güzel işlerin ününü alan hem görünümü hem ruhu bakımından tüm hayatı boyunca göze çarpan biri olarak Lykia'nın en ünlü kralı Arbinas senin için beni dikti* (= Γέργιος ὄν υἱὸς τοῦ Ἀρπάγου ἐκγεγαῶτος / Ἄρτεμι θηποφόνα, σοὶ μ' ἀνέθηκε, θεά / Ξάνθον καὶ Τελεμησσὸν ὁ πέρσας ἠδὲ Πίναρα / Ἀρβίνας Λυκίων κλεινότατος Βασιλεὺς / ἔργων καλλίστων κλέος ἀράμενος καὶ ἀπάσης / εἶδος καὶ ψυχὴν ἔξοχος ἡλικίας). Yazıt için ayrıca bk. Bousquet, 1975: 143-144.

¹⁷¹ Perikle'nin Phaselis'i ele geçiremediğine dair görüş için bk. Akşit 1967, 120-122.

tekleme için Perikle'ye ait sikke örneklerini bağımsızlık idealinin bir göstergesi olarak yorumlar¹⁷². Ancak antik literatür ve epigrafik belgelerde Perikle'nin böyle bir düşünceye sahip olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Bu görüşten ziyade, Küçük Asya'da Datames'in neden olduğu karışıklıklardan faydalanarak daha önceki Pers yanlısı *dynastes*leri ortadan kaldırması ve Lykia'daki *status quo*'yu değiştirmeye çalışması muhtemelen Perikle ile Sardeis satrapının arasında sorunların yaşanmasına neden olmuş olmalıdır.

Harita 2: MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında Lykia bölgesinde olası siyasi durum

Bu bağlamda harekete geçen Doğu Lykia'nın Limyra kenti *dynastesi* Perikle politik ve askeri etki sahasını batıda Phaselis'ten Arneai, Phellos, Teimiussa ve Zagaba kentleri de dahil olmak üzere Orta Lykia'ya kadar genişletmişti (TL 67 str. 2; TL 83 str. 5–6; Carruba, 1990: 21; Houwink ten Cate, 1961: 12; Zimmermann, 1992: 29). Bu durum Batı Lykia'nın en önemli *dynastes*'i olan Artumpara ile çatışmalara yol açmıştır. Bununla birlikte Perikle sadece Artumpara ile çatışmamış; Artumpara'nın müttefiki konumundaki Aruwâtijesi ve Mithrapata ile de çatışma içerisine girdiği düşünülmektedir¹⁷³. Eğer bu varsayım doğru ise Perikle'nin batıdan, kuzeyden ve kuzey-doğudan kuşatıldığı anlaşılmaktadır. Ancak Perikle, Artumpara'yı tarihi ve

¹⁷² Perikle'ye ait sikkeler için ayrıca bk. Aulock, 1964: no. 4249-4253; Vismara, 2016; 213-214.

¹⁷³ Artumpara, Aruwâtijesi ve Mithrapata'nın ittifakı için bk. Büyükyörük ve Çelik, 2019: 249. Ayrıca Artumpara ve Mithrapata'nın Periklenin yükselişini engellemek için Persler tarafından yönlendirildiğine dair görüşler için bk. Fried, 2004: 150; Şare, 2011: 161 dn. 437.

lokasyonu belirsiz bir savaşla yendikten (TL 104b str. 2–4)¹⁷⁴ ve bu ittifakı dağıttıktan sonra tüm Lykia üzerinde hakimiyet kurmuştur. Diğer taraftan Artumpara, Aruwâtijesi ve Mithrapata, Lykia dışına sürülerek Lykia birliği geçici süreliğine de olsa sağlanmıştır (Kolb, 2016: 45). Bu gücü elde ettikten sonra olsa gerek kral ünvanı alarak Pers kralının otoritesine karşı isyan girişiminde bulunmuştur¹⁷⁵. Ancak Perikle isyanının kronolojisi ve kime karşı olduğu (Kral II. Artakserkses’e mi yoksa Sardeis satrapı Autophradates’e mi) üzerine araştırmacılar arasında çeşitli tartışmalar vardır. Numismatik veriler Perikle’nin düşmanı Artumpara’nın MÖ yak. 370 yılında Side’de sikke darb ettirdiğini kanıtlamaktadır (Atlan, 1958: 89-95; Mørholm, 1964: 73; Houwink ien Cate, 1961: 10 dn. 1). Eğer bu tarihlendirme doğru ise o halde Perikle’nin büyük satrap isyanlarının ilk zamanlarından itibaren isyana iştirak ettiği kanıtlanmış olacaktır. Zira öneriye göre Artumpara, Sardeis satrapı Autophradates’in emriyle, Perikle ile çatışması başlamadan evvel Pamphylia’ya gönderilmiş ve Datames’e karşı yürütülecek harekate katılmıştır. Pamphylia Bölgesi’nde askerlerine para dağıtmak için bu sikkeleri darb ettirmiştir. Harekât başarısız olup geri döndüğünde ise Perikle ile savaşmış ve kaybetmiştir. Bu hipoteze göre Lykia birlikleri de Datames’e karşı yürütülecek askeri operasyonlarda kullanılmak üzere Autophradates’in birliklerine katılmış görünmektedir¹⁷⁶. Ancak C. Nepos’a (*Dat.* VIII. 2) göre Datames’e karşı yürütülen sefere Lykialılar iştirak etmemişlerdir. Bununla birlikte Perikle’nin diğer isyancı satraplarla bağlantı kurduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur. Eğer Autophradates’in Lykia üzerindeki etkinliğine dair daha fazla ayrıntıyı bilseydik Perikle’nin isyanı üzerine de daha fazla şey söyleyebilirdik. Zira Briant’ın (2002: 673) iddia ettiği gibi Artumpara’dan ya da B. Özgan’ın iddia ettiği gibi Payava’dan Datames isyanına karşı askeri yardım talep ettiyse muhtemelen Perikle’den de benzer bir talebi olmuştur. Ancak Perikle’nin Autophradates’in bu talebini geri çevirdiğini ve kısa bir süre sonra kendisinin tüm Lykia’nın hakimiyetini ele geçirerek Perslere karşı isyan ettiğini düşünebiliriz. Yine de Perikle’nin II. Artakserkses’e mi yoksa Sardeis satrapına karşı mı isyan ettiğini anlamak zordur. Bu yüzden Perikle’nin isyanı diğer

---

¹⁷⁴ *Perikle : tebeta : artumpara : se mparahe : telēzījē* (= Perikle, Artumpara ve mparahe’nin ordusunu yendiği zaman). Metin için bk. Childs, 1981: 64 dn. 44; Rix, 2015: 215 dn. 417; Bryce, 1986: 111 dn. 28.

¹⁷⁵ Περικλής Λυκίας β[ασιλεύων]. Yazıt için bk. Wörrle, 1991: 203-217 no 1; ayrıca bk. *FHG I Teop. Philipp.* F 111 (= Phot. *Bib.* 176).

¹⁷⁶ *Communis opinio doctorum* olmamakla birlikte Payava Lahti üzerine yapılan çeşitli yorumlarda, lahtin sahibinin Sardeis satrapına isyanlar esnasında yardım ettiği iddia edilmektedir (Nieswandt, 2016: 461; 470; Bruns-Özgan, 2016: 487).

satrap isyanlarından ayrılmaktadır. İsyân başladıktan kısa bir süre sonra bastırılır ve Karia dynastes'i Mausolos'un Lykia'ya hâkim olarak yerel dynasteslik uygulamasının Lykia'da son bulunduğu söylenebilir (Bryce, 1980: 381).

2.4. Orontes ve İsyânı

İsyân faaliyetlerini kabaca -muhtemelen Ephoros'tan alıntı yaparak (Osborne, 1973: 537)- özetleyen Diodoros (XV. 90. 1-4), isyancıların en önemlilerinin bir kaydını sunduktan sonra pek çok önemli detaya değinmeden ve isyanların ilerleyişini doğru bir şekilde değerlendirmeden, sadece isyanların başlangıç ve bitişleri üzerinde durmaktadır. Buna göre Orontes isyancıların lideri olduktan sonra askerler için para toplar; ancak sonrasında büyük bir ödül elde etmek için takipçilerine ihanet ederek kralla tekrar anlaşma sağlar; böylece isyan son bulur. Diodoros'un çizdiği bu Orontes portresi birçok açıdan eksik olduğu gibi satrapın/hyparkhosun isyanının nedenlerini açıklamaktan da uzaktır.

Antik kaynakların Orontes'in yaşamının ayrıntıları konusundaki suskunluğu onun isyanına neden olabilecek verilerin ortaya çıkarılması önündeki en büyük engeldir¹⁷⁷. Bununla Birlikte Orontes'in, II. Artakserkses'in *ophthalmos*'u (kralın gözcüsü) görevindeki Baktrialı Astasyras'ın oğlu olduğu Pergamon Kroniği (*OGIS* 264) ile kanıtlanmaktadır. Kunaksa Muharebesi'nde (MÖ 401) Genç Kyros'un öldürülmesi ve isyanın başarısız olmasından sonra II. Artakserkses'in emrine girdiği kesindir. Dahası II. Artakserkses de onu kızı Rhodogune ile evlendirerek doğu Armenia'ya satrap olarak atamıştır¹⁷⁸. Orontes bu görevi icra ederken MÖ 385/384 yılındaki Kıbrıs Seferi'ne Sardeis satrapı Tiribazos'un yanında eş-komutan olarak atanmıştır¹⁷⁹.

---

¹⁷⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Stylianou, 1998: 155; Binder, 2008: 216 vd. Osborne, 1973: 520.

¹⁷⁸ Orontes'in Doğu Armania satraplığı tartışma konusudur. Kariyerinin erken aşamasındaki bu görev tanımını Ksenophon'un *Anabasis*'inde (III. 5. 17) açık bir şekilde belirtilir. Ayrıca ilerleyen kısımlarda (*Anab.* IV. 4. 4) Tiribazos'un Batı Armenia'da satraplık (*hyparkhos*) görevini icra ettiğini söyler. Ancak Diodoros (XIV. 27. 7) Armenia'dan müstakil bir satraplık olarak bahsederek Tiribazos'un burada tek başına satraplık yaptığına değinir. Plut. *Artaks.* XXVII. 4; Ksen. *Anab.* II. 4. 8; III. 5. 17; ayrıca bk. Osborne, 1973: 522; Sarıkaya, 2018: 298.

¹⁷⁹ Tiribazos 300 gemilik donanmanın, Orontes ise temelini Hellen paralı askerlerinin oluşturduğu ve Klikia'da toplanan güçlü kara birliklerinin başına geçmişti (Diod. XV. 2. 1-2; ayrıca bk. Dandamaev, 1989: 297).

Ancak takip eden süreçte Orontes'in Tiribazos'u kıskanması¹⁸⁰ ve krala yazdığı mektupta Tiribazos'u seferi kasıtlı olarak uzatmakla ve Euagoras ile elçiler vasıtasıyla gizlice iletişim kurmakla suçlaması üzerine Sardeis satrapının görevinden azledilmesine neden oldu¹⁸¹. Orontes, Tiribazos'u tutuklayıp krala gönderse de birkaç yıl sonra yapılan mahkemede Tiribazos aklanmış¹⁸² ve daha öncesinde de Orontes, Kıbrıs Seferi'ni kraliyet çıkarları çerçevesinde sonuçlandırmada oldukça başarısız olmuştur¹⁸³.

---

¹⁸⁰ Tiribazos ile Orontes arasındaki çekişmenin temelleri daha önceye dayanıyor olabilir. Aslında her ikisinin de Kıbrıs seferinin komutanları olarak atanmadan önce Armenia'da Doğu ve Batı satraplarıyken birbirlerini tanıyorlardı. Hâlihazırda ikisi de kral ile iyi ilişkiler kurmuştu; Orontes kralın damadı, Tiribazos ise Ksenophon'un ifadesiyle "kralın dostuydu" (*βασιλεῖ φίλος*) (Orontes için bk. Ksen. *Anab.* II. 4. 8; III. 4. 13; Diod. XV. 2. 1; Tiribazos için bk. Ksen. *Anab.* IV. 4. 4; krş. Diod. XV. 2. 1). Armenia'daki satraplığı süresince Orontes sessiz kalmıştı. Ancak Tiribazos'un kariyeri kayda değer bir ilerleme kaydetmişti. Tissaphernes'in ölümünden kısa bir süre sonra (MÖ 395) -Ksenophon tarafından komutan olarak ifade edilse de- Küçük Asya'nın batısında Tissaphernes'in komumuna erişmiş görünür (Ksen. *Hell.* IV. 8. 12; krş. Diod. XIV. 85. 4). Ancak görev süresi oldukça kısa oldu. Zira kralın onayı olmadan, o dönemde Küçük Asya'ya yaptıkları seferlerle Perslerin düşmanı olan Spartalılar lehine politikalar yürütmekteydi. Tahmin edileceği gibi kral Tiribazos'un faaliyetlerinden memnun olmadı ve Sparta'ya karşı Atinalıları destekleme stratejisine devam etmek için Struthas, Atina'ya gönderilerek diplomatik ilişkiler yeniden güçlendirilmeye çalışıldı (Ksen. *Hell.* IV. 8. 12; krş. Diod. XIV. 99. 1). Takip eden süreçte Sardeis satraplığına Autophradates atandı. Ayrıca bk. Osborne, 1973: 524.

¹⁸¹ Diodoros'un (XV. 8. 3-4) anlatısında Orontes'in Tiribazos'a yönelik diğer suçlamaları; Lakedaemonlularla gizlice ittifak görüşmelerinde bulunması, hazırlandığı isyan için Delphoi kâhinine danışması ve en önemlisi askerlerini yoğun iltifatlarla ve hediyelerle kendisine bağlamak istemesiydi.

¹⁸² Diodoros'a (XV. 8. 5) göre Orontes'in mektubunu okuyan kral suçlamalara inanarak Orontes'ten Tiribazos'u tutuklatıp kendisine göndermesini emretti. Tiribazos krala getirildiğinde hakkında karara varabilmek için bir duruşma yapılmasına karar verildi ve mahkeme gününe kadar Tiribazos'un tutuklu kalmasına karar verildi. Ancak Kadusialılara karşı savaş başlayınca mahkeme ertelendi. Plutarkhos (*Artaks.* XXIV. 2-5) ise II. Artakserkses'in Tiribazos'u Kadusialılarla savaşında yanında götürdüğünü ve Tiribazos'un sefer esnasındaki etkili diplomatik beceresini söyler (Ayrıca bk. Briant, 2002: 321). Kadusialılarla savaştan önce veya sonra, neticede Tiribazos aklanmış ve II. Artakserkses'in yakın adamlarında biri olmaya devam etmiştir.

¹⁸³ Diodoros'un (XV. 9. 1) anlatısına göre Orontes, Kıbrıs seferini ilk olarak başarıyla yürütmüştü. Ancak Euagoras'ın kuşatmaya karşı cesurca direndiğini görünce ve Pers askerlerinin Tiribazos'un tutuklanmasına öfkelenmelerini fark edince Euagoras'a elçi göndererek Tiribazos'un daha önceden denediği gibi barış şartlarını değerlendirdi. Neticede, Salamis'in Euagoras'ın elinde kalması; krala her yıl düzenli haraç ödemesi ve kralın emirlerine itaat etmesi şeklinde bir anlaşma üzerinde mutabık kalındı.

Neticede Orontes, yürüttüğü Armenia satraplığı görevinden alınıp Daskyleion eyaletinin alt satraplık bölgesi olan Mysia'ya hyparkhos/satrapes¹⁸⁴ olarak atanmak suretiyle rütbesi indirilmiş ve Pers kralının dost listesinden çıkarılmıştır (Diod. XV. 11; Plut. *Artaks.* XXIV. 2; ayrıca bk. Troxell, 1981: 27 vd.; Dandamaev, 1989: 298; Briant, 2002: 321). Bu tarihten itibaren antik kaynaklar, satrap isyanlarına kadarki süreçte Orontes'in kariyeri konusunda sessizleşirler.

Yaklaşık yirmi yıllık bu süreçten sonra Orontes, Diodoros'ta (XV. 90. 3) birdenbire isyancı satrapların bir elebaşı olarak ortaya çıkar (Ayrıca bk. Pomp. Trog. *Prolog.* X). Burada üzerinde durulması gereken konu Orontes'in Mysia'ya alt satrap olarak atanmasıyla isyancı bir satrap olarak ortaya çıkması arasında kalan sürede Orontes'i isyana teşvik edebilecek ne gibi gelişmelerin meydana geldiğidir. Eş-komutanı hakkında yaptığı suçlamanın saray mahkemesince asılsız çıkarılmasının ardından cezalandırılması kuşkusuz Orontes'in krala karşı öfkesini uyandıran başat faktörlerden biri olsa gerektir¹⁸⁵. Orontes'in kraldan intikam almak için uygun anı beklemesi olasıdır. İsyan etmeden önce Anadolu'daki karmaşayı izlemiş ve kralın Datames ile Ariobarzanes karşısında yaşadığı zorluğu kendisi açısından değerlendirmiş olabilir. Üstüne üstlük bu sırada kral yaşlı ve güçsüzdü (Plut. *Artaks.* XXVI. 1; XXX. 4). Kraliyet ailesi bir sonraki kralın kim olacağına yönelik tartışmalarla parçalanmıştı (Plut. *Artaks.* XXVI-XXX). Kraliyet merkezinin güçsüzlüğü daha önceki isyanlarda da en önemli faktördü¹⁸⁶. Yine de intikam duygusunun ve merkezi otoritenin zayıflığının Orontes'in isyanı için temel unsur olarak savunulup savunulamayacağı veri eksikliğinden dolayı spekülasyona açıktır.

---

¹⁸⁴ Orontes'in batıya atanması ve satraplık/hyparkhosluk mevkisinin tevdi edilmesi tartışma konusudur. M. J. Osborne (1975: 293-298) Mysia satraplığının mevcudiyetini tartıştığı makalesinde Orontes'in Diodoros'un (XV. 91. 1) metnindeki önemli rolünden dolayı *hyparkhos* olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaktadır.

¹⁸⁵ Orontes'in bu cezalandırmanın öfkesiyle hareket etmesine yönelik iddia için bk. Moysey, 1989: 163.

¹⁸⁶ MÖ 520'li yılların sonundaki Bardiya (Smerdis/Tanyoksarkes) isyanında (Hdt. III. 30; 66-67; *DB col.* I. 10-11 [Kent, 1953: 119-120 *col.* I. 1.26-35] ya da MÖ 420'lerde II. Dareios tahta çıkarken Suriye'deki kardeşi Arsites isyanında (Lewis, 1977: 79-80; Dandamaev, 1989: 259) kraliyet merkezinin içerisinde bulunduğu karmaşa en önemli faktörlerdi.

Resim 10: Orontes'e ait altın sikke

Kıbrıs Seferi'nin ardından Doğu Ar-
menia satraplığından alınıp Daskyleion sat-
raplığına bağlı Mysia'ya (Weiskopf, 1989:
72) satrap yardımcısı (*hyparkhos*) olarak ata-
nan Orontes'in Kappadokia satrapı Datames
ve Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in is-
yanlarına yaklaşımı da bilinmezliğini koru-

maktadır¹⁸⁷. Her iki isyancı satrap ile herhangi bir iş birliğine girdiğine dair kanıt olmadığı gibi *Pergamon Kroniği* (OGIS 264), Orontes'in II. Artakserkses'in yaşamının sonlarına dek krala bağlılığını sürdürdüğüne dair ipuçları vermektedir. Buna karşın Diodoros'un (XV. 91. 1) satrap isyanlarını anlattığı kurgusunda ilk olarak isyancılar Orontes'i liderleri olarak seçerler. Böylelikle Diodoros, Orontes'in isyanını Kappadokia satrapı Datames'in ve Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in isyanından önceye koymuş olur. Oysaki Datames ve Ariobarzanes'in çok daha önceden isyan ettikleri bilinmektedir (Pomp. Trog. *Prolog*. X; Cor. Nep. *Dat*. V. 6). Muhtemelen, Diodoros bu konuda hata yapmıştır (Osborne, 1973: 538 vd.). Dolayısıyla Orontes'in daha önceki isyan hareketlerini izlemiş ve uygun anı yakalamak için beklemiş ardından krallığın merkezindeki ve Küçük Asya'nın içerisinde bulunduğu karmaşadan kendi çıkarları doğrultusunda faydalanmaya çalıştığını düşünmemiz için elimizde yeterince kanıt mevcuttur.

Diğer taraftan Diodoros'un (XV. 90. 1) metninde Orontes'in isyancılar tarafından lider olarak seçilmesi bu isyanın Küçük Asya halkları tarafından da desteklendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum MÖ 499 yılındaki Ionia Ayaklanması'na benzer; isyanın oldukça geniş coğrafyaya yayıldığı bir kurgu düşünmemize neden olmaktadır. Zira Sicilyalı tarihçi isyanın coğrafyası hakkında "*Asya'nın kıyı halkları Perslere karşı isyan etti*" diyerek geniş bir halk kitlesi tarafından desteklenen bir isyan düşüncesini temellendirmektedir. Dahası isyanın hem toplumsal bir dejenerasyondan hem de liderinin ihtirasından beslendiğini göstermektedir. Ancak ne diğer antik kaynaklarda ne de epigrafik ve arkeolojik bulgularda Diodoros'un "*isyancı halkları*" söylemini destekleyecek -Datames ve Ariobarzanes isyanları sırasında Küçük Asya halkının istikrarsızlıktan bıkmış olduğundan isyana kalkışabileceğini saymazsak eğer- bir olgu yoktur (Hornblower, 2006⁵: 86). Muhtemelen Diodoros'un "*isyancı halkları*" satrapların isyan hazırlığı olarak topladıkları ve Küçük Asya'daki Hellen kentlerinden aldıkları da dahil tüm paralı askerlere denk gelmektedir.

¹⁸⁷ Mysia satrapı/hyparkhosu Orontes'in Datames ve özellikle Ariobarzanes isyanlarında Sardeis satrapı Autophrades'e yardımda bulunduğu dair iddia için ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 85-86.

Orontes konusunda tartışmaya açık bir diğer konu da Ariobarzanes'ten sonra Daskyleion satraplığını elde eden II. Artabazos ile arasındaki ilişkidir. II. Artabazos bilindiği gibi isyancı satraplardan birisi olarak sayılır (Diod. XV. 90. 2-3). Antik kaynaklarda II. Artabazos ile Orontes'in ortak bir strateji çerçevesinde hareket ettiklerine ve iş birliğinde bulduklarına dair açık bir ibareye rastlanmamakla birlikte modern yazarlar, Daskyleion satrapı II. Artabazos'un tutuklanmasının nedenini Orontes'le bağlaşıklık kurmasına bağlarlar (Weiskopf, 1989: 90; Ruzicka, 2012: 140). Zira muhtemelen Orontes'in krala karşı ayaklanmasıyla Autophradates'in Daskyleion satrapı II. Artabazos'u tutuklaması aynı zamanda gerçekleşmiş olmalıdır (Sarıkaya, 2018: 310). Dolayısıyla Orontes'in isyanı sırasında II. Artabazos'un tutuklanması Daskyleion satrapının sonrasında III. Artakserkses'e başkaldırmasının nedeni olarak sunulmaya çalışılır. Ne var ki II. Artabazos ile Orontes arasındaki ilişkiyi aydınlayabilecek veriye sahip değiliz. Dahası II. Artabazos'un da satraplığının ilk yıllarında tıpkı Orontes gibi Pers kralının direktifleriyle hareket ettiği ve Datames'e karşı operasyonlar yaptığı bilinmektedir¹⁸⁸.

Diodoros'un (XV. 91. 1) verdiği bilgiye göre Orontes Küçük Asya'daki isyancıların lideri olarak seçilmiş ve ücretli asker ihtiyacını karşılamak için bağlaşıklarından para toplamıştır. Ancak ne yazık ki Orontes'in askeri faaliyetleri hakkında bu noktadan sonra hiç bir bilgi sunulmamaktadır. Bu yüzden isyanın gelişim aşamaları ve -eğer varsa- askeri operasyonlar üzerine birbirini tamamlayan çok az bilgi vardır (Ayrıca bk. Osborne, 1973: 537 vdd.).

MÖ yak. 360 yılında Sardeis satrapı Autophradates'in II. Artabazos'u tutukladığı sırada Orontes'in isyanını açıkça başlamıştır (Sarıkaya, 2019: 429). Polyainos'tan (*strat.* VII. 14. 2-4) öğrendiğimiz kadarıyla Orontes'in ilk hedefi Sardeis satraplığıydı. Bu bağlamda Tmolos Dağı'nda tahkimli bir mevki tutarak buraya asker takviye etti. Büyük ihtimalle düşmanı hazırlıksız yakalamak amacıyla gece saatlerinde Sardeis'e saldırarak kentin civarındaki kırsal yerleşimleri yağmalayıp aynı zamanda düşmanın erzakını ele geçirdi. Bu yağmaya karşı koymaya kalkışan Autophradates birliklerine Sardeis civarında saldırdı¹⁸⁹. Bir süvari manevrasıyla düşman birliklerini dağıtarak önemli bir zafer elde etti (Polyain. *strat.* VII. 6).

Bu çarpışmanın ardından Orontes ile Autophradates Kyme'de yeniden karşı karşıya geldi. Orontes'in emrinde 10.000 Hellen paralı askeri vardı; diğer taraftan Autophradates ise

---

¹⁸⁸ Muhtemelen Datames, MÖ 361 kışında Ariobarzanes'in oğlu Mithradates tarafından öldürülmeden önceki yaz aylarında Kappadokia'yı işgal eden II. Artabazos'u ve birliklerini bozguna uğratmıştı (Diod. XV. 91. 2-5).

¹⁸⁹ S. Ruzicka (2012, 140) Orontes'in bu harekâtını MÖ 360'ların ortalarına yerleştirmektedir. Bu tarihlerde Mysia'nın Daskyleion satraplığına bağlı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Orontes'in operasyonlarının Daskyleion satrapı tarafından desteklendiğini savunmaktadır. Orontes'in askeri operasyonları için ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 80-81.

yine 10.000 süvarisiyle bu savaşa girmişti. Sardeis satrapının süvari birliklerine karşı koymanın zorluğunu anlayan Orontes'in muharebe alanındaki *strategeması* piyadelerinin saflarını sıklaştırmak ve mevkillerini kaybetmemelerini sağlamaktı. Olası bir bozgunu önlemek için askerler önceden uyarıldı. Gerçekleşen savaşta Orontes birlikleri yine zafer elde etti. Bundan sonra Sardeis satrapı Autophradates, Orontes'in mütteliklerinin yardıma gelmelerini engellemek için çaba sarf etmiştir. Diğer taraftan Orontes ise Hellen paralı askerlerinin kendisine yardıma geleceğine dair bir söylenti çıkararak Autophradates'in geri çekilmesini sağlamıştır (Polyain. *strat.* VII. 14. 4; ayrıca bk. Weiskopf, 1989: 81; Ruzicka, 2012: 140).

Diodoros'un ve Polyainos'un metinleri dışında Orontes'in isyanıyla ilgili en ilginç bilgilerden birisini Pompeius Trogus'tan (*Prolog. X*) elde etmekteyiz. Iustinus'un özetiyle günümüze kalan eserde Orontes, Syria'da cezalandırılmıştır. Bu aktarım Orontes'in isyanının coğrafi uzamı hakkındaki imasından dolayı araştırmacılar tarafından dikkatle ele alınmıştır (Osborne, 1973: 537). Eğer Pompeius Trogus'un aktarımı doğru ise o zaman Orontes'in tıpkı MÖ 401 yılında Genç Kyros'un yaptığı gibi doğuya, krala karşı yürüyüşünden söz etmemiz gerekir¹⁹⁰. Bu çok geniş çaplı bir isyan harekâtı tasavvur etmemiz anlamına gelmektedir. Küçük Asya'nın batısındaki Mysia'dan Syria'ya gitmek çok daha büyük askeri ve lojistik ihtiyaçlar gerektirmekteydi. Dahası Orontes'in isyanının cezalandırma ile bitmesi Diodoros'un metni ile kesin bir uyuşmazlık içerisindedir. Dolayısıyla Orontes'in doğu seferi kurgusu şu an için yeterince kanıt olmadığından dolayı gerçeklikten uzak görünmektedir¹⁹¹.

II. Artakserkses'in ilerleyen yaşı Orontes isyanı konusunda -daha önceki isyanları da göz önünde bulundurarak- kralı farklı bir strateji izlemeye yöneltmiş gözükmektedir. Zira Pers kralı daha önceki Datames ve Ariobarzanes isyanlarında satrapların ortadan kaldırılması çerçevesinde bir strateji izlerken bu sefer anlaşma yoluna giderek Mysia satrapı/hyparkhosu Orontes'e elçi göndererek Akhaimenid yönetimine sadık satraplara saldırmaması ve isyanı önlemesi yönünde anlaşmıştır. Diğer taraftan bu duruma muhtemelen Küçük Asya'daki ve diğer eyalet bölgelerindeki uzun süreli istikrarsızlığın da büyük etkisi olmuştur. Çünkü yaşlı kralın yaşamının son zamanlarında yorgunluğundan dolayı, oğlu Ariaspes'i intihara sürükleyenleri aramaktan vazgeçmesinde olduğu gibi artık eski azametinde olmadığı Plutarkhos'un biyografisinde (*Artaks. XXX. 4-5*) belirtilmektedir. Ardından Orontes kralın buyruklarını uygulayarak isyana

---

¹⁹⁰ Orontes'in metninde ayrıca Daskyleion satrapı Ariobarzanes'in de ismi geçmektedir. Ancak Ariobarzanes'in MÖ yak. 362 oğlu Mithradates tarafından yakalanarak Susa'ya götürüldüğü bilinmektedir. Benzer bir iddia Kapadokia satrapı Datames için de geçerlidir. Konu hakkındaki tartışmalar için bk. Van der Spek, 1998: 254-255.

¹⁹¹ Konu hakkında ayrıca bk. Osborne, 1973: 540; Briant, 2002: 664.

son vermiş ve kendisiyle birlikte isyan edenleri, krala teslim etmiştir (Diod. XV. 91. 1). Elbette isyanı sonlandırırken Orontes'in de kraldan birtakım beklentileri vardı; bunlar sadece Mysia hâkimiyetini sürdürmek ve daha başka büyük hediyeler değil, aynı zamanda MÖ 407 yılında Kyros'un kral II. Dareios'tan edindiği gibi, bütün kıyı bölgeleri üzerinde söz sahibi olabilecek bir yetki talep etmekteydi (Honblower, 2006⁵: 86). Ancak kralın böyle bir yetkilendirme yaptığına yönelik herhangi bir atıf kaynaklarımızda mevcut değildir. Diğer taraftan Pompeius Trogus (*Prolog. X*) ise Artakserkses'in kesin zaferine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu isyanın nasıl sonuçlandığı konusunda birçok muamma bulunmaktadır. Orontes'in Artakserkses ile anlaşmasının mutlaka bir ödülünün olacağını düşünen araştırmacılar Mysia satraplığı/hyparkhosluğu görevinin bu ödüle karşılık geldiğini düşünmüşlerdir (Osborne, 1973: 538). Zira Pompeius Trogus'un (*Prolog. X*) Orontes'den bahsederken “*Mysia satrapı*” yerine “*Armenia satrapı*” sıfatını kullanması bazı araştırmacıların Orontes'in isyan öncesinde ve sırasında Armenia satrapı olduğunu ancak isyanı sonlandırmasının ardından kral Artakserkses'in taltifiyle Mysia satraplığına atandığını savunmalarına neden olmuştur¹⁹². Ancak Orontes'in Armenia satraplığı görevinden daha önceden azledildiği bilindiğinden (Diod. XV. 11. 2; Plut. *mor.* III. 174b) muhtemelen Pompeius Trogus “*Armenia satrapı*” derken hata yapmaktadır¹⁹³. Ancak yine de isyanı sonuçlandırmasının ardından Orontes'in Mysia hâkimiyetini elinde tutmaktan başka ne gibi bir ödül aldığı büyük bir muammadır.

Akhaimenid hanedanlığının o ana kadar ve sonrasında gördüğü en uzun süreli hükümlerlikten sonra II. Artakserkses Mnemon, Susa'daki sarayında yaşamını yitirmiştir (MÖ 359/358). Her ne kadar yak. 45/46 yıllık oldukça uzun bir tahtta kalma süresi kralın hâkimiyetinin istikrarını gösterse de özellikle MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinde satraplıklarda ortaya çıkan karmaşa imparatorluğun yönetsel problemler yaşadığını göstermekteydi. Diğer taraftan kardeşleriyle yaşadığı taht kavgalarından sonra Pers tahtına çıkan III. Artakserkses Okhos Mısır, Kıbrıs ve Fenike'deki Akhaimenid egemenliğine karşı ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştı (Diod. XVI. 40. 3-5; ayrıca bk. Briant, 2002: 682 vd). III. Artakserkses Okhos

---

¹⁹² Bu konudaki ayrıntılı tartışmalar için bk. Osborne, 1975: 291 vdd; Weiskopf, 1989: 70-71.

¹⁹³ M. J. Osborne (1975: 307-309), Orontes'in isyan etmeden önce batıda görevlendirildiğini kabul etmesine rağmen bahsedilen görevlendirmenin Tiribazos'u asılsız suçlaması neticesinde değil; daha sonradan Datames ve Ariobarzanes ile savaşmaktan hayli yıpranmış olan Sardeis satrapı Autophradates'e destek vermek için MÖ 360'ın son yıllarında Mysia'ya atandığını savunmaktadır.

özellikle satrapların Hellen paralı askerlerini isyan ederken kendi hedefleri için kullanmış olduklarını görmüş olduğundan olsa gerek tahta çıktıktan kısa bir süre bütün satraplarından emirlerindeki paralı askerlerini salmalarını emretmiştir¹⁹⁴. Satrapların hemen hemen hepsi bu emre uyarak emirlerinde Hellen paralı askeri bulundurmamaya başladılar. Pers efendilerinin buyruğundan çıkan askerlerin çoğu ise Atinalı komutan Khares'in emrine girmeye başlamıştır (Troxell, 1981: 35-37).

2.5. II. Artabazos ve İsyanı

Büyük Satrap İsyanlarının sonuncusunu MÖ 350'li yılların ortasında Daskyleion satrapı II. Artabazos çıkarmıştır. II. Artabazos'a gelene dek Pers imparatorluğu'nun Küçük Asya'daki hâkimiyeti daha önceki isyanlarla iyiden iyiye sarsılmıştı. MÖ 359 yılında tahta çıkan III. Artakserkses Okhos, imparatorluk lehine bu durumu değiştirmek için olsa gerek sahil kesimindeki satraplara askeri güçlerinin en önemli dayanak noktalarından birisi olan paralı askerlerini serbest bırakmalarını emretmiştir (Dem. *Rhod.* XIX¹⁹⁵). Satraplar yaklaşık 10,000 askeri bir anda terhis ederek kralın emrine itaat ettiler. Ancak bu emrin kapsamı ve amacı tartışmalıdır. Zira emrin satrapların sadece kara kuvvetlerini mi yoksa donanma gücünü mü işaret ettiği bilinmemektedir. Bu yüzden MÖ yak. 357 yılı gibi kraliyet emrinin hemen ardından dahi Mausolos'un emrinde bir donanmanın olduğu bilinmektedir¹⁹⁶. II. Artabazos'un bu emre itaati sorgulanabilir. Zira isyan sırasında Atinalı komutan Khares'ten ve sonrasında da Thebailı komutan Pammenes'ten yardım aldığı bilinmektedir¹⁹⁷. Tabi bu durumda II. Artabazos'un Hellen paralı asker

---

¹⁹⁴ “*Perslerin kralı kıyı satraplarına paralı askerlerini çok masraflı olduklarından dolayı terhis etmeleri için emir gönderdi; sonuç olarak satraplar askerlerini salıverdiler (stratiorai). Yaklaşık 10.000 civarındaki bu askerler kendilerini o zamanlar paralı askerlerin lideri olan Atinalı general Khares'in emrine sundular; ve onun komutası altına girdiler. Sonrasında isyanda Pers Artabazos krala karşı savaşıyorken, o (Artabazos) ordusunu kralın topraklarına sokması için Khares'i çağırdı*” (Schol. Dem. IV. 19). Ayrıca bk. Briant, 2002: 792.

¹⁹⁵ Bununla birlikte Kral III. Artakserkses Okhos'un bu emri vermesinin nedeni tartışmalıdır. Bazı modern araştırmacılar ekonomik yükten kurtulmak istenmesinin bunda etkili olduğunu iddia ederken; diğerleri ise satrapların askeri güçlerini merkezi otorite karşısında zayıflatma stratejisinin güdüldüğünü belirtmektedirler. Bu konuda ayrıca bk. Hornblower, 2006⁵: 89.

¹⁹⁶ Mausolos bu donanma ile Müttefikler Savaşı'nda (MÖ 357-355) Atina karşıtları olan Khios, Rhodos ve Byzantium'a yardım etmişti (Diod. XVI.7).

¹⁹⁷ Khares için bk. Dem. *Rhod.* XIX; Isok. *Aerop.* 8 [141] dn. e; 10 [142] dn. c; Diod. XVI. 22; ayrıca bk. Arslan, 2010: 168; Pammenes için bk. Diod. XVI. 34. 1; ayrıca bk. Cargill, 1981: 179.

talebinin isyanın nedeni mi yoksa sonucu mu olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Yine de paralı askerlerin, Genç Kyros örneğinde olduğu gibi¹⁹⁸, Daskyleion satrapı II. Artabazos'u isyan sırasında askeri anlamda rahatlattığı söylenebilir.

Resim 11: II. Artabazos'a ait stater

Tüm bu ipuçlarına rağmen II. Artabazos'un isyanının nedenini anlayabilmemizi sağlayacak net bir tablo yoktur. Antik kaynaklar genellikle onun isyan sırasında Hellenlerden aldığı yardıma odaklanmış, *neden* sorununa cevap verebilecek herhangi bir veriyi sağlayamamışlardır. Sardeis satrapı Autophradates'in Daskyleion satrapı II. Artabazos'u tutuklamasının nedenini bilebilseydik, Daskyleion satrapının Orontes'in isyanıyla da bağlantısı olup olmadığını anlayabilirdik. Ancak kaynaklarımız bu konuda suskundur.

Muhtemelen II. Artabazos, Orontes isyanının sorunsuz bir şekilde sonuçlanmasından kısa bir süre sonra MÖ yak. 356 yılında Kral III. Artakserkses Okhos'a karşı isyan etmiştir. Ardından Daskyleion satrapı, Atinalı komutan Khares'ten krala karşı savaşında kendisine destek vermesini istedi. Eğer kralın topraklarına doğru yelken açarsa kendisine ve askerlerine yüklü miktarda ödeme yapacağına dair söz verdi. Khares'in askerleri bu haberi duyunca komutanlarına baskı yaparak Küçük Asya'ya doğru; II. Artabazos'a yardım etmek için yelken açmaya zorladılar (Diod. XVI. 22. 1-2; 34. 1; *FGrHist* II A 105 F 4 '*Papyrus Fragmente*'; Schol. Dem. IV. 19; 3. 31; Isok. *Areop.* 8; 10; 81; ayrıca bk. Cargill, 1981: 179; Buckler, 1989a: 4; Sealey, 1993: 104 vd.; Wooten, 2008: 84). Antik kaynaklardan öğrenebildiğimize göre isyanın bu ilk aşamasında II. Artabazos ile Khares'in birliklerini bir araya getirerek Sardeis satraplığına kısa bir süre önce atanmış olan Tithraustes (Diod. XVI. 34. 1-2; ayrıca bk. Heskel, 1997: 119-120) üzerine saldırı başlattılar. İsyancı satrap ve Khares, Tithraustes'in 20.000 kişilik ordusunu bozguna uğratarak ciddi bir zafer elde etti¹⁹⁹. Henüz yeni tahta geçmesine rağmen satrapların çıkar çatışmalarının Küçük Asya'daki Akhaimenid etkisine zarar verdiğini gören III. Artak-

¹⁹⁸ Ksenophon'un (*Anab.* I. 1. 6-11; 2. 1-3) listesine göre Genç Kyros'un ordusu büyük oranda Hellen paralı askerlerine dayanmaktaydı.

¹⁹⁹ Bu zaferin ardından Khares, Atina'ya bir mektup göndererek Maraton Savaşı (MÖ 490) gibi bir zafer kazandığını ilan etti. Ardından Lampsakos ve Sigeion'u yağmalayarak Atina'ya elde ettiği ganimetten bir pay gönderdi. (Schol. Dem. III. 31; IV. 19; Diod. XVI. 22. 1; Plut. *Arat.* XVI. 3).

serkses, Daskyleion üzerine yeni bir ordu göndermeden önce stratejik bir hamle yaparak Atinalıları isyana destek vermemeleri için tehdit etti. Eğer halen isyancılarla birlikte hareket edecek olurlarsa 300 gemilik Kilikya ve Fenikelerin de dâhil olduğu büyük çapta bir donanmayı İkinci Atina Konfederasyonu karşıtlarına yardım için Ege Denizi'ne göndereceğini söyledi. Zaten Müttefikler Savaşı (MÖ 357-355) olarak bilinen, Khios, Kos, Rhodos ve en önemlisi Byzantium gibi kentlerin Konfederasyon ile savaşı hâlihazırda devam etmekteydi. Bir de üstüne Pers donanmasıyla mücadele etmenin zorluğunu kavrayan Atina *demosu* (halk meclisi) Küçük Asya'daki Pers dostluklarını sorgulamaya başladı (Diod. XVI. 22. 2). Dolayısıyla Atinalılar Pers kralının Müttefikler Savaşı'na etkisini olabildiğince düşük tutmak için Khares'i MÖ 355 yılında emrindeki orduyla birlikte Atina'ya geri çağırdılar (Diod. XVI. 22. 2; *FGrHist* II A 105 F 4 '*Papyrus Fragmente*').

Atinalı Khares'in desteğiyle kral yanlısı satraplara karşı üstünlük kuran Daskyleion satrapı II. Artabazos, Atinaların Khares'i geri çağırılmaları üzerine askeri destek almak için yeni dostluklar aramaya başladı. Bu maksatla Thebailılar ile dostluk kurup onlardan 5,000 kişilik askeri takviye aldı. Aslına bakılırsa MÖ 350'li yılların ikinci yarısında Thebailılar Kutsal Savaş'da Phokis önderliğindeki kolalisyon kentlerine karşı savaşmaktaydılar ve buna rağmen savaşın en şiddetli anlarından birinde Küçük Asya'daki Pers satrapına askeri yardımda bulundular (Heskel, 1997: 120; Bosworth, 2005: 28). Belkide tıpkı Atina ve Khares örneğinde olduğu gibi Thebailılar için de savaşın giderlerini karşılamak son derece önemli olduğundan dolayı Kutsal Savaş'ın yoğun asker ihtiyacına karşılık böylesine önemli bir kuvveti doğuya göndermişlerdir (Buckler, 1989a: 50 vd.; Schachter, 2016: 121 vd.). Thebai birliğinin başında kentin en başarılı genarellerinden birisi olan Pammenes bulunmaktaydı. Kaynaklarda böyle bir iddia olmamasına rağmen bu sırada Thebai kenti, Makedonya Krallığı ve II. Artabazos arasındaki muhtemel bir müttefiklik anlaşmasından söz edebiliriz. Zira Pammenes liderliğindeki Thebai birlikleri Trakya üzerinden Küçük Asya'ya geçerken Makedonya'da II. Philippos'un konuğu olmuşlar ve sonrasında Daskyleion satrapının emrine girmişlerdir²⁰⁰. Pammenes'in Küçük Asya'daki fa-

---

²⁰⁰ Bu sırada Thebailılar ile Makedonyalılar arasında müttefiklik olduğu bilinmektedir (Paus. X. 2. 5.). Bununla birlikte kaynaklarımız Pammenes ile II. Philippos arasındaki eski dostluk bağlarına da dikkat çekmektedir. Pammenes'in Makedonya Krallığı'nı ziyareti bu eski dostluk bağlarına bağlı olabilir. Yine de Daskyleion satrapı II. Artabazos'un kısa bir süre sonra Küçük Asya'dan kaçıp Makedonya kralı II. Philippos'un yanına sığınması Thebai-Makedonya-Daskyleion satraplığı üçgeninde resmi bir anlaşmadan söz edilemeye de oldukça iyi ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bk. Dem. *Androt.* XXIII. 183; ayrıca bk. Hammond ve Griffith, 1979: 264-266; Buckler, 1989a: 51; 1989b: 158-160; Gabriel, 2010: 127.

aliyetlerini açıklayabilmemiz için yeterli kaynak yoktur. Ancak en azından II. Artabazos'la birlikte Pammenes ve ordusunun Perslere karşı iki büyük savaşı kazandığı yönünde Polyainos (*strat.* V. 16. 2; 4-5) ve Frontinus'da (*strat.* II. 3. 3) anlatımlar mevcuttur. Bunlara göre muhtemelen savaş esnasında komuta yetkisine tamamen hâkim olan Pammenes düşman saflarında yaptığı gözlemlerle kendi *strategemasını* belirledi. Pers birliklerine göre süvari bakımından üstün olmasına rağmen piyade bakımından son derece zayıf olan kendi ordusunu düşman birlikleri karşısında savaş düzenine soktu. Anlaşıldığı kadarıyla Pammenes'in amacı Pers ordusunun bütünlüğünü bozarak saldırıya geçmekti. Bu maksatla askerlerinin bir kısmını ordusunun sağ kanadına yerleştirip kısa süreli saldırının ardından geriye çekilmesini emretti. Pers ordusunun bir kısmı kaçan Thebai birliklerini izlerken kendisi diğer Perslerin üzerine saldıracaktı. Savaş Pammenes'in öngördüğü şekilde gerçekleşti ve Pers askerlerinin bazılarını öldürdü bazılarını ise esir aldı. Böylece Thebailı komutan stratejisiyle büyük şöhret kazandı.

Daskyleion satrapı II. Artabazos, Batı Anadolu'da üstünlüğü tekrar ele geçirmişken Pammenes'in kazandığı başarıdan çekinmiş olsa gerek; Thebailı komutanla arası bozuldu²⁰¹. II. Artabazos, Pammenes'i kısa süreliğine tutuklayıp serbest bırakmasıyla muhtemelen Thebailılar ile arasındaki müttefiklik bozulmuş olsa gerekir²⁰². Çünkü bu olaydan sonra Thebailı komutan Pammenes ordusuyla birlikte Küçük Asya'dan ayrılmıştır (Polyain. *strat.* VII. 33. 2). Diğer taraftan MÖ yak. 354/352 yılında II. Artabazos, askerlerin kendisini yavaş yavaş terk ettiğini görünce isyana devam edebilecek yeterli destek bulamayacağından kızı Barsine ve Rhodoslu Memnon ile birlikte Makedonya kralı II. Philippos'un yanına giderek Küçük Asya'dan ayrılmıştır (Diod. XVI. 52. 3; Curt. V. 9. 1; VI. 5. 2; ayrıca bk. Hammond, 1994: 130; McCoy, 1989: 422). Böylelikle Küçük Asya'da Datames ile başlayıp yaklaşık on yıl kadar devam eden çatışmalar son bulmuştur. Bununla birlikte II. Artabazos'un Küçük Asya'yı terk etmesiyle Daskyleion'da MÖ 478 yılından itibaren başlayan Pharnakes ailesinin *dynastesliği* son bulmuştur (Sarıkaya, 2016: 78). Kral III. Artakserkses, Daskyleion satraplığına MÖ yak. 340? yılında Arsites'i atamıştır (Paus. I. 29. 10; Arr. *Anab.* I. 12. 8).

---

²⁰¹ Diğer taraftan II. Artabazos'un Pammenes'in ihanetinden şüphelendiği de belirtilmektedir (Polyain. *strat.* VII. 33. 2)

²⁰² Belki de Thebailılar ile Daskyleion satrapı II. Artabazos'un arası bozulduğu için Pammenes tutuklanmıştı. Zira kısa bir süre sonra Thebailılar ile Pers kralı III. Artakserkses arasında bir anlaşma meydana gelmiştir. MÖ 351 yılında Thebailılar kraldan Kutsal Savaş'ın giderleri için para talep ederken; kral da aynı yıl içerisinde Mısır İsyanı'nı bastırmak için Hellas kentlerinden asker talep etmekteydi. Nitekim kral Thebailılara 300 talanta vermiş; Thebailılar da Mısır'a karşı düzenlenen sefere askeri yardımda bulunmuşlardı (Diod. XVI. 40. 1).

3. KÜÇÜK ASYA'DA PERS HÂKİMİYETİNİN ÇÖKÜŞÜ

Küçük Asya'daki çatışmaların son bulunduğu sıralarda III. Artakserkses artık Mısır meselesinin çözümü için çaba göstermeye çalışmaktaydı. Diodoros'un (Diod. XV. 90. 4) belirttiğine göre Büyük Satrap İsyancıları sırasında kraliyet gelirlerinin yaklaşık yarısına yakını kesilmiş; geriye kalanlar isyanları bastırmak için yetersiz kalmıştı. Ancak MÖ 350'li yılların ortalarına gelindiğinde II. Artabazos'un gücü nihayet kırılmış ve imparatorluğun diğer sorunlarıyla ilgilenmesi için krala fırsat sağlamıştır²⁰³. Mısır'daki isyanı bastırmak için derhal hazırlıklara başlayan kral tam teşekküllü bir donanma ve kara ordusu toplamak için hazırlıklara başlamıştır²⁰⁴. Bu bağlamda Fenike kentleri hem donanma sağlanması hem de Mısır'a uzanan yol üzerinde bulunması sebebiyle sefer için kritik bir önemdeydi. Ancak hazırlıklar devam ederken kralın adamlarının Fenike kentlerine karşı aşağılayıcı bir tavırla yaklaşmaları ve muhtemelen sefer için aşırı derecede vergilendirilmenin yapılması MÖ 351²⁰⁵ yılında Fenikelilerin Sidon kenti önderliğinde ayaklanmalarına neden olmuştur (Diod. XVI. 41. 1-2). Bu yüzden Pers imparatorluğunun adeta satraplıklarda bulunan nişanesi sayılan *paradeisos* isimli cennet bahçelerinden birini yağmalayarak ve Mısır seferi için yapılan hazırlıkları talan ederek krala karşı açıkça isyan ettiler (Diod. XVI. 41. 3). İsyancı Mısır firavunu II. Nektanebo ile kurulan ittifak ve Kıbrıs'da bulunan bağımlı krallardan dokuzunun bağımsızlık ilan etmesiyle (Diod. XVI. 42. 3-4) birden Doğu Akdeniz'deki Pers varlığını tehdit eder duruma gelmiştir. III. Artakserkses Babil'de ordusunu toplarken Fenike ve Kıbrıs'daki olayları haber alınca hemen Kilikia satrapı Mazaios'a ve Syria satrapı Belesos'a Fenike üzerine yürümelerini (Diod. XVI. 42. 1); Karia satrapı Idrieos'a ise Kıbrıs'a karşı bir donanma göndermesini emretti (Diod. XVI. 42. 6-9). Sidon hâkimi

---

²⁰³ Bununla birlikte Diodoros (XVI. 40. 4) daha önceki Mısır isyanını bastırma girişimlerinin kralın komutanlarının korkaklığına ve yetersiz deneyimine bağlamaktadır.

²⁰⁴ Diodoros'un (Diod. XVI. 40. 5) abartılı ifadesine göre ordunun mevcudu 300.000 piyade, 30.000 süvari, 300 tritem ve sayısı 500'ü aşan kargo gemisinden oluşmaktaydı.

²⁰⁵ Diodoros'un belirttiği bu tarih tartışmaya açıktır. MÖ 345 yılının ekim ayını işaret eden bir Babil kroniği Sidon'dan kaçan isyancıların krala getirildiğine değinmektedir (ABC 114 n° 9). Ayrıca Isokrates (*Phil.* 102), MÖ 347 yılına tarihlenen bir konuşmasında o sıralar devam eden Fenike'deki isyana değinmektedir. Bu nedenle isyanın MÖ 351 yılına tarihlenip tarihlenmeyeceği tartışmalıdır. Belki de MÖ 351 yılında başlayıp 345 yılına kadar devam eden yak. 6 yıllık bir isyan söz konusudur. Ayrıca bk. Briant, 2002: 683; Kuhrt, 2007: 411 dn. 1.

Tennes kralın gönderdiği Mazaios ve Belesos'u II. Nektanebo'dan aldığı yardımla²⁰⁶ geri püskürtse de bir süre sonra kralın bizzat Babil'den Fenike'ye doğru hareket ettiğini haber alınca bir elçi göndererek isyanı sonlandıracağına ve Mısır seferinde kendisine yardımda bulunacağına dair söz vererek kralla anlaştı (Diod. XVI. 43. 1-3). Sidon'un düşmesinden bir süre sonra diğer Fenike şehirleri de yeniden Perslerin eline geçmiştir (Diod. XVI. 45. 6). Aynı tarihlerde Kıbrıs'daki isyancı kentler de teker teker Pers kontrolüne geçmiş (Diod. XVI. 42. 4); böylece Mısır seferi önündeki önemli bir engel ortadan kalkmış oldu. Ancak bundan sonra Mısır'a yönelik sefer hakkında ne Diodoros da ne de diğer antik kaynaklarda herhangi bir veri yoktur. Yine de III. Artakserkses'in komutasında gerçekleşen bu seferin başarısız olduğu anlaşılmaktadır (Dandamaev, 1989: 307).

Anlaşıldığı kadarıyla III. Artakserkses MÖ 340'lı yılların ortalarına kadar ordunun komutasını bırakmayarak Mısır'a karşı düzenlenecek sefer için hazırlıklara devam etmiştir. Daha önceden topladığı Pers ordusuna takviye sağlamak için Hellas'a haber göndererek paralı asker talep etmiştir. Thebalılar 1000, Argoslular 3000, Küçük Asya kıyısındaki kentler ise 6000 kadar paralı asker gönderdiler (Diod. XVI. 44. 1-2). Diğer taraftan II. Nektanebo daha önceki Mısır firavunlarının yaptığı gibi²⁰⁷ Pers saldırılarını önlemek için yine tüm savunma konsantrasyonunu Nil Nehri'nin Pelusium ağzında konuşlandırmıştır (Diod. XVI. 46. 7). Daha önceki seferlerde bu taktik başarılı olarak Mısır'ı koruyan bir set işlevi görse de bu kez Pelusium'un düşmesiyle tüm Mısır korumasız kaldı ve kısa bir süre içerisinde Pers Kralı III. Artakserkses tarafından yeniden ele geçirildi (Diod. XVI. 49. 4). Böylece Mısır'da Pers hâkimiyetini ifade eden XXXI. hanedan kurulmuş ve Doğu Akdeniz'deki yaklaşık altmış yıl boyunca devam eden tehlike son bulmuş oldu. Aslına bakılırsa III. Artakserkses döneminde imparatorluk kısa süreliğine de olsa bir istikrar yakalamıştır. Öncelikle Küçük Asya'daki karışıklıklar durduruldu; sonrasında Fenike ve Mısır'daki büyük isyan bastırıldı. Ancak Küçük Asya'daki otorite boşluğu Büyük Satrap İsyanları sırasında iyiden iyiye ortaya çıkmıştı. Daha önemlisi ise Makedonya Kralığı'nın II. Philippos liderliğinde Küçük Asya'yı tehdit eder duruma gelmesiydi.

---

²⁰⁶ Nektanebo'nun gönderdiği askeri birliğin başında Rhodoslu Mentor bulunmaktaydı. Fenike'deki isyanın bastırılmasından sonra Mısır kralı Nektanebo'nun Fenikelilere yardım için gönderdiği Rhodoslu Mentor, III. Artakserkses'in emrine girerek hem Mısır'ın tekrar Pers imparatorluğuna dahil edildiği son seferde önemli bir rol oynamış (*JG II*² 356 =Rhodes ve Osborne, 2007: 506-508 n° 98) hem de sonradan Küçük Asya'da kaybolan Pers otoritesini tekrar tesis etmek için kral tarafından bölgeye gönderilmiştir (Diod. XVI. 52. 2-3).

²⁰⁷ Örneğin Kambyses'in seferi esnasında Psammenitos ordugahını burada kurmuştu (Hdt. III. 10).

Diodoros (XVI. 52. 2-3), Küçük Asya kentleri üzerinde son zamanlarda kaybolan Pers otoritesinin yeniden tesis edilmesi için Rhodoslu Mentor'un bizzat Kral III. Artakserkses tarafından Küçük Asya'ya gönderildiğini söylemektedir. Bu görevinde Mentor, Küçük Asya'daki kral karşıtlarına karşı başkomutan olarak yetkilendirilerek gönderilmiştir. Mentor, Küçük Asya'ya geldiğinde ilk olarak Atarneuslu Hermias'ı tutuklamıştır. Hermias'ın Makedonya kralı II. Philippos ile dostluk bağı bulunduğu ve Pers kralına karşı komplo kurduğuna yönelik iddialar hem kısa bir süre önce affedildiği için Makedonya'dan dönen II. Artabazos ve Rhodoslu Memnon²⁰⁸ tarafından hem de Atinalı hatip Demosthenes (*Phil.* X. 31) tarafından ortaya atılmaktaydı. Bununla birlikte MÖ yak. 350-342 yılları arasına tarihlenen ve Erythrai'da ele geçen yazıtta Atarneuslu Hermias'ın Erythraılılarla savunma ve ekonomiye yönelik anlaşma kurduğu anlaşılmaktadır (*SIG³ 229= I.Erythrai n° 9²⁰⁹*). Atarneus hâkimi Hermias ayrıca Assos ve çevresindeki birkaç kenti daha zapt ederek gücünü artırmıştır (*FGrHist* II B 115 F 291 '*Theopompos*'). Dolayısıyla hem Makedonya kralı II. Philippos ile dostluk kurması hem de bölgesel ittifaklar meydana getirmesi; ayrıca çevre kentlere karşı saldırgan bir tutum içerisine girmesi Pers kralı tarafından hakimiyetine yönelik bir isyan olarak algılanmıştır. Rhodoslu Mentor, Hermias'a haber göndererek hakkındaki suçlamalardan azledilmesi için çaba göstereceğini söyleyerek onu bir toplantıya davet etti. Hermias bu teklifi kabul edip toplantı için gelince tutuklandı ve krala gönderildi; kısa bir süre sonra da işkence altındayken yaşamını yitirdi (Diod. XVI. 52. 5-6; Dem. *Phil.* X. 32; Dieg. Laert. V. 6). Rhodoslu Mentor ardından Hermias'ın kontrolündeki şehirlere Hermias'ın mühür yüzüğüyle bir mektup göndererek teslim olmalarını sağladı. Böylece çok kısa bir süre içerisinde Rhodoslu Mentor'un zekice stratejisiyle Hermias meselesi çözülmüş oldu (Diod. XVI. 52. 7; Polyain. *strat.* VI. 48. 1 '*Mentor*'). Bununla birlikte krala karşı gelen diğer kentler de Rhodoslu Mentor'un uyguladığı stratejilerle ya da zorla ele geçirilerek²¹⁰ Küçük Asya'da Makedon saldırılarına kadar kısa süreli bir istikrar sağlanmış oldu (Olbrycht, 2010: 347-348).

---

²⁰⁸ Rhodoslu Mentor, Fenike'deki isyanın bastırılmasından sonra hem kral III. Artakserkses'in hem de krala yakınlığıyla bilinen hadım Bagoas'ın taktirini kazanarak kralın emri altına girmişti. Kısa bir süre sonra kardeşi Memnon ve II. Artabazos'un kral tarafından affedilmesini sağlamıştı. Onlar Asya'ya dönünce Pers kralını Makedonya kralının planlarından ve kurduğu ittifaklardan haberdar etmişlerdir (Diod. XVI. 52. 1-2; ayrıca bk. Olbrycht, 2010, 346-347).

²⁰⁹ Yazıt ve çevirisi için ayrıca bk. Rhodes ve Osborne, 2007: 344-345 n° 68; Sarıkaya, 2019: 317-318 dn. 1314.

²¹⁰ Diod. XVI. 52. 8. Diodoros bu kentlerin hangileri olduğuna değinmemektedir.

II. Philippos devrinin son dönemlerine dek Makedonlar ile Persler arasında müttefiklik bağları mevcut ve Makedonya II. Philippos öncesinde uzun süre taht kavgalarının yaşandığı bir ülkeydi²¹¹. Ancak II. Philippos tahtı ele geçirip hakimiyet sahasını genişletince doğal olarak Perslerle çatışmaya başladı. Bununla birlikte Pers kralı III. Artakserkses MÖ 352/351 yılında Mısır ve Fenike isyanlarıyla uğraşırken Makedonya'nın müttefikliğini sağlamıştı (Arr. *Anab.* II. 14. 2). Kısa bir süre sonra -MÖ yak. 341 yılında- Makedonya kralının Persler hakkındaki tasarıları II. Artabazos ile Rhodoslu Memnon tarafından Pers kralına bildirilince Büyük Kral artık Makedonları daha dikkatli bir şekilde izlemeye başlamıştır.

MÖ 342 yılında II. Philippos yayılmacı politikasından²¹² dolayı Trakya üzerine yürürken daha önceki ittifak bağlarını²¹³ gündeme getirerek Byzantionlular ve Perinthoslulardan yardım talep etmiştir. Byzantionlular ve Perinthoslular ise II. Philippos'un fetihlerinin Trakya ile sınırlı kalmayacağını; bir süre sonra kendileri üzerine de yürüyeceğini düşündüklerinden mevcut ittifaklarının kendilerine böyle bir yükümlülük getirmediğini bahane ederek Trakya seferine katılmayı red etmişlerdir (Dem. *Cor.* XVIII. 136 [272]; Arslan, 2010: 175 vd.). II. Philippos ise bu isteğin red edilmesini bahane ederek iki yıl sonra önce Khersonesos'a ardından Perinthos ve Byzantion'a saldırmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla II. Philippos'un amacı önceden beri tasarladığı Perslere karşı sefer yapma düşüncesini gerçekleştirebilmek için Propontis'in Avrupa kıyılarında kendisine ait iki uç kale ele geçirmektir²¹⁴. Diğer taraftan Atinalılar için ise Bosporos'un

---

²¹¹ Pers-Makedon dostluğu MÖ VI. yüzyılda I. Dareios askeri operasyonlarında Makedon askerlerin yer almasına kadar erken tarihlere dayanmaktadır (Olbrycht, 2010: 343). I. Kserkses'in büyük Hellas seferine de iştirak ettikleri bilinmektedir (Hdt. VII. 185; IX. 31). II. Philippos'un hakimiyetinin ilk yıllarına kadar bu dostluğun bozulmadığı düşünülmektedir. Konu hakkında ayrıca bk. Olbrycht, 2010: 343-345. Makedonya, II. Philippos tahta çıkmadan önce gerek taht kavgalarıyla gerekse Illyrialılarla yapılan savaşlardan dolayı karmaşa içerisindedir. Konuya ilişkin ayrıca bk. Ellis, 2006⁵: 723-730.

²¹² II. Philippos'un Perinthos kuşatmasından önceki Trakya ve Khersonesos'a kadar uzanan yayılmacı politikası için ayrıca bk. Arslan, 2010: 172 vdd.

²¹³ Byzantion ile II. Philippos arasında MÖ 355 yılında ittifak kurulduğu düşünülmektedir. Ayrıca bk. Arslan, 2010: 171 dn. 627; 172 dn. 629.

²¹⁴ Iustinus'a (IX. 1. 1-12) göre II. Philippos daha önceden Perslere karşı sefer düzenleme düşüncesine kapılmıştı. Bu düşüncesini hayata geçirmek için ancak hayatının sonlarında fırsat bulabilmiştir.

güvenliği Pontos Euksenos (Karadeniz) üzerinde kente gelen tahıl için hayati bir önem taşı-maktaydı. Bu yüzden ünlü hatip Demosthenes'in²¹⁵ teşvikleriyle Perinthos'u ve Byzantion'u Makedonya kralının emellerinden kurtarmak için iki kente de yardım göndermişlerdir (Plut. *Dem.* XVII. 2-3²¹⁶). Ayrıca imparatorluğun yanbaşında II. Philippos gibi hırsları olan bir kralın yükselmesini istemeyen Pers kralı ve satrapları savaşa Perinthoslular ve Byzantionlular lehine müdahale etmişlerdir (Diod. XVI. 75. 1-2; Paus. 29. 10; ayrıca bk. Briant, 2002: 689 vd.; Bosworth, 2005: 33). Zira II. Artabazos ve Rhodoslu Memnon'un Makedonya sarayından getirdiği bilgilerle zaten II. Philippos'a karşı kuşkulanmaya başlayan III. Artakserkses ile Daskyleion satrapı Arsites sürekli iletişim halindeydiler. Makedonya kralının Khersonesos'tan sonra Hellespontos ve Propontis üzerinde önemli noktaları eline geçirme ihtimali Büyük Satrap İs-yanlarıyla zaten oldukça otorite zafiyetinin olduğu Küçük Asya'nın geleceği için tehlikenin doğması demektir. Bu nedenle kral III. Artakserkses Okhos, Küçük Asya sahillerinde bulunan satraplarına -Sardeis ve Daskyleion- ve komutanlarına Perinthoslulara ve Byzantionlulara ellerinden gelen her türlü yardımı yapmalarını emretti. Satrap ve komutanlar ise kralın emri doğrultusunda paralı asker, yüklü miktarda para, yeterli düzeyde yiyecek ve operasyonlarda kullanılacak çeşitli donanımı Perinthoslular ve Byzantionlular emrine göndermişlerdir (Diod. XVI. 75. 1-2). Böylece II. Philippos'un saldırılarına karşı Perinthoslular ve Byzantionlular liderliğinde Atinalılar ve Perslerin desteklediği geniş bir koalisyon gücü oluşmuştur. Makedonya kralı bu koalisyon karşısında direnemeyeceğini anlayarak Perinthos ve Byzantion kuşatmalarından vaz geçip geri çekilmiştir (Arslan, 2010: 196-197). II. Philippos'un Küçük Asya üzerinde yarattığı tehlikeyi iyi bir şekilde kavrayarak ve neredeyse imparatorluğun kuruluşundan beri sa-vayılan Atina ile ittifak kurarak diplomatik manevra kabiliyetini gösteren III. Artakserkses'in kuşatmanın kaldırılmasından sonra Makedonya hakkında nasıl bir strateji izlediği bilinmemek-

---

²¹⁵ Demosthenes, II. Philippos'un yayılmacı politikasının en büyük eleştiricisi olmuştur. Söylevlerinde hep Müt-tefikler Savaşı esnasında Atina karşıtı cephede yer almış bu iki Hellespontos kentinin II. Philippos'un eline geç-mesi durumunda Atina'nın yaşayacağı sıkıntıları açıklamaktaydı (Plut. *Dem.* XVII. 2). Diğer taraftan II. Philippos karşısında Atinalılar ile Perslerin ortak çıkarları olduğu için birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünüyordu. Bu yüzden ilerleyen dönemde kraldan rüşvet almakla dahi suçlanmıştı (Plut. *Dem.* XIV. 2; krş. XX. 4).

²¹⁶ Demosthenes ayrıca Rhodos, Khios ve Kos adalarından da Perinthos ve Byzantion'a yardım gönderilmesini sağlamıştır.

tedir. Bunun en büyük nedeni böylesine yetenekli; imparatorluğu adeta eski günlerine döndürmüş bir kralın saray entrikalarıyla öldürülmesidir (MÖ 338)²¹⁷. Onun ölümünden sonra imparatorluk asla istikrarlı bir bütünlük teşkil etmemiştir. Aynı yıl içerisinde daha önceden Küçük Asya'daki karışıklıkları sonlandırması için gönderilen Rhodoslu Mentor'un da ölmesi imparatorluğun -ve tabii Küçük Asya'nın da- istikrarını kaybetmesinin bir başka nedeni olarak öne çıkmaktadır (Sarıkaya, 2019: 325).

Artakserkses III Okhos'un ölümünden sonra Bagoas'ın gözetiminde ve koruyuculuğunda kralın en küçük oğlu Arsēs tahta çıkarak IV. Artakserkses adını almıştı (Diod. XVII. 5. 3-6; Arr. *Anab.* II. 14. 5). Ancak iki yıl süren hükümranlılığı döneminde sadece babası III. Artakserkses'in öldürülmesiyle ortaya çıkan otoriter boşluktan yararlanarak isyan eden Mısır ve Babil satraplıklarını yeniden imparatorluğa dahil etmekle meşgul olabilmıştır (Briant, 2002: 717-718). Diğer taraftan II. Philippos ise bu sırada III. Artakserkses'in ölmesini fırsat bilerek savaş hazırlıklarına hız vermek istemekteydi (Arr. *Anab.* II. 14. 2). Bu nedenle MÖ 338 yılında Khaironeia Savaşı'nda Thebai'nin Boiotia üzerindeki tüm gücünü kırarak Atina'yı diplomatik yalnızlığa itmiştir. Savaşın ardından Korinthos Birliği'nin kurulmasını sağlamış (MÖ 337); birliğin başına da kendisi bizzat geçerek Persler üzerine savaş açma yetkisini üzerine almış oldu. Birlik kararları uyarınca Pers seferi için her kentin yapacağı askeri katkı miktarı belirlendi ve Hellen askerlerinin Pers kralının emrinde savaşmalarını yasaklayan bir kararname yayımlandı (Diod. XVI. 89. 3). Hızla hazırlanan 10.000 kişilik Makedon ordusunun komutanlığına II. Philippos'un en güvendiği adamlarından Attalos, Parmenion ve Amyntas getirildi. Muhtemelen II. Philippos seferi sonuca ulaştırabilecek büyüklükte bir ordu toplamak için Makedonya'da kalırken 10.000 kişilik öncü birlik Küçük Asya'daki Hellen kentlerini özgürleştirmek gayesiyle MÖ 336 yılının baharında Abydos'a çıkarak Perslerle savaşmaya başladı (Diod. XVI. 91. 2; XVII. 2. 4; 7. 7; Polyain. *Strat.* V. 44. 4-5 'Memnon'). II. Philippos ise Makedonlardan ve müttefik Hellas kentlerinden sağlanan orduyla birlikte aynı yılın sonbaharında Asya'ya geçmeyi planlamaktaydı (Iust. IX. 6. 1). Öncü birlikler aynı yıl içerisinde Küçük Asya'da başarılı operasyonlar gerçekleştirmekteydi; Lesbos, Tenedos, Khios, Erythrai ve Ephesos kentleri Pers garnizonla-

---

²¹⁷ Babil Güneş tutulması tableti (Kuhrt, 2010: 423): "Ululu Ayı [26 Ağustos ile 25 Eylül arasında] Umakush [Akkadca Umakush= Hellence Okhos] eceliyle [öldü]; Arshu [Arsēs], onun oğlu, tahta geçti". Ayrıca bk. ve karşılaştırmaya Kuhrt, 2010: 424.

rından temizlenerek özgürleştirilmişti. Bu sırada yaz aylarında Armenia satraplığını elinde bulduran Kodomannos/Artasata, IV. Artakserkses'in otoritesini tam anlamıyla kuramadığını ve imparatorluğun batısında büyük bir savaşın çıkacağını düşünerek kral olmak için harekete geçmişti. Bagoas, Kodomannos'u bu girişiminde destekleyerek IV. Artakserkses'i bir komployla öldürdü²¹⁸. Kodomannos, II. Dareios'un kral olmayan Ostanos'un torunuydu (Diod. XVII. 5. 3-6; Iust. X. 3. 2-5²¹⁹). Bu yüzden tahta çıktığında Dareios (III) Kodomannos ismini almıştır. Kralın değişimiyle ayaklanan Mısır ve Babil'i yeniden imparatorluğa dahil ettikten sonra III. Dareios tüm dikkatini Makedon saldırılarına yöneltmişti. Ancak MÖ 336 yılının son baharından Makedon kralı II. Philippos'un Verginia'da suikast sonucu öldürülmesiyle (Diod. XVII. 7. 1-3) Pers kralı Makedon saldırılarının da II. Philippos'un ömrü gibi son bulacağını düşünerek Küçük Asya'yı savunması için aralarında Rhodoslu Memnon'un da bulunduğu en yetenekli komutanlarını görevlendirdi. Bununla birlikte III. Dareios'un bu şekilde bir askeri organizasyona gitmesi büyük hataydı. Zira Peleponnesos Savaşları'nın Küçük Asya kıyılarına kaydığı son evresinde ya da Spartalıların Küçük Asya üzerine başlattıkları seferlerde olduğu gibi bu tip durumlarda Pers satrapları arasında belirgin bir hiyerarşi olmadığından satraplar rekabet içerisine giriyor ve saldırıları bertaraf edecek yeterli direnci gösteremiyorlardı (Hornblower, 2006⁵: 53). Bununla birlikte savaşın ilerleyen safhalarında Rhodoslu Memnon ön plana çıkmaya; Pers

---

²¹⁸ Babil'den Akkadca bir tablet (Kuhrt, 2010: 425): [...] *krallar* [...] *onun babası ...* [...]. *İki yıl [krallık yapacak]. Bu kralı (Arses) bir hadım (Bagoas) [öldürecek]. Biri [...] saldıracak ve tahtı [ele geçirecek]. Beş yıl krallık [yapacak]* (III. Dareios). Ayrıca bk. Diod. XVII. 5. 3.

²¹⁹ Konuya ilişkin ayrıca bk. Badian, 2000: 244.

savunmasının liderliğini üstlenmeye başladı²²⁰. II. Philippos'un ölümüyle Makedonya'da meydana gelen karışıklıklar²²¹; yeni kral İskender'in Attalos'u öldürtmesinin²²² Makedon askerlerinin moral ve motivasyonlarını çökertmesi ve Rhodoslu Memnon'un çabaları Ephesos'a kadar uzanmış Makedon saldırılarının geri püskürtülerek Abydos civarına sıkışmasını sağlamıştır (Diod. XVII. 7. 10; Polyain. Strat. V. 4-5 'Memnon').

Sağlanan bu başarılarla MÖ 334 yılının başlarında savaşın seyri Persler lehine dönmüş görünmekteydi. Aynı yılın ilerleyen safhalarında Küçük Asya satraplarının ve komutanlarının İskenderin saldırılarını durdurmak için Propontis yakınlarındaki Zeleia'da (Sarıköy) bir araya gelmelerinden anlaşıldığı kadarıyla tüm dikkatler Hellespontos kıyı kentlerine odaklanmış; Makedonların Küçük Asya'dan atılması artık an meselesi olarak görülmüştü. Ancak bu durum İskender'in Makedon ordusunun ana kuvvetleriyle birlikte Küçük Asya'ya geçmesiyle bozulmuştur.

MÖ 334 yılının baharında İskender, Korinthos Birliği'nin *hegemon* vekili; ayrıca Hellenlerin *epitropos*'u (koruyucu/vasi) sıfatıyla Makedonya'da bıraktığı Antipatros'un emrine büyük bir ordu baraktıktan sonra Pers seferinin komutanlığını üstüne alıp aynı büyüklükte bir orduyla yaklaşık 150 yıl önce I. Kserkses'in Hellas'ı istila ederken izlediği rotanın tam tersi yönünde ilerleyerek Küçük Asya üzerine yürümüştür. Makedon ordusunun mevcudu hakkında antik kaynaklarda kesin bir rakam olmamakla birlikte modern araştırmalar gerçeğe en yakın olarak ordunun 32.000 piyade, 5.000 süvari ve 160 gemilik bir donanmadan meydana geldiğini

---

²²⁰ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Ps. Aristot. *Oikon*. II. 29a [1351b]; Polyain. *strat*. V. 44. 4-5; ayrıca bk. Bosworth, 2005: 51-52.

Pers kralı Rhodoslu Memnon'u daha önceden Makedonya'da; II. Philippos'un sarayında ikamet ettiğinden seçmiş olmalıydı. Zira Makedonlarla nasıl savaşılması gerektiğini hem öncü birliğin saldırısını püskürterek hem de MÖ 334 ilkbaharındaki Granikos Muharebesi'nde göstermişti. Ancak Granikos Muharebesi sırasında önerileri göz ardı edilerek hezimete davetiye çıkarılmış oldu.

²²¹ II. Philippos'un ölümünü takiben Makedonya ve Hellas'ta yaşanan karışıklıklar için bk. Bosworth, 2005: 40-50.

²²² MÖ 337 yılında II. Philippos, Attalos'un yeğeni Kleopatra'yla aşk evliliği yaptı. Düğün esnasında Attalos'un gelinin krala meşru erkek evlatlar doğurması için dua etmesi üzerine İskender'le arasındaki düşmanlığı körükledi. Bu sözler İskender'in annesi Olympias'ın kocasına sadakatine ve Makedonya kökeninden gelmeyen Olympias'ın soyuna bir hakaretti. Bu nedenle düğünde II. Philippos'un oğluna kılıç çekecek kadar büyük bir kavga patlak verdi (Plut. *Aleks*. IX. 7). Olympias memleketi Epeiros'a; İskender de Illyria'ya gitti. İskender bu sebepten Attalos'un öldürülmesini istemektedir (Bosworth 2005, 37).

ortaya koymuşlardır. Bu sayı Küçük Asya'daki öncü birlikler de dahil edildiğinde 50.000'e ulaşmaktaydı (Bosworth, 2005: 53; 316). İskender, Sestos'a ulaştığında donanmanın yardımıyla Pers komutanları tarafından gelebilecek herhangi bir engelle karşılaşmadan Abydos'a geçti (Diod. XVII. 18. 2). Ordusunun büyük bir kısmını Parmenion'un emrine bırakıp; kendisi 60 gemiyle Troas'a yelken açtı (Diod. XVII. 17. 1-3; Plut. *Aleks.* XV. 7-9). Amacı Troia Savaşı'yla kendi seferini bağdaştırarak Hellen kentleri üzerinde propaganda yapmaktı²²³.

Diğer taraftan Pers satrap ve generalleri: Rheomithres, Petenes, Niphates, Rhodoslu Memnon, Sardeis satrapı Spitridates, Daskyleion satrapı Arsites, Kilikia satrapı Arsames, Kapadokia satrapı Mithrobuzanes, İskender'in Asya'ya çıkması üzerine Propontis yakınlarındaki Aisepos'un (Gönen Çayı) denize döküldüğü yerden 15 km içerde bulunan Zeleia'da biraraya gelerek yürütülecek savaşın stratejisini belirlemeye çalışmışlardır (Diod. XVII. 18. 2-4; Arr. *Anab.* I. 12. 8; 16. 3). Pers ordusu 20.000 kişilik süvariye sahip olmasıyla Makedonlar karşısında avantajlıyken; büyük bir kısmı paralı askerlerden meydana gelen piyade birliği yönünden ise Makedonlarla kıyaslandığında oldukça zayıftı (Arr. *Anab.* I. 14. 3-4). Hal böyleyken Pers ordusunun en büyük eksikliği savaş konseyi esnasında ortaya çıkmıştı. Zira Pers kralı III. Darios savaş yönetecek bir başkomutan belirlemediği ve komutanlar arasında da belirli bir hiyerarşi olmadığı için karar almak zor oldu. Rhodoslu Memnon, Makedon ordusunun meydan savaşlarındaki üstünlüğünü kestirdiğinden Pers ordusunun açık bir savaştan olabildiğince kaçınmasını savunmuştur (Arr. *Anab.* I. 12. 9; 13. 3; ayrıca bk. Hammond, 1980: 80). İskender'in zayıf noktası olarak düşündüğü erzak ve iye yollarını kesmekle seferi lojistik olarak zor duruma sokmayı hedeflemekteydi. Ayrıca Pers ordusunun iç kısımlara çekilirken, Makedonya ordusunun geçebileceği tüm güzergahlardaki tarlaları, gerekirse evleri yakıp yıkmayı; hayvanlarını yemsiz bırakmak adına çayırıları söküp atmayı önererek hasat öncesi ürünün son derece az olduğu dönemde Makedonları yıpratmayı düşünüyordu (Diod. XVII. 18. 2-4; Arr. *Anab.* I. 12. 9). Ancak Pers generalleri görevlerinin ülkelerini tahrip etmek değil, bilakis savunmak olduğunu düşündüklerinden bu öneriyi hemen red ettiler. Bu konuda özellikle Daskyleion satrapı Arsites kesin bir tavır takınarak satraplık bölgesindeki tek bir evin yakılmasına bile müsaade etmeyeceğini ifade etmişti. Pers satrapları arasındaki yıkıcı rekabet bir kez daha ortaya çıkmıştı. Bu rekabetçilik doğrultusunda satraplık bölgelerinin refahı impatorluğun geneline yönelik büyük tehlikenin görülmesi engellemişti. Böylece Zeleia görüşmesinden İskender'e karşı büyük

---

²²³ Bu bağlamda bir dizi dini ayin ve ritüel gerçekleştirerek siyasi propaganda yapmaktaydı. Konuyla ilgili ayrıca bk. Diod. XVII. 17. 6-7; 18. 1; Plut. *Aleks.* XV. 4; 7-8; Arr. *anab.* I. 11. 7; XII. 1; Iust. XI. 5. 12; ayrıca bk. Bosworth 2005, 53- 56.

bir meydan savaşı yapılması yönünde karar çıkmıştır (Hammond, 1980: 76-80; Bosworth, 2005: 57; Sarıkaya, 2019: 333). Küçük Asya’da bulunan satrapların ve komutanların çoğunun birlikleriyle bu savaşta yer alması Küçük Asya’daki Pers hakimiyetinin kaderinin tek bir savaşa bırakılması anlamına gelmekteydi.

Pers satrap ve komutanları bu kararı aldıktan sonra hemen harekete geçerek İskender’in satraplık merkezlerine saldıracağını düşündüklerinden Daskyleion satraplığına giden yol üzerinde Adresteia (Örtülüce) Ovası’nın yukarısında Granikos (Kocabaş Çayı) Irmağı’nın oluşturduğu alüvyonda ordugâh kurdular. Granikos Irmağı’nın seçilmesinde su debisinin fazlalığından geçiş zorluğu yaşatacağı değil -zira ilkbahar başlarında 1 m olan suyun derinliği ciddi bir engel teşkil edemezdi- bilakis geniş bir hat üzerinde taarruza kalkıldığında kıyıların dikliğinden dolayı Makedonya phalanks’ının saflarını bozabilecek stratejik öneme sahip olması önemliydi (Hammond, 1980: 78 vd.; Bosworth, 2005: 58²²⁴). Diğer taraftan İskender, Troas’ta ritüellerini gerçekleştirdikten sonra Arisbe Ovası’nda kendisini bekleyen ordusunun yanına gitti. Ardından Perslerle bir an önce savaşmayı planladığından ordusuyla birlikte keşif yolculukları yaptı. Sonunda keşif birlikleri Perslerin Granikos Irmağı’nın doğusuna konuştukları bilgisini getirince İskender hızla ırmağa ulaştı ve savaş düzeni aldı (Diod. XVII. 19. 1).

Granikos Muharebesi Persler açısından tam bir hezimet olmuştur²²⁵. İskender, Granikos Muharebesi’nden sonra Küçük Asya’nın Ege Denizi kıyılarına güneye hareket etti; ancak daha

---

²²⁴ Bununla birlikte derinden akan Granikos Irmağı bazı noktalarda 3/4 m yükseklikte dik kayalar oluşturmuş ve ırmağın yatağının kaygan taşlarla kaplı olduğundan Makedon birliklerinin düzenli bir şekilde karşıya geçmeleri oldukça zordu (Plut. Aleks. XVI. 1-2; Arr. Anab. I. 13. 4).

²²⁵ Antik kaynaklarda iki ordunun nasıl mevzilendiğine dair belirsiz ifadeler vardır. Bunlara göre sayıları yaklaşık 20.000 civarındaki Pers süvarisi en ön saflarda bir hat halinde dizilmişler; ve bilhassa İskender’in tam karşısında mevzilenerek Makedon kralının nehri kendi birliğiyle geçmesini engellemeye çalışmaktaydılar. 20,000 kişilik Hellenlerden oluşan paralı askerler ise ırmağa kısmen biraz yukarıdan bakan arkadaki tepelerde beklemekteydiler (Arr. Anab. I. 14. 4-5). Rhodoslu Memnon ve Kilikia satrapı Arsamenes/Arsames kendi süvarileriyle birlikte sol kanatta yer tutmuşlardı. Daskyleion satrapı Arsites Paphlagonia süvarileriyle onların hemen yanlarında durmaktaydı. Onlardan sonra Hyrkania süvarileriyle Sardeis satrapı Spithridates gelmekteydi. Sağ kanatta ise 2,000’i Baktrialılardan; 1,000’i Medlerden ve geri kalanı Rheomithres’in kendi adamlarından oluşan toplam 5,000 süvari yer almaktaydı (Diod. XVII. 19. 3-5). Diodoros ve Iustinus’un fazlasıyla abartarak verdiği rakamlara göre yüzbinlerle ifade edilen Pers süvarisi ise süvarilerin arkasına dizilmişlerdi (Diodoros [XVII. 19. 5] Pers piyade sayısının 100,00’den az olmadığını; Iustinus [XI. 6. 11] ise 600,000 olduğunu söylemektedir. Bunlar oldukça abartılı rakamlar olarak görünmektedir. Konuya ilişkin ayrıca bk. Arslan, 2017: 138 vd.). Makedon ordusu ise sağ ve sol

öncesinde ordusunu iki kısma ayırarak Daskyleion'u ele geçirmesi için Parmenion'u yolladı (Arr. *Anab.* I. 17. 2). Ayrıca intihar eden Arsites'in yerine ise Kalas'ı atadı (Arr. *Anab.* I. 17. 1; II. 4. 2; Curt. IV. 5. 13; Memnon XX. 2). Pers imparatorluğunu ele geçirmek için hızlıla hareket etmesi gerekiyordu ve bu yüzden Küçük Asya'da tam teşekküllü bir Makedon otoritesinin kurulmasını bekleyecek durumda değildi. Sadece Pers direnişinin devam etmemesini sağlaması için Küçük Asya'da bulunan önemli Pers merkezlerini ele geçirmesi gerekti. Zira zaten Granikos Muharebesi'yle birlikte Küçük Asya'daki Pers garnizonlarının büyük bölümünü bertaraf

---

kanatlara süvarileri; ortaya hypaspistes ve phalanx birliklerini dizmişlerdi. Sağ kanatta İskender'le birlikte Parmenion'un oğlu Philotas'ın komuta ettiği Arkadaş Birlikleri (hetairoi), okçular, mızrakçılar ve prodromoi bulunmaktaydı. Sol kanatta Parmenion'un komutasında Thessalia, Hellen ve Trakya süvarileri yer almaktaydı (Arr. *Anab.* I. 14. 1-3). Perslerin amacı zaten geçilmesi son derece zor olan ırmağı eğer Makedonlar aşabilirse bitkin düşmüş askerleri güçlü oldukları süvarileriyle sıkıştırarak ezmektir. Diğer taraftan İskender ise taktiksel amaçları için asker kaybetmekten çekinmediğinden (English, 2009:137) ne kadar asker kaybedilirse kaybedilsin nehrin önce süvariler tarafından geçilip Pers süvarisinin kıyıdan uzaklaştırılması gerektiğini düşünüyordu (Bosworth, 2005: 60). Bu şekilde phalanks birliklerinin güvenli bir şekilde karşıya geçmesi sağlanmış olacaktı. Dolayısıyla Perslerin savaşın kazanılması için Makedon birlikleri arasındaki bağlantının kopmasını sağlamaya çalışmaktaydı. İskender ise Makedon ordusunun bütünlüğünün hayati bir öneme sahip olduğunu biliyordu (Bosworth, 2005: 318).

İskender, prodromoi birliklerinin başındaki Amyntas'sa diğer süvarilerine saldırı emri vererek savaşı başlattı. Pers süvarisi Makedonların kıyıya ulaşmasını engellemek için büyük çaba sarf etselerde Makedonların onları düzlüğe püskürtmeleri için için yeterli alanın açılmasını engelleyemediler. Savaşta Pers piyadesi yanlış konumlandırıldığı için etkisiz kalmış; tüm saldırıyı süvari karşılamak zorunda kalmıştır. Bu durumun ne kadar büyük bir stratejik hata olduğu Makedon taburlarının nehri kolayca geçerek Pers süvarisini geri çekilmeye zorlamasıyla ortaya çıktı (Bosworth, 2005: 58). Zira piyade birliklerinin arkadan yetişmesiyle savaş bir süvari savaşının ötesine geçerken uzun sarissa'larıyla Makedon phalanks'ı Pers atlılarına her yerden mızrak darbesi indiriyordu. Bu sırada birkaç Pers komutanının direkt olarak İskender'i hedef almasıyla savaşın seyri neredeyse tam tersine dönüyordu. Zira İskender, Sardeis satrapı Spitridates ile onun kardeşi Rhoisakes'in saldırısına uğrayıp göğüs zırhından ve miğferinden darbe almıştı. Tam Rhoisakes ikinci darbeyi aynı noktaya indirmek üzereyken Kara Kleitos yetişerek Rhoisakes'in kolunu koparan bir darbeye düşmanı etkisiz hale getirdi. Kısa bir süre sonra geri çekilmeyi Pers ordusunun merkezinin çökmesi izledi: önde gelen komutanlardan Niphates, Petenes, Omares; Lydia satrapı Spitridates ve kardeşi Rhoisakes; Kappadokia satrapı Mithrobouzanes; III. Dareios'un damadı Mithradates; Artakserkses oğlu Dareios'un oğlu Arboupaes ve kralın eşinin kardeşi Pharnakes öldürüldü (Plut. *Aleks.* XVI. 6; Arr. *Anab.* I. 16. 1-2). Bununla birlikte yaklaşık 1,000 Pers süvarisiyle Hellen paralı askerlerinin çoğu öldürüldü. Hayatta kalan satrap ve komutanlardan Daskyleion satrapı Arsites ve Büyük Phrygia satrapı Atizyes ile birlikte Rheomithres, Arsames ve Rhodoslu Memnon merkezin çökmesiyle kaçtılar; Arsites ise muhtemelen Daskyleion'a sığındıktan kısa bir süre sonra yenilginin sorumluluğunu üzerinde hissederek intihar etti (Arr. *Anab.* I. 16. 3). Makedonların kayıpları ise 100 civarında süvariyle yaklaşık 30 piyade kadardı (Ayrıca bk. Arr. *anab.* I. 16. 4-5; Plut. *Aleks.* XVI. 7; XI. 6. 12). Hızlı ve sonuçları kesin bir zafer olmuştu; zira Persler Issos Muharebesi'ne kadar meydan savaşına girmediklerinden Makedon ilerleyişini ve bütün Küçük Asya'nın Makedonların eline geçmesini durduramamışlardır.

ederek Pers hakimiyetinin ancak sözde kalmasını sağlamıştı. Bu bağlamda güneye yaptığı yolculuğun ayrıntıları bilinmemekle birlikte bölgedeki ilk hedefinin Küçük Asya'daki Pers hakimiyetinin sembollerinden birisi olan Sardeis satraplığı olması şaşırtıcı değildir (Plut. *Artaks.* XVII. 1). Şehirde direnişi örgütleyebilecek bir Pers varlığı kalmadığı için Sardeis garnizonun komutanı Mithrenes, İskender'in yaklaşmasıyla birlikte kenti teslim etti (Diod. XVII. 21. 7; Arr. *Anab.* I. 17. 3-5). Böylece Sardeis hazinesi de İskender'in eline geçmiş oldu. Sardeis'in Persler dönemindeki yönetsel organizasyonu aynı bırakılarak sadece Pers yerine Makedon bir satrap atandı. Sardeis'ten sonra önce Ephesos; ardından Magnesia ve Tralles kendi istekleriyle teslim oldular (Bosworth, 2005: 64). Bununla birlikte Miletos direnmeye karar vermişti (Arr. *Anab.* I. 18. 8). Aynı dönemde 400 gemiden oluşan Pers donanması da Ege Denizi'nde görünmüş ve Miletos'a denizden yardım getirebilecek konumda olmasından dolayı Makedon saldırılarına karşı direnebilir; belki kara ordusunun kuşatmada başarısız olması durumunda Makedon donanmasını savaşa girmeye zorlayabilirdi. Ancak neredeyse Pers donanmasının yarısı kadar olan Makedon donanması onlardan önce davranarak Miletos karşısındaki Lade Adası'nda konuşlandıkları için Pers donanması etkisiz kalmıştır (Arr. *Anab.* I. 3-6). Kısa süreli bir kuşatmanın ardından şehir tam düşeceği sırada teslim olmayı kabul ederek Makedon kontrolüne geçmiştir (Arr. *Anab.* I. 19. 1-2). İskender bu kuşatmadan sonra Pers donanmasının ne kadar büyük olursa olsun karaya çıkacak bir limana sahip olmadığı sürece etkisiz kaldığını gördüğünden; ayrıca Makedon donanmasının kendisine çok fazla masraflı olmasından dolayı Makedon donanmasının dağıtılmasını emretmiştir (Arr. *Anab.* I. 20. 1; Arslan, 2017: 143).

İskender, Miletos ele geçirildikten sonra Küçük Asya'daki Pers direnişinin merkezi olan Halikarnassos üzerine yürüdü (Plut. *Aleks.* XVII. 1; Arr. *Anab.* I. 20. 2). Şehir uzun süredir Hekatomnid hanedanı tarafından yönetilmekteydi; ancak Granikos Muharebesi'nden bir süre sonra Küçük Asya'da Makedonlara karşı yürütülecek operasyonların komutanlığına getirilen Rhodoslu Memnon (Arr. *Anab.* I. 20. 3), Halikarnassos'ta bulunduğu İskender'e karşı ciddi bir direniş gerçekleştirildi. Makedonlar şehri uzun bir süre kuşatmalarına rağmen ele geçiremediler; fakat yine de Pers garnizonunun iç kaleye kadar çekilmesini sağlamışlardır. Bu

noktada İskender iç kalenin kuşatılması yönünde bir emir vermemiş, kentin hakimiyetini Hekatomnid prensesi Ada'ya verip küçük bir Makedon birliği bıraktıktan²²⁶ sonra kendisi orduyla birlikte Lykia ve Pamphylia kentlerinin çoğunu ele geçirdikten sonra Parmenion'la buluşmak için Gordion'a yönelmiştir²²⁷. Bu sırada Rhodoslu Memnon liderliğindeki Persler Ege Denizi'nde ve adalarda başarılı operasyonlar yürütmektedirler. Bu bağlamda MÖ 333 yılının ilkbaharında başlayan çatışmalar esnasında Khios'un oligarşi taraftarları şehrin kapılarını Pers donanmasına açınca Khios herhangi bir zorlukla karşılaşılmeden tekrar Pers hakimiyetine geçmiştir. Aynı durum Lesbos'ta da yaşanmış ardından Antissa, Methymna ve Eresus kentleri birer birer teslim olmuşlardır (Arr. *Anab.* II. 1. 1-2; Diod. XVII. 29. 2). Sadece İskender'in paralı asker birliğiyle güçlendirdiği Mytilene, Perslere karşı koyuyordu. Bu sırada Rhodoslu Memnon'un Makedonya'ya saldıracağı söylentileri de Makedon kralını ve komutanlarını endişelendiriyordu²²⁸ (Bosworth, 2005: 72). Anlaşıldığı kadarıyla iki tarafın da birbiri üzerinde belirgin bir üstünlük kuramadığından ele geçirilen kentleri hakimiyet altında tutmak son derece zorlaşmıştır. Bu yüzden Perslerin Granikos Muharebesi'nden sonra dağılan Küçük Asya savunmasını İskender zorlanmadan aşmakta; ancak ele geçirdiği bölgelerde Makedon hakimiyetini tesis edebilecek kadar otorite kuramadığından Makedon ordusu bölgeyi terk edince kentler olası saldırılarda Pers hakimiyetine geçebilmekteydiler. Granikos'tan sonra meydana gelen bu durum Lydia ya da Phrygia gibi bölgelerde ancak İskender'in Pers imparatorluğunu ortadan kaldırılmasıyla son bulmuş olsa da Paphlagonia gibi bölgelerde Hellenistik Dönem'in ilk yıllarına kadar devam etmiştir (Bosworth, 2005: 74-75; 280-283). Ancak MÖ 333 yazında Mytilene kuşatması sürerken Rhodoslu Memnon'un ölmesi batıdaki Pers direnişi için son derece ciddi bir sorun olmuştur. Rhodoslu Memnon, Makedon saldırısına karşı kraldan aldığı komutanlık yetkisini yeğeni II. Artabazos'un oğlu Pharnabazos'a devretmiştir (Plut. *Artaks.* XVIII. 3; Arr. *Anab.* II. 1. 1-3). Ancak bu sırada Kral III. Dareios Kodamannos'un Makedonları Asia'dan atmak için

---

²²⁶ Halikarnasos kuşatmasına dair ayrıntılı bilgi için bk. Arr. *Anab.* I. 20. 3-10; 21. 1-6; 22. 1-7; 23. 1-7; Bosworth, 2005: 66-68.

²²⁷ Lykia kentlerinin ele geçirilmesi için bk. Arr. *Anab.* I. 24. 3-5. Pamphylia kentlerinin ele geçirilmesi için bk. Arr. *Anab.* I. 26. 1-5; 27. 1-4.

²²⁸ Bu haberlerin yayılmasından sonra İskender, Ege Denizi'nde yeni bir donanmanın inşa edilmesini emrederek, Amphoteris'u Hellespontos'u; Hegelokhos'u ise adaları kurtarması için görevlendirdi. Q. Curtius'un (III. 1. 19-20) belirttiğine donanma için göre Amirallere 500 talanta, Antipatros'a 600 talanta para yollanmış; ayrıca Korint-hos Birliği üyelerinden de gemi temin etmeleri istenmişti.

tek ve büyük bir savaş hazırlığına girmiş olması; ayrıca zaten rüştünü ispatlamamış bir komutanın Rhodoslu Memnon'un yerine geçmesi imparatorluğun askeri ve maddi kaynaklarının Syria'da yapılacak savaşa ayrılmasına neden olmuştur²²⁹. Böylece MÖ 333 yılı için Küçük Asya, Pers kralının hakimiyet altına almak üzere çaba göstereceği bir bölge olmaktan çıkmış; imparatorluğun yıkılmasından sonra ise artık Makedonya hakimiyetindeki valiler tarafından yönetilen bir coğrafya haline gelmiştir.

İskender, Gordion'da Parmenion ile buluştuktan ve ordusunu Makedonya'dan gelen birliklerle kuvvetlendirdikten sonra (Arr. *Anab.* I. 29. 1-6) Pers kralına karşı savaşmak için Syria'ya doğru yola çıkmıştır. MÖ 333 yılı mevsiminin sonlarında Kilikia Kapıları'na ulaşmış ve Kilikia satraplığını zorlanmadan ele geçirmiştir (Arr. *Anab.* II. 4. 1-6; 5. 1-4). Zira Kilikia satrapı Arsames Kilikia'dan çekilerek III. Dareios'u beklemek üzere Syria'ya gitmişti. Çekilirken de Rhodoslu Memnon'un Granikos Muharebesi'nden evvel verdiği taktiği bu sefer Kilikia'da uygulayarak Makedon ordusunu susuz ve yiyeceksiz; hayvanlarını da yemsiz bırakmak isteyerek kentleri ve tarlaları yakıp yıkmaya başlamıştı. Ancak İskender'in hızla Kilikia'ya ulaşmasıyla bu taktiği uygulamada geç kaldığı anlaşıldı. İskender, Kilikia'ya geldiğinde burayı Issos Muharebesi için Syria'ya hareket edene kadar kendisine üs bölgesi konumuna getirmiştir (Bosworth, 2005: 75). İskender, Kilikia satraplığını ele geçirmesiyle Küçük Asya'daki Pers otoritesini tamamen ortadan kaldırmıştır.

Ardından MÖ 333 yılının Kasım ayı başlarında Issos'ta Pers kralına en ağır darbeyi indirerek Fenike kentleri ve Mısır'ın da aralarında bulunduğu Pers imparatorluğunun Doğu Akdeniz'deki varlığına son vermiştir (Arr. *Anab.* II. 13. 1-8; Bosworth, 2005: 84-87; 91-93). Issos Muharebesi'nden sonra Pers kralı artık batı eyaletlerinden tamamen çekilerek doğuda yeni bir savaş için hazırlanmaya başlamıştır. Gaugamela'da meydana gelen bu savaşla (MÖ 331) birlikte Pers merkezindeki hakimiyeti de son bulan kral kısa bir süre sonra öldürülmüş (Bosworth, 2005: 108-109; 123); böylece Pers devleti tamamen ortadan kalkmıştır.

---

²²⁹ Bununla birlikte MÖ 333 yılı içerisinde Pharnabazos'un emri altında Pers donanması Hellepontos'taki Tenedos (Bozcaada) Adası'nı (Arr. *Anab.* II. 2. 3) ve Ege Denizi'ndeki Miletos'u (Curt. IV. 1. 37) yeniden Pers ege-menliğine dahil etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

MÖ VI. yüzyılın ortalarında bağlaşığı konumunda bulunduğu Med Devleti'nden Büyük Kyros'un örgütlediğı bir isyan sonucunda bağımsızlığını kazanan Pers Devleti iki yüzyılı aşkın devam eden varlığı süresince otoritesinin zayıfladığı her dönemde merkezde ve satraplıklarda isyanlara sahne olmuştur. Bunlar içerisinde Kambyses'in son günlerinde meydana gelen Med Gaumata/Smerdis ve sonrasında I. Dareios'un tahta çıkmasını takiben imparatorluğun hemen hemen tüm satraplıklarında çıkan "yalancı krallar" isyanı Akhaimenid hanedanının devamlılığı açısından ciddi tehditler doğurmuştur. Bununla birlikte imparatorluk genelindeki çoğu ayaklanmanın yerel kimliğin son derece belirgin olduğu Mısır, Babil ya da Ionia kent devletlerinde yaşanmış olması dikkate değerdir. Bu tip etnik kökenli isyanlar imparatorluğun tamamını etkilemekten ziyade sadece meydana geldikleri bölgelerin bağımsızlığını sağlamayı hedefleyen isyanlardı. I. Dareios haricinde diğer kralların hepsi bu isyanları sadece güç kullanarak ezmeyi düşünmüşler; imparatorluğun devamlılığı için reform yapmak istememişlerdir. Ancak satraplıkların baskıyla imparatorluk içerisinde tutulma çabası merkezi otoritenin her zayıfladığında baskı altındaki satraplıkların ayaklanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Mısır satraplığı örnek olarak verilebilir: Kserkses'in tahta çıkışı esnasında isyan eden Mısır baskıyla yeniden ele geçirilmiş ve daha öncekinden daha baskıcı bir satraplık olarak yeniden organize edilmiştir. Bu durum Mısır'da MÖ V. yüzyıl boyunca irili ufaklı isyanların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış; en nihayetinde yüzyılın sonunda Amyrtaios'un çıkardığı ayaklanmayla yaklaşık yarım asırlık bir bağımsızlık dönemi yaşanmıştır.

Bununla birlikte Küçük Asya'da MÖ IV. yüzyıl boyunca özellikle Sardeis satraplığı merkezli istikrarsızlıkların yaşandığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık bir yüzyıl boyunca kraliyet ailesi üyelerince yönetilen ve bu süre içerisinde dört satrap değiştiren eyalet; Pissouthenes'in öldürülmesinden sonra II. Artakserkses döneminin sonuna kadar -içlerinden birinin açıkça krala karşı isyan ettiği (Genç Kyros); ikisinin de isyanla itham edildiğı (Tissaphernes ve Tiribazos)- yedi satrap değiştirmiştir. Dolayısıyla kraliyet ailesine mensup satraplardan sonra Sardeis'in konumu zayıflarken başındaki satrapların da krala bağlılıkları azalmıştır. Bu durum Küçük Asya'da satraplar arasında I. Dareios tarafından kurulan *status quo*'nun bozulması sonucu doğurmuştur. Pissouthenes'ten sonraki Sardeis satrapları artık yeterince güçlü olmadıklarından dolayı olası bir askeri operasyonda ya da diplomatik ilişkilerde diğer satraplarla çatışma içerisine giriliyordu. II. Dareios'un Genç Kyros'u Sardeis'e geniş yetkilerle atamasının bir nedeni de aslında bu çatışmanın önüne geçmekti. Ancak Genç Kyros'un isyanı; ardından Sparta saldı-

rıları sırasında benzer yetkilere sahip olmasına rağmen Tissaphernes'in başarısız operasyonlarından dolayı ihanetle suçlanarak idam edilmesi sonrasında Küçük Asya'da satraplar arasındaki çatışmalar kaldığı yerden devam etmiştir.

Kral II. Artakserkses Pers kralları arasında en uzun süreli hükümdar olmasıyla bir istikrar timsali olmasına rağmen onun dönemi Pers İmparatorluğu tarihi açısından mütemadi isyanların görüldüğü bir zaman aralığı olarak okunabilir: II. Dareios'un son yıllarında Mısır imparatorluktan kopmuştu ve MÖ 343 yılındaki Pelusion Savaşı'na kadar imparatorluğa dahil edilememişti; Genç Kyros, krala karşı Pers İmparatorluk tarihinin gördüğü en tehlikeli isyanı başlatmıştı ve hem bu isyan yüzünden hem de sonrasında Spartalıların başlattığı saldırılardan dolayı tüm Küçük Asya, Pers kontrolünden çıkma tehlikesi yaşıyordu; MÖ 390'lı yılların sonundan itibaren Kıbrıs'ta Euagoras etkinliğini artırarak isyan eden Mısır firavunlarıyla ittifak kurmuş ve böylece Doğu Akdeniz, Pers hakimiyeti açısından son derece hassas bir dönemece girmişti. İmparatorluğu tüm bu tehditlerden korumak için Kral II. Artakserkses'in savunma stratejisi ise öncelikle kendisine sadık Pers elitlerini bu isyancılar üzerine sefere çıkmakla görevlendirmek olmuştur. Ancak gerek Euagoras ile gerekse Spartalıları öncülüğündeki Hellenlerle zaman zaman anlaşma yoluna da gitmiştir.

Tüm bu siyasi atmosfer içerisinde Büyük Satrap İsyancıları'nı ele alacak olursak, antik metinlerde satrapların isyanlarının nedenleri farklı olmakla birlikte, genel olarak baktığımızda birkaç temel neden görürüz. Bunlardan ilki Pers kralı II. Artakserkses'in mizacının Pers soylu sınıfına karşı kuşkulu bir politika izlemesi ve elit sınıf mensuplarının bu ortamda kendi varlıklarını korumak istemeleridir. Karşılıklı güvensizlik ortamı satraplar ile Pers kralının arasının açılmasına neden olmuştur. Ayrıca eğer Plutarkhos'un *Artakserkses* biyografisinin son kısımlarında belirttiği gibi saray mensuplarının imparatorluğun yönetimine dair fikirleriyle II. Artakserkses'i etkileyebilecekleri bir ortamın varlığını kabul edersek satrapların merkezi yönetime karşı utku kazanacaklarını düşünebileceklerini de kabul edebiliriz. Bu durum satraplar için önemli bir motivasyon kaynağı olmuş görünmektedir. Kralın yaşlanması ve imparatorluğun geleceğine yönelik tartışmaların saray içerisinde bile tartışılıyor olması şüphesiz satrapların cesaretini körüklemişti. Diğer taraftan Orontes ve II. Artabazos isyanlarının ayrıntıları Datames ve Ariobarzanes isyanlarına oranla daha karanlıktır. Yine de bu son iki isyancı satrapın nedenleri daha önceki isyanlarla yıpranan Anadolu'daki Akhaimenid varlığının sonuçlarından biri olarak görülmektedir. Diğer taraftan Lykia'daki Perikle'nin durumu da Orontes ve II. Artabazos'tan farklı değildi. Ancak Perikle'nin en büyük farkı isyanının büyük bir ihtimalle etnik bir nedene dayanıyor olmasıydı.

Kral II. Artakserkses'in Büyük Satrap İsyanları sırasında izlediği strateji ilkin Mısır ve Kıbrıs isyanlarında izlediği stratejiye benzer olarak sorunu savaşıla çözmeye yönelikti. Ancak Datames ve Ariobarzanes örneklerinde görüldüğü gibi kendisine sadık Pers elitlerinin gerçekleştirdiği suikastlarla da sonuç elde edilmiştir. Diğer taraftan Orontes isyanında öncelikle savaşım sonrasında anlaşma yoluna gidilirken II. Artabazos'un askeri kaynakları kesilmeye çalışılarak isyanın etkisizleştirilmesine yönelik bir strateji izlenmiştir.

Büyük Satrap İsyanları içerisinde Kappadokia satrapı Datames'in konumu ise ayrıcalıklı bir önem taşımaktadır. Zira birçok antik kaynağın da *communis opinio doctorum* olarak belirttiği üzere Datames isyan eden satrapların ilki ve en tehlikelisiydi. Bu antik kaynakların MÖ IV. yüzyılın ilk yarısındaki Pers satrap ve komutan karakterlerinden bahsederlerken diğerlerine nazaran Datames'e daha ayrıcalıklı bir konum atfetmiş olmaları Kappadokia satrapının kendi dönemi için taşıdığı önemi göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte onun isyanının önemi askeri yeterliliği ve başarılarının bir yansımasıyla birlikte hakimiyeti altında tuttuğu coğrafyanın Küçük Asya ile Merkez Asya arasındaki geçiş güzergahında olmasından ileri gelmekteydi. Daskyleion satrapı Ariobarzanes ile sağladığı ittifak ve Paphlagonia bölgesiyle Sinop kenti üzerinde kurduğu hakimiyet sayesinde Daskyleion satraplığından Kappadokia satraplığının tamamını içerisine alarak Kilikia bölgesine kadar yarım ay şeklinde bir kuşakla Küçük Asya'yı Pers merkezinden ayırmayı kısa süreliğine de olsa ayırmayı başarabilmiştir. Limyrali Perikle'nin faaliyetleri belki de bu kuşağın Lykia bölgesine kadar uzatılmasının bir tezahürü olarak anlaşılmalıdır. Ancak Perikle'nin Mausolos tarafından ortadan kaldırılmasıyla bu kısa süreli girişimin nihayi hedefinin ip uçları yok olmuştur. Yine de Datames-Ariobarzanes ittifak kuşağı her iki satrapın suikastla öldürülmesine kadar başarılı bir şekilde II. Artakserkses tarafı satraplarla savaşmıştır.

Büyük Satrap İsyanları aslına bakılırsa satraplık sisteminin yozlaştığının en belirgin göstergesi olarak düşünülebilir. Zira imparatorluğun kuruluş aşamasında merkezin uzak eyaletleri yönetmek için geliştirdiği ve kullandığı satraplık sistemi merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte imparatorluğun yıkılmasına giden sürecin en önemli nedeni olmuştur. Diğer bir deyişle merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlarda satraplık sistemi son derece başarılı bir şekilde işlerken merkezi otoritenin istikrarsızlaşmasıyla imparatorluğun yıkılmasına neden olmuştur. Daha önceden Med Devleti'nin bir bağılaşığı/satraplığı olup sonradan merkeze karşı isyan ederek bağımsızlığını kazanan; neticede bir zamanlar hükmü altında olduğu devleti sonradan kendi bağılaşığı yapan Perslerin tarihsel süreç içerisinde yıkılışlarının da aynı şekilde olması hiç de şaşırılacak bir durum değildir. Merkezi otoritenin ve satraplık sisteminin yozlaşmasından dolayı

iyiden iyiye zayıflayan imparatorluk Büyük İskender'in seferiyle kısa bir süre içerisinde Makedonların eline geçerek yıkılmıştır. Her ne kadar III. Dareios bu yıkılışa engel olmak için çaba göstermiş olsa da satraplar tarafından yeterince desteklenmediği için imparatorluğun savunması oldukça kısa bir sürede düşmüştür. Dolayısıyla Büyük Satrap İsyanları sadece satrapların kral karşısı izledikleri siyasetle değil aynı zamanda daha genel anlamda zaten yozlaşmış bir halde olan satraplık sistemini iyiden iyiye çökertmesiyle de imparatorluğun sonunu hazırlamıştır.

Neticede Büyük İskender'in Asya'ya seferinden çok kısa bir süre önce gerçekleşen Büyük Satrap İsyanları başta Küçük Asya olmak üzere aslında tüm imparatorluğun işleyişini ve düzenini bozmuştur. Her ne kadar bazı modern araştırmacılar tarafından kraliyete karşı Genç Kyros'un ya da Mısır firavunlarının çıkardıkları isyanlardan daha önemsiz olarak görülseler de Büyük Satrap İsyanları, Küçük Asya'daki satraplık sisteminin düzenini bozduğu için imparatorluğun çöküşündeki en önemli etkenlerden birisi olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar Listesi:

- Ael. *An.* (= Claudius Aelianus, *De Natura Animalium*)
Kullanılan Metin ve Çevirileri: Aelian, *On Animals*. With an English translation by A. F. Scholfield, vol. I.-III. Cambridge, Mass.-London 1979² (The Loeb Classical Library).
- Aiskh. *Pers.* (= Aiskhylos, *Persai*)
Kullanılan Metin ve Çeviriler: Aeschylus, *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven against Thebes*. Translated by translation by H. W. Smyth. Cambridge, Mass.-London. 2001¹².
Aeschylus: Persians and Other Plays. Translated by C. Collard. New York: Oxford University Press 2008.
- Anak. *fr.* (= Anakreon, *fragmenta*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Fragmentum*. Ed. J. U. Powell, *Collectanea Alexandrina*. Oxford 1925.
- Aristot. *Ath.* (= Aristoteles, *Athenaion Politeia*)
Kullanılan Metin: Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. H. Oppermann. Leipzig: Teubner, 1928 (repr. Stuttgart: 1968): 1-98.
The Athenian Constitution: The Eudemian Ethics; On Virtues and Vices. Trans. H. Rackham. Cambridge, Mass.-London 2004¹⁰.
- Aristot. *Pol.* (= Aristoteles, *Politica*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Politics*. With an English translation by H. Rackham. London, New York 1967 (The Loeb Classical Library).
Aristoteles, *Politika*. Çev.: M. Tuncay. İstanbul 19934.
- Ath. *Deip.* (= Athenaios, *Deipnosophisticarum Epitome*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Deipnosophists*. With an English translation by C. B. Gulick, vol. I-VII. Cambridge, Mass.-London 1927-1999⁶. (The Loeb Classical Library).
- Const. Porph. *De insid.* (= Constantinus VII Porphyrogenitus, *De insidiis*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *De Insidiis*. Ed. C. de Boor. Excerpta historica iussu imp. Constantini Porphyrogeniti confecta, vol. III: excerpta de insidiis. Berlin: Weidmann, 1905: 1-228.

Corn. Nep.

(= Cornelius Nepos)

Ages. (= *Agesilaos*) *Alk.* (= *Alkibiades*) *Arist.* (= *Aristides*)

Dat. (= *Datames*) *Kim.* (= *Kimon*) *Them.* (= *Themistokles*)

Tim. (= *Timotheus*) *Pelop.* (= *Pelopidas*)

Kullanılan Metin ve Çeviriler: *On the Great Generals of Foreign Nations*. With an English Translation by J. C. Rolfe. Cambridge, Mass. 1966 (The Loeb Classical Library).

Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus* [Ünlü Kişilerin Yaşamları]. Çev. C. Koyuncu – Ü. F. Telatar. İstanbul 2015.

Dem.

(= Demosthenes)

Rhod. (= *De Rhodiorum Libertate*) *Neaer.* (= *In Neaeram*)

(*Androt.* = *Adversus Androtionem*) *Phil.* (= *Philippica*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Demosthenes, *Orations I-XVII, XX: Olynthiacs; Philippics; Halonnesus; Minor Public Orations; Speech Against Leptines*, vol. I. With an English translation by J. H. Vince. Cambridge, Mass.-London 20047 (The Loeb Classical Library).

Orations L-LIX. Private Cases in Neaeram; Apollodorus Against Polycles for Expenses Incurred while Serving Trierarch, vol. VI. With an English translation by A. T. Murray. Cambridge, Mass.-London 20016 (The Loeb Classical Library).

Diod.

(= Diodorus Siculus, *Bibliotheca historica*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Bibliotheca historica*. F. Vogel – K. T. Fischer (post I. Bekker – L. Dindorf), *Diodori bibliotheca historica*, Leipzig 1888-1906. Diodorus of Sicily. Trans. C. H. Oldfather, vols. I-VI; C. H. Sherman, vol. VII; C. B. Welles, vols. VIII; R. M. Geer, vols. IX-X; F. R. Walton, vols. XI-XII. Cambridge, Mass.-London 1933-20047. *Diodorus Siculus The Persian wars to the fall of Athens: books 11–14.34 (480–401 BCE)*. Translated with introduction and notes P. Green. Amercia 2010.

Diog. Laert.

(= Diogenes Laertios)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: *Lives of Eminent Philosophers*. With an English translation by R. D. Hicks, vol. I-II. Cambridge, Mass.-London 1935-2005¹¹ (The Loeb Classical Library).
- Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çev. C. Şentuna. İstanbul 2003.
- Dion. Byz. (= Dionysios Byzantios, Dionysii Anapulus Bospori)
Kullanılan Metin: Dionysios Byzantios, Dionysii Anapulus Bospori. Ed. K. Müller. *Geographi Graeci Minores*, vol. II. Paris 1990².
- Dion. Hal. (= Dionysios Halikarnasseos, *Rhetores*)
Dem. (= *Demosthenes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Dionysius of Halicarnassus. *Critical Essays*. With an English translation by S. Usher, vol. I-II. Cambridge, Mass.-London vol. I 2000²; vol. II. 1985 (The Loeb Classical Library).
- Dio Khrys. *Orat.* (= Dio Khrysostomos, *Orationes*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Dio Chrysostom*. With an English translation by W. Cohoon-H. L. Crosby. London, New York 1932-1953; Cambridge, Mass.-London 2006⁶ (The Loeb Classical Library).
- Favorin. *fort.* (= Favorinus Philosophus, *de Fortuna*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Fragmenta: Favorino di Arelate*. Ed. A. Barigazzi. Florence: Monnier 1966.
- Frontin. *strat.* (= Sextus Iulius Frontinus, *Strategematon*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Strategems and the Aquae-ducts of Rome*. With an English translation by C. E. Bennett. Cambridge, Mass.-London 2003⁸.
- Gell. (= Aulus Gellius, *Noctae Atticae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Attic Nights of Aulus Gellius*. With an English translation by J. C. Rolfe I-III. Cambridge, Mass.-London 1927-1928.
- Harpok. *lex.* (= Harpokration, *Lexicon in decem oratores Atticos*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Harpokration, *Lexicon in decem oratores Atticos*. Ed. W. Dindorf, *Harpocratonis lexicon in decem*

- oratores Atticos*, vol. I. Oxford: Oxford University Press, 1853
(repr. Groningen: Bouma, 1969): 1-310.
- Hdt. (= Herodotos, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Herodotus*. With an English translation by A. D. Godley I-IV. London, New York 1975 (The Loeb Classical Library).
Herodotos, Tarih. İstanbul 2012
- Isok. (= Isokrates)
Antid. (= *Antidosis*) *Areop.* (= *Aeropagiticus*)
de Pac. (= *de Pacem*) *Paneg.* (= *Panegyricus*)
Panath. (= *Panathenaicus*) *Phil.* (= *Philippus*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Isocrates. With an English translation by G. Norlin, vol. I-II. Cambridge, Mass.-London 20007.
- Iust. (= Marcus Iulianus Iustinus, *M. Iuliani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. With an English translation by J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta, GA 1994.
Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Translated, with notes, by the R. J. S. Watson. London: Henry G. Bohn, York Street, Convent Garden 1853.
- Ksenoph. fr. (= Ksenophanes, *fragmenta*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Xenophanes of Colophon: Fragments: a Text and Translation with a commentary* by J. H. Lesher. University of Toronto Press: London, Canada 2001².
- Ksen. Ages. (= Ksenophon, *Agesilaos*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Xenophon Scripta Minora*. With an English translation by E. C. Marchant. Cambridge, Mass.-London 2000.
- Ksen. anab. (= Ksenophon, *Anabasis*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Anabasis*. With an English translation by C. L. Brownson I-VII. Cambridge, Mass.-London 2001.

- Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*. Çev.: O. Yarlığaş. İstanbul 2001.
- Ksen. *Hell.* (= Ksenophon, *Hellenika*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Hellenica*. With an English translation by C. L. Brownson – O. J. Todd I-III. London, New York 1997.
- Ksenophon, *Yunan Tarihi*. Çev.: S. Sinanoğlu. Ankara 1999.
- Ksen. *Kyr.* (= Ksenophon, *Kyropaedia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Cyropaedia*. Ed. E.C. Marchant, *Xenophontis opera omnia*, vol. 4. Oxford: Clarendon Press, 1910 (repr. 1970).
The Cyropaedia of Xenophon. C. W. Gleason. New York: Cincinnati: Chicago 1897.
Xenophon Cyropaedia vol. V-VI: Books 1-4; 5-8. With an English translation by W. Miller. London, New York 1914.
- Parthen. *amat.* (= Parthenius, *Narrationes Amatoriae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Narrationes Amatoriae*. Ed. E. Martini, *Parthenii Nicaeni quae supersunt* [Mythographi Graeci. I, suppl. Leipzig: Teubner, 1902]: 41-92.
- Paus. (= Pausanias, *Periegesis tes Hellados*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Pausanian Description of Greece*. With an English translation by W. H. Jones I-V. London, New York 1918-1935 (The Loeb Classical Library).
- Phot. *Bib.* (= Photios, *Bibliotheka*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Photios, *Bibliotheka*. Ed. R. Henry, Paris 1971.
Photius, *The Bibliotheca*. A selection translated with notes by N. G. Wilson. London 1994.
- Plat. *Leg.* (= Platon, *Leges*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Plato, *Plato in Twelve Volumes*, Vols. 10 & 11. Translated by R. G. Bury. Cambridge, Mass.- London 1967 & 1968 (The Loeb Classical Library).
Platon, *Yasalar*. Çev. C. Şentuna – S. Babür. İstanbul 1998.
- Plat. *Men.* (= Platon, Meneksenos)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Platon, *Meneksenos*. Ed. J. Burnet, *Platonis Opera*, vol. III. Oxford: Clarendon Press, 1903 (repr. 1968): St. II. 234a-249e. *Plato, Timaeus, Critias, Cleitophon, Meneksenus, Epistles*. With an English translation by R. G. Bury, vol. IX. Cambridge, Mass.-London 2005¹⁰ (The Loeb Classical Library).

Plin. *Nat.*

(= G. Plinius Secundus “Yaşlı”, *Naturalis Historia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Natural History*. With an English translation by H. R. Rackham, vol. I-V; IX; W. H. S. Jones, vol. VI-VIII; D. E. Eichholz, vol. X. Cambridge, Mass.-London 1938-2004⁸ (The Loeb Classical Library).

Plut.

(= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*)

Ages. (= *Agesilaos*) *Alex.* (= *Aleksandros*) *Arist.* (= *Aristeides*)

Artaks. (= *Artakserkses*) *Alk.* (= *Alkibiades*) *Dem.* (= *Demosthenes*) *Kim.* (= *Kimon*)

Lys. (= *Lysandros*) *Them.* (= *Themistokles*) *Thes.* (= *Theseus*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch's Lives*. With an English translation by B. Perrin, vols I-XI. Cambridge, Mass.-London, vols I 2005, II 2001, III 2001, IV 2000, V 2004, VI 2001, VII 1999, VIII 1989, IX 2002, X 2000, XI 2002 (The Loeb Classical Library).

Plut. *mor.*

(= Plutarkhos, *moralia*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Plutarch Moralia*. vol. I-V. With an English translation by F. C. Babbitt. London, New York 1927 (repr. 2005⁷).

Polyain. *strat.*

(= Polyainos, *Strategemata*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: Kullarılan Metin ve Çeviri: *Strategemata*. Ed. E. Woelfflin and J. Melber, *Polyaeni strategematon libri viii*. Leipzig: Teubner, 1887 (repr. Stuttgart: 1970): 2-301, 305-425.

Polyaenus's Strategems of War. With an English translation by R. Shepherd. Chicago 1974.

Pomp. Trog. *prolog.*

(= Pompeius Trogus, *Prologues*)

- Kullanılan Metin ve Çeviri: Prologues to the Philippic History of Trogus. With an English translation by J. C. Yardley. With introduction and explanatory notes by R. Develin. Atlanta, GA 1994.
- Schol. Dem. (= *Scholia in Demosthenem*)
Kullanılan Metin: *Scholia in Demosthenem* (scholia vetera) (fort. auctore Ulpiano). Ed. M. R. Dilts. *Scholia Demosthenica*, vol. I-II. Leipzig: Teubner, I:1983; II:1986: 14-235; 1-384.
- Strab. (= Strabon, Geographika)
Kullanılan Metin ve Çeviri: The Geography of Strabo. With an English translation by H. L. Jones I-VIII. London, New York 1917- 1932 (The Loeb Classical Library). Strabon, Coğrafya. Çev. A. Pekman. İstanbul 2000.
- Tac. Agr. (= Tacitus, *Agricola*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: Tacitus, *Dialogus, Agricola, Germania*. With an English translation by W. Peterson. London 1913.
- Tac. Hist. (= Tacitus, *Historia*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *The Histories*. With an English translation by C. H. Moore I-II. Cambridge, Mass.-London 1968 (The Loeb Classical Library).
Tacitus, *The Histories*. With an English translation by K. Wellesley. London 1989.
- Thuk. (= Thukydides, *Historiae*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Thucydidis historiae I-II*. Ed. H. S. Jones – J. E. Powell. Oxford 1942.
Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, vols. I-III. Translation C. F. Smith. Camb.-Mass. 2003.
Peloponnesos Savaşı. Çev. T. Gökçöl. İstanbul 1976.
- Tzet. Chil. (= Tzetzes, *Historiarum Variarum, Chiliades*)
Kullanılan Metin ve Çeviri: *Historiarum Variarum, Chiliades*. Ed. T. Kiessling, Leipzig 1826.
- Val. Max. (= Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia absoluti, ambusiti, damnati, externi*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Factorum et dictorum memorabilium libri novem. Iulii paridis et Ianuari nepotiani epit. adiectatis*. Rec.: C. Halm. Teubner 1865.

Valerius Maximus, *Memorable Deeds and Sayings*. Book I. Translated with introduction and commentary by D. Wardle. Oxford-New York 1998.

Valerius Maximus and the rhetoric of the new nobility. With an English translation by W. M. Bloomer. London 1992.

Valerius Maximus, Memorable Doings and Sayings, Volume II. Edited and translated by D. R. S. Bailey. Cambridge, Mass.-London 2000.

Zen. *Epit.*

(= Zenobius, *Epitome collectionum Lucilli Tarrhaei et Didymi*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Corpus paroemiographorum Graecorum*, vol. 1. E. L. von Leutsch and F. G. Schneidewin. Göttingen: Vandenhoeck: Ruprecht 1839 (repr. Hildesheim: Olms, 1965).

Zonar. *epit. hist.*

(= Zonarae, *Epitome historiarum*)

Kullanılan Metin ve Çeviri: *Ioannis Zonarae epitome historiarum*, vol 3. Ed. L. Dindorf. Leipzig: Teubner 1868.

Zonarae, *Ioannis Zonarae epitomae historiarum libri xviii*, vol 3 [*Corpus scriptorum historiae Byzantinae*. Bonn: Weber, 1897]. Ed. T. Buttner-Wobst. Leipzig: Teubner 1870, 1-768.

Modern Literatür:

Abramenko, A. (1995). Polykrates. *Klio*, (77), 35-54.

Akşit, O. (1967). *Likya tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Arslan, M. (2009). Pausanias'ın Byzantion hakimiyeti ve komplo teorisi. Tekin, O. (Ed.), *Ancient history, numismatics and epigraphy in the Mediterranean world. Studies in memory of Clemens E. Bosch and Sabahat Atlan and in the honour of Nezahat Baydur*. İstanbul: Ege Yayınları, 51-63.

Arslan, M. (2010). *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*. İstanbul: Odin.

Arslan, M. (2017). The Asia Minor campaign of Alexander and the battle of Issus [İskender'in Küçük Asya seferi ve İssos muharebesi]. İren, K., Karaöz, Ç. ve Kasar, Ö. (Eds.), *Persler:*

- Anadolu'da kudret ve görkem [The Persians power and glory in Anatolia]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 136-159.
- Asheri, A., Lloyd, A. ve Corcella (2007). *A commentary on Herodotus books I-IV*. New York: Oxford University Press.
- Asmonti, L. (2015). *Conon the Athenian: warfare and politics in the Aegean, 414-386 B.C.* Stuttgart: Steiner.
- Atlan, S. (1958). Eine in Side geprägte lykische Münze. *Anatolia*, (II), 89-95.
- Babelon, E. (1910). *Traité des monnaies grecques et romaines, II. Deuxième partie, Description historique, comprenant les monnaies de l'Empire: des Perses Achéménides, de l'Orient sémitique et de l'Asie Mineure aux Ve et IVe siècles avant J. C.* Paris.
- Badian, E. (1987). The peace of Callias. *JHS*, (107), 1-39.
- Badian, E. (2000). Darius III. *HSCP*, (100), 241-267.
- Balcer, J. M. (1993). The ancient Persian satrapies and satraps in western Anatolia. *AMI*, (26), 81-90.
- Balcer, J. M. (1995). *The Persian conquest of the Greeks 545-450 B.C.* Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- Barron, J. P. (1964). The sixth-century tyranny at Samos. *CQ*, (XIV)2, 210-229.
- Beloch, K. A. (1923²). *Griechische geschichte*. Vol III. Leipzig: De Gruyter.
- Binder, C. (2008). *Plutarchs vita des Artaxerxes ein historischer kommentar*. Berlin: De Gruyter.
- Bivar, A. D. H. (2008). A "satrap" of Cyrus the younger. *NG*, (VI)1, 119-127.
- Bosworth, A. B. (2005). *Büyük İskender'in yaşamı ve fetihleri: Fetih ve imparatorluk*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bryce, T. R. (1980). The other Pericles. *Historia*, (29) 377-381.
- Bryce, T. R. (1986). *The Lycians in literary and epigraphic sources*. Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Briant, P. (1982). *Rois, tributs et paysans: Etudes sur les formations tributaires du Moyen-Orient ancien*. Paris: Les belles lettres.
- Briant, P. (2002). *Histoire de l'Empire perse, (Paris, 1996)= Çev. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Brosius, M. (2006). *The Persians*. London – New York: Routledge.
- Bruns-Özgan, C. (2016). Klasik dönem Likya yontuculuğu: biçem ve yorum [Classical period Lycian sculpture: style and iconography]. İşkan, H. ve DüNDAR, E. (Eds.), *Lukka'dan Likya'ya:*

- Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi [From Lukka to Lycia: the land of Sarpedon and St. Nicholas]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 474-491.
- Buckler, J. (1989a). *Philip II and the sacred war. Mnemosyne supplementum 109*. Leiden: Brill.
- Buckler, J. (1989b). Pammenes, die Perser und der heilige krieg. Beister, H. and Buckler, J. *Boiotika*. Munich, (155-162).
- Bucler, J. (2003). *Aegean Greece in the fourth century BC*. Leiden – Boston: Brill.
- Büyükyörük, F. ve Çelik, A. (2019). Mithrapata ve Aruwâtijesi (Musa Dağı?) definesi. *Cedrus*, (VII), 239-254.
- Cahil, N. (2017). Lydia satraplığı [The satrapy of Lydia]. İren, K., Karaöz, Ç. ve Kasar, Ö. (Eds.), *Persler: Anadolu'da kudret ve görkem [The Persians power and glory in Anatolia]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 308-329.
- Calmeyer, P. (1993). *EncIr* (VI), 407-408. New York: University of Columbia Press.
- Cargill, J. (1981). *The second Athenian league*. Berkeley: University of California Press.
- Caty, A. (2015). *Polycrates, tyrant of Samos*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Casabonne, O. (1995). Le syennésis cilicien et Cyrus: l'apport des sources numismatiques. P. Briant (Ed.), *Pallas. Dans les pas des dixmille*. Paris, 147-172.
- Cawkwell, G. L. (1972). Epaminondas and Thebes. *CQ*, (XXII)2, 254-278.
- Cawkwell, G. L. (2005). *The Greek wars: the failure of Persia*. Oxford: Oxford University Press.
- Cook, J. (1983). *The Persian empire*. London, Melbourne – Toronto: The Chaucer Press.
- Cole, E. E. (1912). *The Samos of Herodotus*. New Haven: Tuttle, Morehouse & Taylor.
- Curtis, V. S. and Stewart, S. (2005). *Birth of the Persian empire*. London - New York: I. B. Tauris.
- Dandamaev, M. A. (1989). *A political history of the Achaemenid empire*. (W. J. Vogelsang, Trans.) Leiden: Brill.
- Demir, M. (2014). *Lidyalılar: Mythos'tan logos'a*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Doenges, N. A. (1998). The campaign and battle of Marathon. *Historia*, (47), 1-17.
- Duran, M. (2012). *Anadolu'daki Pers satraplık organizasyonu* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Eddy, S. K. (1970). On the peace of Callias. *CPh*, (LXV)1, 8-14.
- Ellis, J. R. (2006⁵). Macedon and North-west Greece. *CAH*, (VI²), 723-759.
- English, S. (2009). *The army of Alexander the great*. South Yorkshire: Pen & Sword Books Ltd.
- Evans, J. A. S. (1978). What happened to Croesus? *CJ*, (74), 34-40.

- Fried, L. S. (2004). *The priest and the great king: temple-palace relations in Persian empire*. San Diego: Eisenbrauns.
- Glassner, J. J. (2004). *Mesopotamian chronicles: writings from the ancient world*. Atlanta: Society of Biblical Literature.
- Gomme, A. W. (1971). *A historical commentary on Thucydides*. Oxford: Oxford University Press.
- Grayson, A. K. (1975) *Assyrian and Babylonian chronicles*. New York: J. J. Augustin.
- Greenewalt, C. H. (1992). When a mighty empire was destroyed: the common man at the fall of Sardis, ca. 546 B.C. *Proceedings of the American Philosophical Society*, (136)2, 247-271.
- Hammond, N. G. L. (1967). The origins and the nature of the Athenian alliance of 478/7 B.C. *JHS*, (87), 41-61.
- Hammond, N. G. L. (1968). The campaign and battle of Marathon. *JHS*, 88, 13-57.
- Hammond, N. G. L. (1980). The battle of the Granikus river. *JHS*, (100), 73-88.
- Hammond, N. G. L. (1994). *Philip of Macedon*. London: Johns Hopkins University Press.
- Hammond, N. G. L. (2006⁶). The Expedition of Datis and Artaphernes. *CAH*, (IV), 491-517.
- Hammond, N. G. L. (2006⁶). The expedition of Xerxes. *CAH*, (IV), 518-526.
- Hansman, J. (1985). Anshan in the Median and Achaemenian Period. *CHI*, (II), 25-35.
- Hau, L. I. (2009). The burden of good fortune in Diodoros of Sicily: a case for originality? *Historia*, (58)/2, 171-197.
- Head, B. V. (1911²). *Historia numorum: a manual of Greek numismatics*. Oxford: Clarendon Press.
- Heskel, J. (1997). *The north Aegean wars, 371-360 B.C.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Hill, B. and Meritt, B. D. (1944). An early decree concerning tribute. *Hesperia*, (13), 1-15.
- Hornblower, S. (1982). *Mausolus*. Oxford: Clarendon Press.
- Hornblower, S. (1990). The Great Satraps' Revolt. *The Classical Review*, (40/2), 363-365.
- Hornblower, S. (2006⁵). Persia. *CAH*, (VI²), 45-96.
- Hornblower, S. (2006⁵). Asia Minor. *CAH*, (VI²), 209-233.
- How, W. W. and Wells, J. (1975⁸). *A commentary on Herodotus, I-II*. Oxford: Oxford University Press.
- Houwink ten Cate, P. H. J. (1961). *The Luwian population groups of Lycia and Cilicia aspera during the Hellenistic period*. Leiden: Brill.
- Howatson, M. C. (Ed.). (2015²). *Oxford antikçağ sözlüğü*. (F. Ersöz, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Howgego, C. (2013). *Sikkelerin ışığında eski çağ tarihi*. Çev. Tekin, O. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Hyland, J. (2007). Thucydides' portrait of Tissaphernes re-examined. Tuplin, C. (Ed.), *Political and cultural interaction with(in) the Achaemenid empire*. Swansea: Classical Press of Wales, 1-25
- İşık, F. (2016). Beylikler dönemi'nin Likya egemeni: Ksanthos [The city ruling Lycia in the dynastic period: Xanthos]". İşkan, H. ve Dündar, E. (Eds.), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi [From Lukka to Lycia: The land of Sarpedon and St. Nicholas]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 166-185.
- Jones, A. H. M. (1971²). *The cities of the eastern Roman provinces*. Oxford: Clarendon Press.
- Roy, J. (1967). The mercenaries of Cyrus. *Historia*, (16)3, 287-323.
- Kent, R. G. (1953). *Old Persian*. New Haven: American Oriental Society Press.
- Klotz, D. (2015). Persian Period. Grajetzki W. and Wendrich, W. (Eds.), *UCLA Encyclopedia of Egyptology*. Los Angeles, 1-24.
- Kolb, F. (2016). Beylikler dönemi'nde Likya (MÖ 550-360) [Lycia during the dynastic period (ca. 550-360 bc)]. İşkan, H. ve Dündar, E. (Eds.), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi [From Lukka to Lycia: The land of Sarpedon and St. Nicholas]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 36-45.
- Kuhrt, A. and Sancisi-Weerdenburg, H. (2002). Ariobarzanes. *Brill's New Pauly* (Vol I). Leiden – Boston: Brill, 1082.
- Kuhrt, A. (2006⁶). Babylonia from Cyrus to Xerxes. *CAH*, (IV²), 112-138.
- Kuhrt, A. (2007). Ancient near eastern history: the case of Cyrus the great of Persia. *Proceedings of the British Academy*, (143), 107-127.
- Kuhrt, A. (2010). *The Persian empire: a corpus of sources from the Achaemenid period*. New York: Routledge.
- Kuhrt, A. (2017⁴). *Eski Çağ'da yakın doğu, Vol. II*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kurt, M. (2007). *Yazılı kaynaklara göre M.Ö. I. binde Mezopotamya-Anadolu ilişkileri*. Ankara: Murat Kitabevi.
- Lagdon, J. H. (1912). *Die neubabylonischen Königsinschriften*. Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Leshner, J. H. (2001²). *Xenophanes of Colophon: fragments: a text and translation with a commentary*. London - Toronto: University of Toronto Press.
- Lewis, M. (1958). The Phoenician fleet in 411. *Historia*, (7), 392-397.

- Llewellyn-Jones, L. and Robson, J. (2010). *Ctesias history of Persia tales of the orient*. London - New York: Routledge.
- Lloyd, A. B. (2000). The late period. I. Shaw (Ed.), *The Oxford history of Ancient Egypt*. New York: Oxford University Press, 364-387.
- Lloyd, A. B. (2006⁵). Egypt, 404-332 B.C. *CAH*, (VI²), 337-360.
- Maier, F. G. (2006⁵). Cyprus and Phoenicia. *CAH*, (VI²), 297-336.
- Meiggs, R. (1984). *The Athenian empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Meister, K. (2007). Polyaeus. *Brill's New Pauly* (Vol. XI). Leiden – Boston: Brill, 494-495.
- Mellink, M. (2006⁶). Anatolia. *CAH*, (IV²), 211-233.
- Meloni, P. (1951). La grande rivolta dei satrapi contro Artaserse II. *RSI*, (63), 5-27.
- Meyers, E. M. (Ed.). (1996). *The Oxford encyclopedia of archaeology in the near east* (Vol. IV). New York - Oxford: Oxford University Press.
- Miller, H. F. (1984). The Practical and Economic Background to the Greek Mercenary Expedition. *Greece & Rome*, (XXXI), 153-160.
- Mitchell, B. M. (1975). Herodotus and Samos. *JHS*, (95) 75-91.
- Mørkholm, O. and Zahle J. (1976). The coinages of the Lycian dynasts Kheriga, Kherêi and Erbbina: a numismatic and archaeological study. *AArch*, (47), 47-89.
- Moysey, R. A. (1986). The silver stater issues of Pharnabazos and Datames from the mint of Tarsus in Cilicia". *ANSMN*, (XXXI), 7-61.
- Moysey, R. A. (1991). Diodoros, the satraps and the decline of the Persian empire. *AHB*, (V) 113-122.
- Moysey, R. A. (1992). Plutarch, Nepos and the satrapal revolt of 362/1 B.C. *Historia*, (41)2, 158-168.
- Murray, O. (2006⁶). The Ionian revolt. *CAH*, (IV²), 461-490.
- Nieswandt, H. H. (2016). Pers imparatorluğu döneminde Likya ve Likya sanatında Pers-yakın-doğu unsurları [Lycia in the Persian empire and Persian-near-eastern elements in Lycian art]". İşkan, H. ve Dündar, E. (Eds.), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi [From Lukka to Lycia: the land of Sarpedon and St. Nicholas]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 460-473.
- Olbrycht, M. J. (2010). Macedonia and Persia. Roisman, J. ve Worthington, I. (Eds.), *A companion to ancient Macedonia*. Oxford: Wiley-Blackwell, 342-369.
- Olmstead, A. T. (1948). *History of the Persian empire*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Osborne, M. J. (1973). Orontes. *Historia*, (22), 515-551.

- Osborne, M. J. (1975). The Satrapy of Mysia. *Grazer Beiträge*, (3), 291-309.
- Pedley, J. G. (1972). *Ancient literary sources on Sardis*. Cambridge: Harvard University Press 1972.
- Potts, D. T. (2004). *The archaeology of Elam: formation and transformation of an ancient Iranian state*. New York: Cambridge University Press.
- Pritchard, J. B. (1969²). *Ancient near eastern texts relating to the old testament*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ray, J. D. (2006⁶). Egypt 525-404 B.C. *CAH*, (IV²), 254-286.
- Rawlinson, 1870, *The seven great monarchies of the ancient eastern world, vol. II*. New York.
- Reinach, M. S. (1924). Datames. *RA*, (XX), 165-177.
- Rollinger, R. (2007). Med krallığı: hayalet imparatorluk. *Arkeo Atlas*, (6), 8-18.
- Rop, J. (2013). *All the king's Greeks: mercenaries, poleis, and empires in the fourth century BCE*. (Unpublished Master of Arts Thesis). The Pennsylvania State University, Pennsylvania.
- Roy, J. (2006⁶). Thebes in the 360s B.C. *CAH*, (IV²), 187-208.
- Ruzicka, S. (2012). *Trouble in the west: Egypt and the Persian empire, 525-332 BC*. Oxford - New York: Oxford University Press.
- Sallmann, K. (2004). Frontinus, S. Iulius. *Brill's New Pauly* (Vol. V). Leiden – Boston: Brill, 562-563.
- Sarıkaya, S. (2014). Mag ayaklanması'nın altında yatan nedenler ve sonuçları. *Cedrus*, (II), 41-53.
- Sarıkaya, S. (2015a). Daskyleion dynastes'lik sisteminde Artabazos'un rolü. *Olba*, (XXIII), 175-197.
- Sarıkaya, S. (2015b). Agesilaos'un Daskyleion Ssferleri (M.Ö. 396-395). *Phaselis*, (I), 199-219.
- Sarıkaya, S. (2016). Anadolu'da Pers satraplık sistemi. *Cedrus*, (IV), 75-90.
- Sarıkaya, S. (2019). *Anadolu'da Persler: Daskyleion Satraplığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sarıkaya, S. (2017). The Diplomatic and Strategic Maneuvers of Tissaphernes, Satrap of Sardis. *Adalya*, (20), 111-129.
- Sarıkaya, S. ve Arslan, M. (2017). Anadolu'da Persler: savaş, isyan ve diplomasi [Persians in Anatolia: war, rebellion, diplomacy]. İren, K., Karaöz, Ç. ve Kasar, Ö. (Eds.), *Persler: Anadolu'da kudret ve görkem [The Persians power and glory in Anatolia]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 78-99.

- Schmitt, R. (1986). Artaxerxes II. *EncIr* (II), 656-658. New York: University of Columbia Press.
- Scott, L. (2005). *Historical commentary on Herodotus, book 6*. Leiden - Boston: Brill.
- Sealey, R. (1993). *Demosthenes and his time*. Oxford: Oxford University Press.
- Sekunda, N. (1988). Some notes on the life of Datames. *Iran*, (26), 35-53.
- Sekunda, N. (1991). Achaemenid settlement in Caria, Lycia and Greater Phrygia. *AH*, (VI), 83-143.
- Sekunda, N. (2002). *Marathon 490 BC: the first Persian invasion of Greece*. London: Osprey Publishing.
- Sekunda, N. and Chew, S. (1992). *The Persian Army 560-330 BC*. London: Osprey Publishing.
- Shannahan, J. (2015). *Artaxerxes II* (Unpublished Master of Arts Thesis). Macquarie University, North Ryde.
- Shrimpton, G. S. (1971). The Theban supremacy in fourth-century literature. *Phoenix*, (XXV)4, 310-318.
- Smith, S. (1924). *Babylonian Historical Texts*. London: Georg Olms.
- Stolper, M. W. (2006). Iranica in post-Achaemenid Babylonian texts. Briant, P. and Joannès, F. (Eds.), *La transition entre l'empire achéménide et les royaumes hellénistiques*. Paris: Broché, 223-260.
- Stronach, D. (1997). Anshan and Parsa: early Achaemenid history, art and architecture on the Iranian plateau. Curtis, J. (Ed.), *Mesopotamia and Iran in the Persian period: conquest and imperialism, 539-331 BC*. London: British Museum Press, 35-53
- Stylianou, P. J. (1998). *A historical commentary on Diodorus Siculus, book 15*. Oxford: Clarendon Press.
- Şare, T. (2011). Dress and Identity in the Arts of Western Anatolia: the Seventh Through Fourth Centuries BCE. Unpublished Ph. D. Thesis, Rutgers University. New Jersey 2011.
- Şentuna, C. (2001). *Demosthenes, söylevler*. İstanbul: Dost Yayınları.
- Tadmor, H. (1965). The inscriptions of Nabunaid: historical arrangement. *Studies in Honor of Benno Landsberger on his seventy-fifth birthday. Assyriological studies, 16*. Chicago: The University of Chicago Press, 351-363.
- Takmer, B. (2016). *Pseudo-Aristoteles, Oikonomika: antik dönemde ekonomi kavramı üzerine I (genel değerlendirme)*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Tekin, O. (2017). Pers dönemi'nde Anadolu'da para ve ticaret [Money and trade during the Persian period in Anatolia]". İren, K., Karaöz, Ç. ve Kasar, Ö. (Eds.), *Persler: Anadolu'da*

- kudret ve görkem [The Persians power and glory in Anatolia]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 102-133.
- Titchener, F. (2003). Cornelius Nepos and the biographical tradition. *Greece & Rome*, (50)1, 85-99.
- Tod, M. N. (1985). *A selection of Greek historical inscriptions, Vol. II*. Oxford: Clarendon Press.
- Tolman, H. C. (1908). *The Behistan inscription of king Darius*. Tennessee: Forgotten Books.
- Tölle, R. (1960). *Die antike stadt Samos*. Mainz: von Zabern.
- Troxell, H. A. (1981). Orontes, satrap of Mysia. *RSN*, (60), 35-37.
- Tuplin, C. J. (1983). Lysias XIX, the Cypriot war and Thrasyboulos' naval expedition. *Philologus*, (127), 170-186.
- Tuplin, C. (1987a). The administration of the Achaemenid empire. Carradice, I. (Ed.), *Coinage and administration in the Athenian and Persian empires, the ninth Oxford symposium on coinage and monetary history*. Oxford: B. A. R., 109-166.
- Tuplin, C. (1987b). Xenophon and the garrisons of the Achaemenid empire. *AMI*, (20), 167-245.
- Tuplin, C. (2003). Xerxes' march from Doriscus to Therme. *Historia*, (52), 385-409.
- Ünal, A. ve Girginer, K. S. (2007). *Kilikya-Çukurova: ilk çağlardan Osmanlılar dönemi'ne kadar Kilikya'da tarihi coğrafya, tarih ve arkeoloji*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Van der Spek, R. (1998). The chronology of the wars of Artaxerxes II in the Babylonian astronomical diaries". Brosius, M. and Kuhrt, A. (Eds.), *Studies in Persian history: essays in memory of David M. Lewis AchHist*, (XI). Leiden: Brill, 239-256.
- Vismara, N. (2016). Likya sikkeleri [Lycian coins]". İşkan, H. ve Dündar, E. (Eds.), *Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un ülkesi [From Lukka to Lycia: the land of Sarpedon and St. Nicholas]*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 122-133.
- Young, T. C. (2006a⁶). The early history of the Medes and the Persians and the Achaemenid empire to the death of Cambyses. *CAH*, (IV²), 1-47.
- Young, T. C. (2006a⁶). The consolidation of the empire and its limits of growth under Darius and Xerxes. *CAH*, (IV²), 53-111.
- Yon, M. and Szyner, M. (1991). Une inscription phénicienne royale de Kition (Chypre). *CRAI*, (135)4, 791-821.
- Zimmerman, M. (1992) *Untersuchungen zur Historischen Landeskunde Zentrallykiens: Antiquitas Reihe I: Abhandlung zur alten Geschichte 42*. Bonn: R. Habelt.
- Walser, G. (1987). Persischer imperialismus und griechische freiheit. *AH*, (2), 155-165.

- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers tarihi*. (M. A. İnci). İstanbul: Telos Yayınları.
- Weischöfer, J. (2008). Satrap. *Brill's New Pauly* (Vol. XIII). Leiden – Boston: Brill, 20-22.
- Weiskopf, M. (1982). *Achaemenid systems of governing in Anatolia* (Unpublished Master of Arts Thesis). University of California, Berkeley.
- Weiskopf, M. (1989). *The so-called "great satraps" revolt 366-360 B.C.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Woelfflin E. and Melber, J. (1887). *Polyaeni: strategematon libri octo*. Leipzig – Stuttgart: Lipsiae.
- Wroth, W. (1889). *A catalogue of the Greek coins in British Museum: Pontus, Paphlagonia, Bithynia, and the Kingdom of Bosporus*. London: Adamant Media Corporation.

İnternet Kaynakları:

Demotik Kronik Kaynak: <http://www.yorku.ca/pswarney/2110/dem-chron> (erişim tarihi: 10.05.2019).

EKLER

Ek 1: Pers Kralları

Anša kralı Teispes	MÖ yak. 650-620
I. Kyros	MÖ yak. 620-590
I. Kambyses	MÖ yak. 590-559
II. Kyros	MÖ yak. 559-530
II. Kambyses	MÖ yak. 530-522
Gaumata/Smerdis/Bardiya	MÖ yak. 522
Akhemenes soyundan Hytaspes oğlu I. Dareios	MÖ yak. 522-486
Kserkses	MÖ yak. 486-465
I. Artakserkses Longimanos	MÖ yak. 465-425
II. Kserkses	MÖ yak. 425-424
Sogdianos	MÖ yak. 424
II. Dareios Nothos	MÖ yak. 424-404
II. Artakserkses Mnemon	MÖ yak. 404-359
III. Artakserkses Okhos	MÖ yak. 359-338
IV. Artakserkses (Arses)	MÖ yak. 338-336
III. Dareios Kodomannos	MÖ yak. 336-330

Kaynak: Kuhrt, 2017⁴: 355; Sarıkaya, 2019: 496

Ek 2: Akhaimenidler Döneminde Küçük Asya Satrapları, *Dynastesleri* ve *Syennesisleri*

Kral	Sarveis	Daskyleion	Kappadokia	Armenia	Kilikia	Karia	Lykia
II. Kyros	Tabalos (MÖ 547/546) Oroites (MÖ 539-521)	Mitrobates (MÖ 539-522)	-	-	I. Syennesis	-	-
II. Kambyses	Oroites	Mitrobates	-	-	-	-	-
I. Dareios	Oroites Gadates? (MÖ 521-511) I. Artaphernes (MÖ 511-492)	Oroites (MÖ 522/521- ? 521/512) Megabazos (MÖ 512-511) Oibares (MÖ 511-493/427)	Anaphas Ariaramnes	Hydarnes	-	I. Lygdamis (MÖ yak. 520-484)	-
Kserkses	II. Artaphernes (MÖ 492?-440)	Megabates (MÖ 493/492?- 478) I. Artabazos (MÖ 478-468?)	Terituchmes?	Hydarnes	Kseinagoras	Lygdamis I. Artemisia (MÖ yak. 484-460)	Kuprilli [Ksanthos] (MÖ yak. 480-440)
I. Artakserkses Longimannos	Pissouthnes (MÖ 440-414)	I. Pharnabazos (MÖ 468-430?) II. Pharnakes (MÖ yak. 430-413?)	Udiastes?	-	-	Artemisia Pisindelis (MÖ yak. 460-454) II. Lygdamis (MÖ yak. 454-450)	Kuprilli Kheriga [Ksanthos] (MÖ yak. 450-410)
II. Kserkses	Pissouthnes	II. Pharnakes	Mithradates?	-	-	-	Kheriga
II. Dareios Nothos	Pissouthnes Tissaphernes (MÖ 414- 407) Genç Kyros (MÖ 407-401)	II. Pharnakes II. Pharnabazos (MÖ 413-387)	Genç Kyros	Tiribazos	II. Syennesis	-	Kherei [Ksanthos] (MÖ yak 410-390)
II. Artakserkses Mnemon	Genç Kyros Tissaphernes (MÖ 401-395) Tithraustes Tiribazos (MÖ?-383) Struthas? Autophradates	II. Pharnabazos Ariobarzanes (MÖ 387-363/362)	Genç Kyros Kamisares (MÖ 400-385/384) Datames (MÖ 385 /384- 362/361)	Tiribazos	II. Syennesis (Kamisares ?)	Hekatomnos (MÖ yak. ? 395-377) Mausollos (MÖ yak. 377-353)	Kherei Erbinna/Arbinas [Ksanthos] (MÖ yak. 390-380) Artumpara [Ksanthos] (MÖ yak. 380-? 360) Perikle [Limyra] (MÖ yak. 380-360)
III. Artakserkses Okhos	Autophradates (MÖ yak. 374) Rhosakes	Ariobarzanes II. Artabazos (MÖ 362/361-354/353)	Mithrobouzanes Ariarathes (MÖ -322)	III. Dareios	Mazaios	Mausolos II. Artemisia (MÖ yak. 353-351) Hidrieus (MÖ yak. 351-344)	Mausolos
III. Dareios Kodomannos	Spithridates (?-MÖ 334)	Arsites (MÖ 340?-334)		II. Orontes	Mazaios Arsamenes/ Arsames	Hidrieus Ada (344-? 326)	-

Kaynak: (Kuhrt, 2010: 882; Sarıkaya, 2019: 498).

Ek 3: Haritalar ve Görseller Listesi

Harita 1: Pers Satraplıkları (Kaynak: <https://i.redd.it/xpkh1gu66qj21.jpg>)

Harita 2: MÖ IV. yüzyılın ikinci çeyreğinin başlarında Lykia bölgesinde olası siyasi durum (Kaynak: Google Earth – 17.09.2019)

Resim 1: Ön yüzünde Datames portresi (?) bulunan bir obol (Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/13/CILICIA%2C_Tarsos._Tarkumuwa_%28Data-mes%29._Satrap_of_Cilicia_and_Cappadocia%2C_384-361_BC.jpg)

Resim 2: Datames'e ait Kilikia'da ele geçmiş stater (Aramice "TRKMW" lejantlı) (Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/lot-viewer.php?LotID=1478523&AucID=3057&Lot=175&Val=5d9c9dce6414a4f5770eddcdeb12675>)

Resim 3: Tiribazos'a (MÖ yak. 440- 370) ait stater (Kaynak: <https://www.coinarchives.com/bb8872aab134e1b4689a89a8b31725d8/img/cng/e/452/image00390.jpg>)

Resim 4: Sinop'ta bulunmuş Datames'e ait Hellence "DATA" lejantlı obol (Kaynak: https://www.asiaminorcoins.com/gallery/displayimage.php?album=38&pid=13232#top_display_media)

Resim 5: Payava Lahdi'in batı yüzünde oturmuş halde Sardeis Satrapı Au-tophradates (Kaynak: Nieswandt, 2016: 470)

Resim 6: Mausolos'a (MÖ yak. 410-353) ait tetradrahmi (Kaynak: <https://www.coinarchives.com/8fd3d342459d5359f300991b214bde83/img/hirsch/352/image02408.jpg>)

Resim 7: Kilikia Tarsus'tan Pharnabazos'a (MÖ yak. 387-363/362) ait stater (Kaynak: http://www.wildwinds.com/coins/greece/cilicia/satrap/pharnabazos/SNGvA_5919.jpg)

Resim 8: Artumpara'ya (MÖ yak. 400-370) ait sikke [Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a7/DYNASTS_of_LYCIA._Artumpara._Circa_400-370_BC.jpg]

Resim 9: Limyralı Perikle'ye (MÖ yak. 380-360) ait sikke [Kaynak: Tekin, 2017: 114]

Resim 10: Orontes'e ait altın sikke [Kaynak: <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb41794778h>]

Resim 11: II. Artabazos'a ait stater [Kaynak: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=272598>]

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	SALMAN, Emre
Uyruğu	
Doğum tarihi ve yeri	01.01.1992 AKSARAY
Medeni hali	Bekar
Telefon	05534490806
Faks	
E-posta	emresalmn@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Lise	Açık Öğretim Lisesi	2008-2012
Lisans Derecesi	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü	2012-2016
Lisans Derecesi	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Yunan Dili ve Edebiyatı	2016-

Yabancı Dil	
İngilizce	İyi Derecede (Yökdil 2018 Güz Dönemi Belgesi, 76 Puan).
Eski Yunanca	İyi Derecede (Transkript ile belgesi)
Latince	İyi Derecede (Transkript ile belgesi)

Yayınlar

Kitap Tanıtları

1. “J. LE GOFF, Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı? İstanbul 2016. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 118 sayfa. Çev. A. Berktaş. ISBN: 9786053327936”. *Libri II* (2016) 427-430.
2. “J. GULDI – D. ARMITAGE, Tarih Manifestosu. İstanbul 2016. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 192 sayfa. Çev. S. Çağlayan. ISBN: 9786053327967”. *Libri III* (2017) 17-22.
3. “O. RANK, Kahramanın Doğuş Miti: Mitolojinin Psikolojik Yorumu. İstanbul 2016. Pinhan Yayıncılık, 112 sayfa. Çev. G. Yavaş. ISBN: 9786055302870”. *Libri III* (2017) 47-50.
4. “E. ÇORAKLI, Historia: Antikçağda Araştırma Fikrinin Doğuşu. İstanbul 2017. Alfa Yayınları, 220 sayfa. ISBN: 9786051714509”. *Libri III* (2017) 569-573.
5. “K. İREN, Ç. KARAÖZ – Ö. KASAR (Haz.), Persler Anadolu’da Kudret ve Görkem (The Persians Power and Glory in Anatolia). İstanbul 2017. Yapı Kredi Yayınları, 424 sayfa. ISBN 9789750840012”. *Libri III* (2017) 585-589.